

PETRA KUTÁLKOVÁ

DUHOVÉ RODINY VE STÍNU STÁTU

SITUACE HOMOPARENTÁLNÍCH RODIN S MALÝMI DĚTMI

PRAGUE PRIDE 2015

Odborná recenze: JUDr. Kateřina Burešová
Autorka: Petra Kutálková
Návrh obálky, grafická úprava a sazba: Dora Dutková

Vydal Prague Pride, z.s.
Opatovická 166/12
110 00 Praha 1
www.praguepride.cz
2015

Copyright © autorka, Prague Pride 2015
Cover design © Dora Dutková, 2015

Publikace vznikla v rámci projektu *Gay rights are human rights / Práva LGBT osob jsou lidskými právy*.
Podpořeno grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci EHP fondů.
www.fondnno.cz a www.eegrants.cz.

DUHOVÉ RODINY VE STÍNU STÁTU

SITUACE HOMOPARENTÁLNÍCH RODIN S MALÝMI DĚTMI

OBSAH

SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ STUDIE DUHOVÉ RODINY VE STÍNU STÁTU: SITUACE HOMOPARENTÁLNÍCH RODIN V ČESKÉ REPUBLICĚ. / 7

ÚVOD / 11

Obsah a zaměření studie / 12

Poznámka ke zdrojům a zvolené metodologii / 12

Poznámka k práci konceptuálními a terminologickými rámci / 14

CESTY K RODIČOVSTVÍ / 14

Být rodičem? / 14

Volby související s plánováním rodiny / 16

Homoparentální rodiny existují, právo je však nerozeznává / 17

Asistovaná reprodukce jako cesta k rodičovství / 17

Praktické dopady uvedení muže, který se na výchově dítěte nepodílí, jako otce v rodném listě / 18

Osvojení a pěstounská péče / 19

Pěstounská péče / 19

Osvojení a „přiosvojení“ / 22

COMING OUT RODINY / 22

Coming out v širší rodině / 22

Nikdy nekončící proces zvažování – coming out rodiny a instituce / 23

Jak děti připravit na střet s homofobií? / 25

„Může nám sociálka vzít dítě?“ / 25

„Obavy o vývoj a prospívání dětí jsou i v naší hlavě.“ / 26

„Některý rodiče jsou rodiče a nemají to nikde napsaný.“ – (ne)rovné postavení sociálních rodičů / 28

Porod / 29

PRÁVNÍ A SYMBOLICKÉ ROVINY UZAVŘENÍ REGISTROVANÉHO PARTNERSTVÍ / 29

SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ RODINY / 31

Ošetřovné / 32

„Mateřská“ / 32

Rodičovský příspěvek / 33

NEJISTÉ POSTAVENÍ RODINY V KRIZI A ZÁTĚŽOVÝCH SITUACÍCH / 34

Smrt biologického rodiče / 35

Pozůstalostní důchody / 36

„Homoparentální rodiny jsou stejné jako ostatní rodiny – i v tom, že se mohou rozpadnout“ / 37

Ekonomické a další dopady související s rozpadem rodiny / 39

INSTITUCE JAKO PROSTOR PRO POMOC RODINÁM V KRIZOVÝCH A ZÁTĚŽOVÝCH SITUACÍCH? / 40

RŮZNÉ FORMY RODIČOVSTVÍ / 41

Sdílená rodičovství / 42

Tátové a děti, které porodila náhradní matka / 45

Cestou (ne)jistoty... / 46

Coming out? / 49

Rodné listy dětí / 50

Nejistoty rodičů, dětí a surogátních matek v České republice / 51

Právní úprava surogátního mateřství v České republice / 52

Surogátní matky a (budoucí) rodiče / 53

Výhrady k surogátnímu mateřství jako cestě k rodičovství / 56

Změny v zájmu dětí, rodičů i surogátních matek / 57

STRATEGIE ŽIVOTA V HETERONORMATIVNÍM SVĚTĚ / 58

Výběr institucí, které jsou otevřené diverzitě / 58

Otevřenost vůči okolí / 58

Otevřenost k diskusi s dítětem / 58

Setkávání se s rodinami, které mají podobné rodinné uspořádání / 59

Společné příjmení rodiny / 59

Uzavření registrovaného partnerství jako symbolická formalizace rodiny / 59

Plná moc udělená biologickým rodičem rodiči sociálnímu / 59

Svěření dítěte do péče rodiče, který dítě fakticky vychovává / 59

Komunikace mezi rodiči nejen v případech sdíleného rodičovství / 60

Aktivismus rodin? / 60

DOPORUČENÍ KE ZMĚNÁM / 61

Osvojení partnerem/partnerkou / 61

Svěření dítěte do společné pěstounské péče registrovaných partnerů / 62

Genderově neutrální rodný list s možností uvedení až čtyř rodičů, rodičovské listy / 62

Genderově neutrální manželství / 62

Asistovaná reprodukce jako služba dostupná všem / 63

Zajištění právních rámců a podpory při realizaci surogátního mateřství / 63

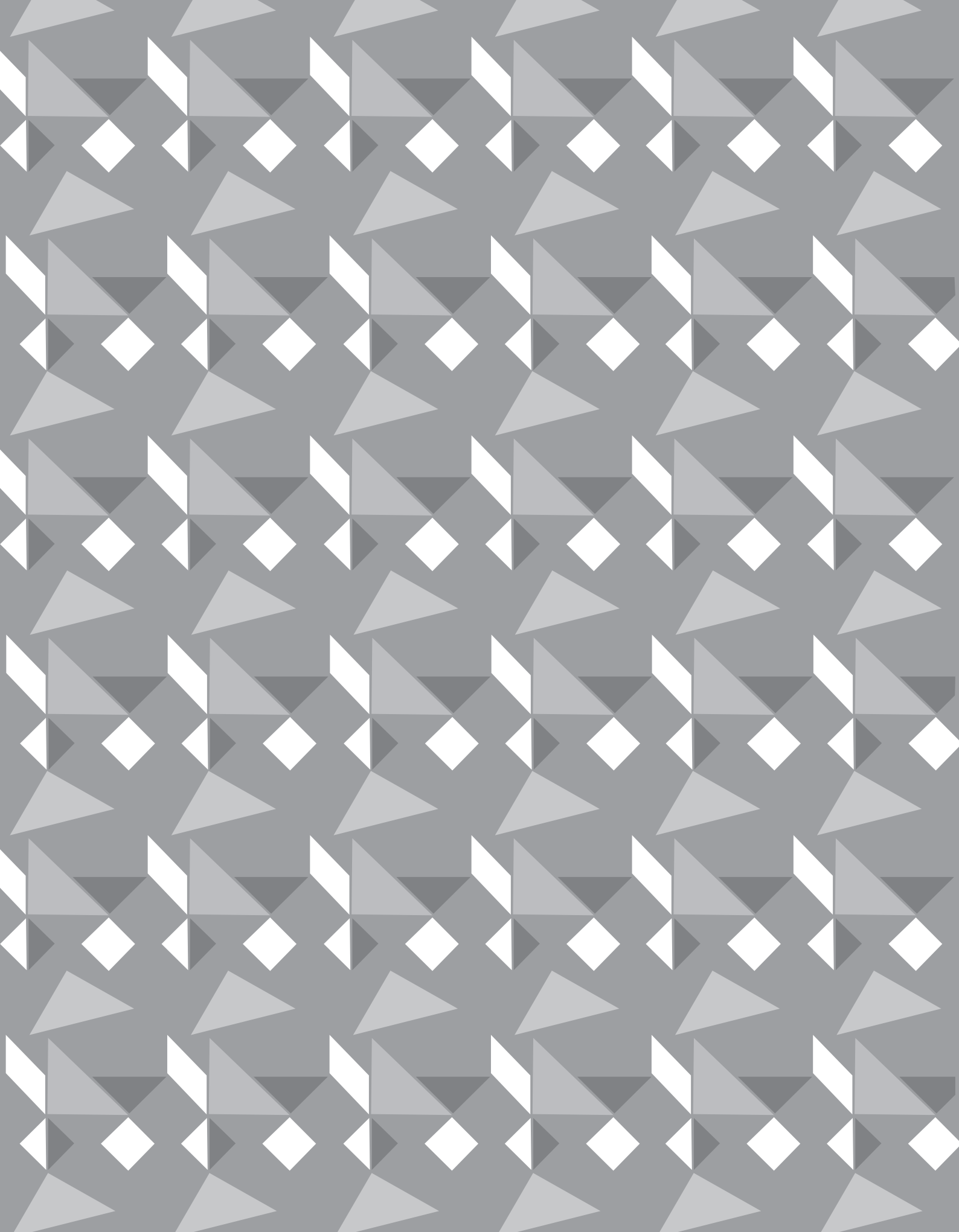
Školení pro pomáhající profese a pedagogický personál / 63

Podpora vydávání populárně naučných a dětských knih týkajících se homoparentálních rodin / 63

ZÁVĚR / 64

CITOVANÁ LITERATURA / 66

O AUTORCE, RODIČOVSKÝCH SKUPINÁCH, PROJEKTU A PRAGUE PRIDE

SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ STUDIE DUHOVÉ RODINY VE STÍTU STÁTU: SITUACE HOMOPARENTÁLNÍCH RODIN V ČESKÉ REPUBLICE.

Výchova dětí v homoparentálních rodinách má ve světě již více než 20 let podporu předních pediatrických, psychologických a dalších profesních asociací. I přesto v České republice čelí lesby a gayové i jejich děti problémům, které jim přináší právně a společensky nerovné postavení. Právní jistota a společenské uznání různých typů rodiny je přitom v nejlepším zájmu dítěte.

Studie *Duhové rodiny ve stínu státu*, se zabývá situací leseb a gayů, kteří se chtějí stát rodiči anebo již malé děti v rodině vychovávají. Nejpalčivější problémy související se stávající právní a společenskou situací homoparentálních rodin a jejich možná řešení popisuje z pohledu rodičů. Publikované poznatky shrnují názory diskutované v průběhu více než padesáti hodin moderovaných rodičovských skupin a dvacítka hloubkových rozhovorů s rodiči a lidmi z odborné sféry. Získané informace jsou doplněny zjištěními z nejnovějších zahraničních studií a výzkumů.

CO TRÁPÍ RODINY S MALÝMI DĚTMI A LIDI, KTEŘÍ SE NA RODIČOVSTVÍ PŘIPRAVUJÍ. PŘI BĚŽNÉM CHODU RODINY?

Gay a lesbické páry narážejí na problémy již při samotném zakládání rodiny. V České republice není lesbickým párům ani osamělým ženám legálně dostupná asistovaná reprodukce, a to ani v případech, kdy by to bylo vhodné např. ze zdravotních důvodů. Do obtížné situace se dostávají také gay muži, kteří se rozhodnou pro založení rodiny za spolupráce s náhradní matkou. Absence podpůrného systému, ale především nedostatečná legislativa, vystavují budoucí otce, surrogátní matky i plánované děti mnoha rizikům a nejistotám. Rovněž systém náhradní rodinné péče nenabízí pro lesby a gaye, kteří chtějí opuštěným dětem nabídnout domov, podmínky srovnatelné s páry z majoritní populace. Osvojit dítě nemohou osoby žijící v registrovaném partnerství (jednotlivec však teoreticky ano). Ani v případech pěstounské péče není situace stejnopohlavních párů prakticky, ani legislativně nastavená tak, aby měly stejná práva a možnosti jako páry (manželé) heterosexuální.

Také v běžném životě se lesby a gayové, kteří již rodiči jsou, musejí vyrovnávat se stále přítomným rizikem nepřijetí svého rodinného uspořádání ze strany společnosti. Při každodenním kontaktu s institucemi i v běžných situacích, tak stále musí řešit otázku (ne)zveřejňování faktické podoby rodiny. To, zda budou ohledně své rodinné situace otevření a do jaké míry řeší rodiče zejména s ohledem na rizika možného negativního dopadu na své děti. Situace je o to složitější, že školky, pediatrické ordinace i další odborná pracoviště zpravidla nejsou plně připraveny na kontakt s homoparentální rodinou. Chybějí jak informace o právních rámcích stejnopohlavního rodičovství, tak o běžných aspektech fungování homoparentální rodiny (oslovování, vazby v rodině apod.). Mnozí rodiče mají také obavy z kontaktu s podpůrnými institucemi typu OSPOD, a to zejména v důsledku zažívaného nepřijetí homoparentálního rodičovství ve společnosti.

Homoparentální rodičovství provází kromě běžných rodičovských otázek a obav také přemýšlení o tom, kdy a jak nejlépe své dítě připravit na homofobní reakce společnosti (ať již v dětském kolektivu či ze strany dospělých).

Oproti heteroparentálním rodinám jsou ty, které tvoří lesby či gayové, znevýhodněny také v systému sociálního zabezpečení. Např. peněžitou pomoc v mateřství nemůže v případě potřeby čerpat sociální matka dítěte (otec dítěte či manžel matky však může). Podobné nerovnosti nalezneme i u ošetřovného. Naopak v případě rodičovského příspěvku jsou podmínky pro registrované páry a manžele srovnatelné. V praxi však tato úprava znevýhodňuje lesbické ženy, pokud jsou matkami malých dětí obě zároveň. V takových případech totiž může rodičovský příspěvek čerpat pouze matka nejmladšího dítěte.

CO RODINU OHROŽUJE A OSLABUJE V PŘÍPADECH KRIZOVÝCH A ZÁTĚŽOVÝCH SITUACÍ?

Rodiny se kromě běžných a předem předvídatelných situací dostávají také do takových, jež dopředu předpovědět nelze. V krizových či jinak zátěžových situacích, které mezi ty neplánované zpravidla patří, se rovněž ukazuje nerovné postavení homoparentálních rodin oproti rodinám heteroparentálním. Absence právní i další ochrany může mít fatální důsledky pro život dětí.

Jedním ze závažných problémů stávající právní úpravy je skutečnost, že homoparentální rodiny nepožívají ochrany ze strany státu v případě smrti jednoho z rodičů.

Jestliže zemře rodič biologický, neexistuje právní jistota, že dítě bude moci zůstat v rodině s druhým (sociálním) rodičem a případně se svými sourozenci. Obava, o další osud dítěte v případě takové tragédie je stresorem pro mnohé rodiče. Nerovné postavení se týká také pozůstalostních důchodů, což může v případě úmrtí v rodině vést k sociálnímu propadu a chudobě. Např. registrovaní partneři/partnerky nemají nárok na pozůstalostní důchod po zemřelém partnerovi/partnerce. Dítě pak nemá právo na sirotčí důchod po zemřelém sociálním rodiči a nemá ani nárok na podíl na dědictví, pokud zemřel sociální rodič bez závěti.

Další znevýhodnění vystupují na povrch v případech, kdy se homoparentální rodina rozpadne. Dítě ani sociální rodič nemají automatické právo na vzájemný kontakt, což s sebou nese další psychickou zátěž. Obtížná vymahatelnost kontaktu může prohlubovat izolaci členů rodiny navzájem i od podpory okolí. Dítě také nemá právo na výživné od sociálního rodiče, jako by tomu bylo v heteroparentálních rodinách. Tato nerovnost, podobně jako situace, když sociální rodič zemře, může vést k chudobě a sociálnímu propadu dítěte a jeho biologického rodiče.

Rovněž systém podpůrných institucí, které jsou dostupné rodině v krizových situacích, není dostatečně připraven na to, pokud se v takové situaci nachází homoparentální rodina.

JAKÉ JSOU STRATEGIE RODIN PRO ŽIVOT V HETERONORMATIVNÍM SVĚTĚ?

Homoparentální rodiny vytvářejí strategie, které jim a jejich členům/členkám pomáhají kompenzovat nerovné postavení ve společnosti.

Snaha předcházet homofobii či nepochopení vede v praxi k tomu, že si mnohé rodiny cíleně vybírají pro spolupráci instituce otevřené diverzitě (pokud je to alespoň trochu možné právně, prostorově a/nebo ekonomicky). Někteří rodiče také věří, že otevřenost ohledně rodinného uspořádání, o kterou se snaží, přispěje ke společenské změně. Ve vztahu k dětem rodiny kladou důraz na otevřenou komunikaci a hledají aktivně cesty k jejich podpoře v každé fázi jejich vývoje. Někteří rodiče s dětmi se účastní setkávání homoparentálních rodin, kde mohou sdílet své zkušenosti, ale také dětem nabídnout prostor, ve kterém zjistí, že nejsou jediné na světě, kdo má dvě mámy či dva táty.

Mezi další strategie kompenzující heteronormativitu společnosti patří snaha o symbolickou formalizaci rodinného uspořádání (registrované partnerství, stejné příjmení rodiny apod.). Rodiny v rámci daných legislativních omezení také činí konkrétní kroky pro alespoň částečnou kompenzaci svého nerovného statutu (např. plná moc sociálnímu rodiči od rodiče biologického, svěření dítěte do péče rodiče, který ho vychovává v případech surogátního mateřství).

JAKÉ JSOU CESTY K ROVNÝM PRÁVŮM A POSTAVENÍ DĚTÍ A RODIČŮ TVOŘÍCÍCH HOMOPARENTÁLNÍ RODINY?

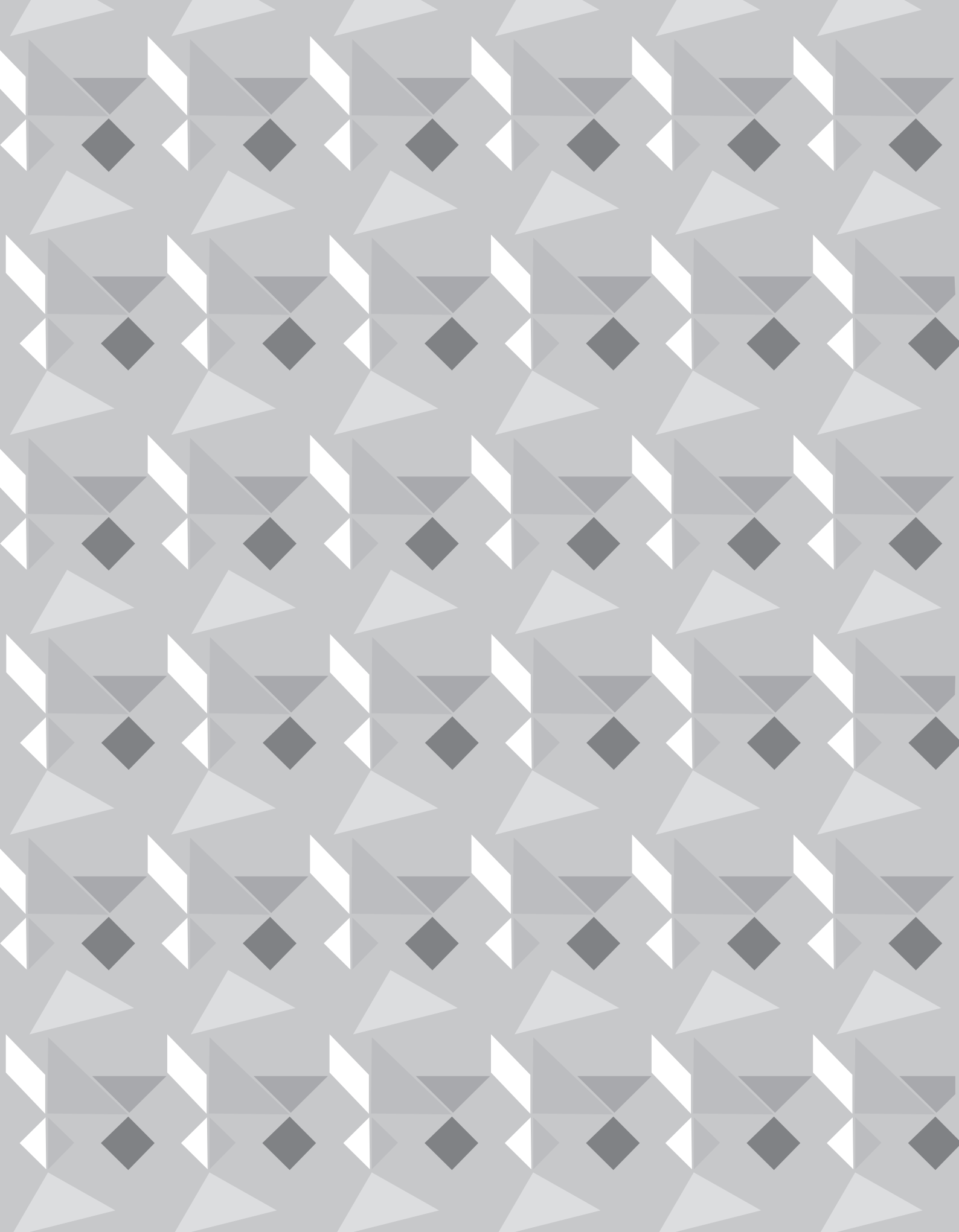
Odstranění diskriminace a tedy i právní a symbolické zrovnoprávnění homoparentálních a heteroparentálních rodin je nutným krokem na cestě k prohlubování hodnot demokratické společnosti současné i v dalších generacích.

Rodiče a lidé, kteří se na rodičovství připravují, proto navrhli následující kroky, které by umožnily změny. Jak je již dlouho diskutováno, je potřebné otevřít možnost (při)osvojení dítěte sociálním rodičem, a to z důvodů právní jistoty i ochrany dítěte v případě smrti jednoho z rodičů. Mnohé problémy a nerovnosti v právní i symbolické rovině může vyřešit zavedení genderově neutrálního manželství. Než se tak stane, je potřebné alespoň umožnit svěření dítěte do společné pěstounské péče registrovaných partnerů. Takto

bude situace srovnatelná se situací manželů, a umožní, aby mělo dítě stejné právní vazby na obě osoby, s nimiž sdílí domácnost. Jako prakticky velmi vhodné by také bylo zavést genderově neutrální rodný list a možnost zápisu až čtyř rodičů do matriky. Takovou změnu by využili zejména lidé, jejichž rodinné uspořádání tvoří tzv. sdílené rodičovství. Je také potřeba zpřístupnit asistovanou reprodukci jako službu, která je dostupná všem bez rozdílu, aby nedocházelo k diskriminaci a v neposlední řadě i zdravotnímu ohrožení osob, které na ni nyní nedosáhnou. Pro případy, kdy rodiče plánují založení rodiny za pomoci surogátní (náhradní) matky, je potřebné zajistit profesionální podporu a právní rámce pro bezpečnou realizaci surogátního mateřství. V neposlední řadě je také nutné kontinuálně vzdělávat odbornou veřejnost i rodiče a děti z běžnějších typů rodin o diverzitě rodinných forem a potřebách rodin, kde vychovávají dítě dvě mámy, dva tátové či vícero rodičů.

NEJLEPŠÍ ZÁJEM DÍTĚTE A NEJNOVĚJŠÍ POZNATKY VĚDY JAKO VODÍTKA PRO PLÁNOVÁNÍ ZMĚN

Situace, kdy jsou děti z homoparentálních rodin vystavovány právní nejistotě a rizikům společenského nepřijetí, by měla být vyhodnocena jako neudržitelná, a to nejen proto, že se týká minimálně devíti set dětí v České republice. Česká republika musí jak v symbolické, tak i právní rovině učinit nutné kroky k rovnoprávnému postavení všech typů rodiny, a zařadit se tak z hlediska ochrany lidských práv mezi ostatní vyspělé státy Evropy i světa. Mezinárodně uznávaná kapacita v oblasti problematiky rodiny profesorka Susane Golobok k potřebě revize stávajícího uspořádání tvrdí: „*Legislativní změny, které podporují pozitivní rodinné vztahy, bez ohledu na to, jaké uspořádání má rodina, jsou v nejlepším zájmu dítěte!*“. A právě nejlepší zájem dítěte spolu s nejnovějšími poznatky, které nejsou ideologicky zatížené, by měl tvořit východisko pro koncepci opatření v oblasti veřejné politiky, jež ovlivňuje situaci rodiny.

ÚVOD

U nafukovacího bazénku si hrály dvě asi tříapůlleté holčičky. Starší holčička povídala té mladší: *Pojď, budeme si hrát na vaření oběda. Ty budeš máma a já maminka...*

Drobná interakce mezi dvěma holčičkami ukázala, že některé děti vyrůstají ve světě, kde se na vaření v jedné rodině mohou se stejnou samozřejmostí podílet máma a maminka, stejně tak jako v jiné třeba máma a tatínek. Aniž by si to zatím uvědomovaly, mají holčičky možnost být odmalička v kontaktu s bohatostí různých podob rodiny a přirozeně vrstvat do společnosti, kde je diverzita rodinných forem normou.

Stávající celospolečenské nastolování změn v podobách rodiny reflektuje profesorka Susan Golombok, ředitelka z Centra pro výzkum rodiny při univerzitě v Cambridge, ve své nové knize *Modern families: Parents and Children in New Family Forms* (2015). Upozorňuje, že tradiční nukleární rodina sezdaného heterosexuálního páru vychovávajícího biologicky příbuzné děti se postupně stává menšinovou. Vedle toho narůstá počet dětí vychovávaných rodiči, kteří nežijí ve formálním svazku, sólo rodiči, nevlastními rodiči či stejnopohlavními páry. Narůstá také počet dětí, které nemají s jedním, nebo dokonce s oběma rodiči biologickou vazbu, protože byly počaty z dárcovských spermií či vajíček (Golombok 2015, s. 2).

Téma plánovaných rodin leseb a gayů, které Susan Golombok zahrnuje mezi nové rodinné formy, již delší dobu nabývá na aktuálnosti i v České republice. Mgr. Zdeněk Sloboda, odborník z platformy PROUD, dlouhodobě se zabývá otázkami spojenými s homoparentálním rodičovstvím, upozorňuje na trend posledních deseti let, kdy je možné zaznamenat silný nárůst právě stejnopohlavních rodin, do kterých se dítě narodí plánovaně. V minulosti jsme se totiž setkávali především s rodinami, v nichž vyrůstaly děti, které se narodily do předchozích, zpravidla heterosexuálních vztahů.

Podle údajů ČSÚ ze sčítání lidu z roku 2011, žilo ve stejnopohlavních rodinách 879 dětí (Procházka 2014, s. 14); v realitě se však bude pravděpodobně jednat o vyšší počet.¹ Některí rodiče, s nimiž jsem mluvila, dokonce hovoří o fenoménu označovaném v západním světě jako „lesbian babyboom“, který pozorují v posledních pěti šesti letech. V tomto období začal počet dětí zejména v rodinách leseb narůstat geometrickou řadou. Na viditelnosti postupně získává i plánované rodičovství gayů, které bylo před několika lety v očích veřejnosti bráno jako jakési sci-fi (Sokolová 2009, s. 142).

Již zhruba dvacet let² také přední odborníci a odbornice ústy významných pediatrických, psychologických a dalších profesních asociací³ komunikují veřejnosti, soudům i politické reprezentaci podporu homoparentálním rodinám. Ve svých stanoviscích tyto odborné společnosti bez jakýchkoli pochybností konstatují, že rodičovské kompetence nejsou závislé na sexuální orientaci a že děti v homoparentálních rodinách prospívají srovnatelným způsobem jako děti v rodinách heterosexuálů. K těmto stanoviskům se v posledních letech připojily také české odborné komory.⁴ I přesto však stále není v České republice – slovy Zdeňka Slobody – „rodičovství gayů a leseb symbolicky ani právně uznané“ a je třeba systémové změny, která by vyřešila problémy, s nimiž se stávající rodiny potkávají.

1 Již např. zpráva z roku 2007 dokonce odhaduje počet lesbických párů, které počaly děti plánovaně, v řádech stovek a či tisíců (Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR, 2007, s. 24).

2 Kanadská psychologická asociace se vyjádřila podpůrně ke stejnopohlavnímu rodičovství již v roce 1996 (tamtéž), novější stanovisko je z roku 2006 (viz dále).

3 Např. A statement of American Academy of Pediatrics: Coparent or Second-Parent Adoption by Same-Sex Parents Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health (2002) www.cpa.ca/docs/File/Position/SameSexMarriagePositionStatement-October2006.pdf. Same Sex Marriage – Position Statement Canadian Psychological Association (2006) www.cpa.ca/docs/File/Position/SameSexMarriagePositionStatement-October2006.pdf. Brief of American Psychological Association, The California Psychological Association, The American Psychiatric Association, and the American Association for Marriage and Family Therapy (2010) cdn.ca9.uscourts.gov/datastore/general/2010/10/27/amicus29.pdf.

4 Profesní komora sociálních pracovníků (2014) http://stejnarodina.cz/dokumenty/profesni_komora_socialnich_pracovniku_stanovisko.pdf. Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu (2014) http://stejnarodina.cz/dokumenty/Spolecnost_pro_planovani_rodiny_a_sexualni_vychovu_stanovisko.pdf.

OBSAH A ZAMĚŘENÍ STUDIE

V této studii se zabývám otázkou, jakým specifickým problémům a obavám čelí rodiče vychovávající dítě nebo děti v homoparentálních rodinách či lidé, kteří se na takové rodičovství připravují. Tuto oblast zkoumám zejména s ohledem na stávající nerovné postavení rodin stejnopohlavních párů ve společnosti. Studie, která vznikla v úzké vazbě na podpůrné skupiny pro LGBT rodiče,⁵ se zaměřuje zejména na postavení rodin, v nichž vyrůstají malé děti, a lidí, kteří se na rodičovství připravují.

V první části věnované situacím, jež se váží na každodennost a běžný životní cyklus rodiny, popisují cesty k rodičovství charakteristické pro homoparentální rodiny a otázky, které se vážou k rozhodnutí o způsobu početí a právního rodičovství. Další oddíl přináší témata, související s coming outem rodiny a otázkami, které rodiče a později i děti v souvislosti s komunikací rodinného uspořádání vně rodiny musí řešit. V této části jsou také popsány obavy a otázky vyplývající z právně neukotvené role sociálního rodiče či z kontaktu s heteronormativně orientovanými institucemi. V této části textu se zastavuji také u registrovaného partnerství a jeho právních i symbolických obsahů, které se promítají do rodinného života leseb a gayů. S každodenností homoparentálních rodin souvisí také nerovnosti, s nimiž se rodiče potkávají v oblasti sociálního zabezpečení v mateřství a rodičovství či v případě nemoci člena rodiny.

V druhé části textu se věnuji tématům, která souvisí se životem rodiny v krizových a zátěžových situacích, a to konkrétně v případě smrti jednoho z rodičů nebo rozpadu rodiny. Dotýkám se těch oblastí, kde rodiče vnímají znevýhodnění či bariéry bránící jim využít instituty dostupné heteroparentálním rodinám. Specifický prostor věnuji institucím, které mají sloužit k podpoře rodiny v krizových a zátěžových situacích, a tématům souvisejícím se sociální prací v oblasti podpory rodiny.

V třetí části se obsáhleji věnuji tématu surrogátního mateřství jako možné cesty gayů k rodičovství. Zastavuji se také u sdíleného rodičovství, jež je další možnou podobou rodinného uspořádání, v níž mohou rodiče vychovávat své děti. Samostatnou kapitolu tvoří shrnutí zkušeností a strategií volených rodiči pro život v heteronormativním světě. V závěru se věnuji doporučením pro změny v oblasti veřejné politiky, která byla rodiči a budoucími rodiči označena za důležitá.

Studie, která čerpá především z názorů a zkušeností rodičů, s nimiž jsem se setkala, ale i z odborné literatury, může nalézt čtenářky a čtenáře jak mezi odbornou veřejností, jež se s rodinami ve své práci setkává, tak mezi lidmi, kteří mají ze své pozice možnost změn vedoucích k právní a symbolické rovnosti. Ze zkušeností rodičů a dalších lidí, s nimiž jsem mluvila, i z obsáhlých referencí na právní i praktické zdroje mohou čerpat také další rodiče stávající i budoucí.

POZNÁMKA KE ZDROJŮM A ZVOLENÉ METODOLOGII

Jak je patrné z nastíněného obsahu, ve studii jsem se zaměřovala především na ty oblasti, které je možné změnit prostřednictvím nástrojů veřejné politiky. Touto perspektivou se studie liší od většiny ostatních výzkumů a analýz zpracovaných v České republice.

Z textů, které se věnují tématu homoparentálních rodin u nás a které pro mne byly cenným zdrojem informací, bych ráda zmínila alespoň studie zpracované z perspektivy psychologické a sociologické, věnující se plánovaným rodinám lesbických žen, jejichž autorkami jsou Eva Polášková (2009a) a Kateřina Nedbálková (2011), či výzkum Věry Sokolové, která se ze sociologického hlediska zaměřila na muže a jejich plány týkající se rodičovství (Sokolová 2009). Z perspektivy práva je homoparentální rodičovství přehledně zpracováno např. v rigorózní práci Kateřiny Burešové (2013). Pravděpodobně první extenzivnější zpracování tématu postavení LGBT menšin přináší analýza vytvořená *Pracovní skupinou pro otázky sexuální menšin* někdejší ministryně pro lidská práva a národnostní menšiny Džamily Stehlíkové z roku 2007. Novější zhodnocení situace nabízí analýza sdružení PROUD z roku 2013. Platforma PROUD také

5 Více o podpůrných rodičovských skupinách na webových stránkách Prague Pride (www.praguepride.cz) a v závěru studie.

na svých stránkách,⁶ a především na stránkách věnovaných specificky stejnopohlavním rodinám⁷ přináší aktuální informace a témata, která se týkají především rodičovství gayů a leseb.

Z hlediska metodologického pro mě byly inspirací především participatorní směry ve výzkumu. Ty usilují o poznání užitečné pro skupinu, jejíž životní situace se zkoumaný problém týká, a podporují lidi z této skupiny ke spolukonstruování významů (Reason 1994). Kontext plánu zpracovat takový text k využití participatorních směrů přímo vybízel. Samotná idea zpracovat studii totiž vznikla jako doprovodný prvek k podpůrným rodičovským skupinám, a to především díky nabídce spolupráce od jejich autorky a hlavní organizátorky Mgr. Magdaleny Skřivánkové.

Studie se jako aktivita projektu *Gay rights are human rights*⁸ připojuje k širšímu úsilí o odstranění diskriminace homoparentálních rodin. Tím naplňuje závazek politické akce. Z širšího pohledu se pak jedná o prakticky zaměřenou explorativní policy analysis, která kromě participatorních směrů čerpá také z interpretativních metodologií z oblasti analýzy veřejné politiky (Haverland a kol. 2012; Schwartz-Shea a kol. 2012; Yanow 2000). To zjednodušeně řečeno znamená, že samotné zkoumání usiluje o pochopení různých významů, které přikládají konkrétní lidé prožívaným situacím, jež jsou pro jejich žitou zkušenost důležité (Haverland a kol. 2012, s. 8n.).

S ohledem na tato východiska jsem se rozhodla, že hlavními strukturačními prvky, jež tvoří páteř celé studie a zároveň spoluvytvářely tematickou strukturu pro rozhovory s rodiči a lidmi, kteří se na rodičovství připravují, budou právě témata vystupující jako významná v diskuzích na skupinách. K jejich hlubšímu pochopení pak sloužily především rozhovory s jednotlivými rodiči a lidmi, kteří se na rodičovství připravují, doplněné o konzultace s odborníky a odbornicemi a o rešerši relevantních pramenů. Rodičům jsem v průběhu zpracování studie dávala jak formálně, tak i v neformálních diskusích možnost na vznikající text reagovat.⁹

Při zpracování jsem se opírala zejména o tematickou analýzu (Braun a kol. 2008) pohledu rodičů a lidí, kteří se na rodičovství připravovali. Konkrétně čerpám z poznámek z rodičovských skupin,¹⁰ z dvaceti polostrukturovaných rozhovorů s celkem 23¹¹ lidmi z řad rodičů a lidí, kteří se na rodičovství připravují, a odborníků / odbornic, kteří se tématu homoparentálních rodin dlouhodobě věnují. Pro účely studie jsem realizovala také osm

6 Zdroj: www.proudem.cz.

7 Zdroj: www.stejnarodina.cz.

8 Informace o projektu naleznete v závěru publikace.

9 Rodiče a lidé, kteří se na rodičovství podílejí, se mnou mluvili o svých zkušenostech, mnohdy doplňovali navržené okruhy k diskusi, komentovali nabízené interpretace témat ze skupin a měli možnost revize a doplnění transkriptu rozhovoru. Některé oblasti, které vystupovaly jako významné, a terminologie byly diskutovány také na rodičovském víkendovém setkání. Draft studie byl rovněž poskytnut rodičům a lidem, kteří se na rodičovství připravují, ke komentářům a případnému doplnění či revizi. Této možnosti část zúčastněných využila.

10 Celkem 48 hodin účasti na rodičovských skupinách a 8 hodin na dalších seminářích pro rodiče. Z těchto sezení pochází necelých 150 normostran poznámek. Rodičovské skupiny se konaly od října 2014 do května 2015.

11 Od února do července 2015 jsem realizovala celkem 18 rozhovorů osobně (ty jsem nahrávala na diktafon) a dva prostřednictvím e-mailu. Z celkem 23 osob, se kterými jsem mluvila, diskutovalo nad okruhy určenými pro rodiče a budoucí rodiče 18 lidí a osm lidí odpovídalo na otázky určené odborníkům a odbornicím, tři lidé odpovídali na oba okruhy (okruhy otázek byly podobné s tím rozdílem, že rodiče hovořili navíc o své cestě k rodičovství a odborníci/odbornice ještě k tématům a zkušenostem ze své odborné práce). Skupina odborníků a odbornic byla složena z pracovnice OSPOD, lékaře, odbornice na sociální práci, odborníka z platformy PROUD, vedoucích rodičovských skupin, psychologa a manželského poradce a aktivistky v oblasti LGBT práv. Skupinu rodičů a budoucích rodičů tvořilo devět mužů a osm žen, z toho bylo jedenáct lidí, kteří již děti měli. Mezi rodiči bylo celkem osm biologických rodičů, dva rodiče sociální (v jednom případě se jednalo o partnera pěstouna) a dvě ženy, které jsou zároveň biologickými i sociálními matkami. Rodiče a budoucí rodiče pocházeli převážně z Prahy a větších měst, měli středoškolské a vysokoškolské vzdělání, většina z nich byla ve věku okolo 35–42 let. Dětem, s jejichž rodiči jsem hovořila, bylo zhruba mezi jedním a pěti lety. Odborníci a odbornice byli osloveni na základě své profilace či doporučení. Rodiče jsem oslovila se žádostí o rozhovor na rodičovských skupinách nebo jsem na ně dostala kontakt při některém z rozhovorů. Rozhovory byly doslovně přepsány a celkem tvořily zhruba 400 normostran textu. Všechna jména rodičů a dětí byla po dohodě změněna.

doplňkových rozhovorů s odborníky a odbornicemi o souhrnu konkrétních otázek a problémů.¹² Rovněž jsem čerpala z dostupných odborných i dalších pramenů, které se věnují situaci v České republice. Text také doplňují poznatky získané z aktuálních vědeckých studií a dalších relevantních publikací ze zahraničí, aby mohl sloužit jako základní odborná báze ke zpracovávaným tématům. Pro účely analýzy jsem použila podporu programu F4 analýze.¹³

Zvolená metodologie odpovídá cílům stanoveným na počátku zpracování studie. Kromě přínosů, mezi něž patří zejména možnost prezentovat aktuální vnímání situace na základě konkrétních zkušeností lidí, jichž se diskutované téma týká, má způsob zpracování také své limity. S ohledem na to, že jsem následovala při zkoumání témata vycházející z rodičovských skupin, pokrývá tato studie pouze oblasti týkající se problémů a otázek, jak je pociťují rodiče malých dětí a lidé, kteří se na rodičovství připravují. Rovněž chybí pohled trans lidí, kteří jsou či chtějí být rodiči. Protože se jednalo o kvalitativní výzkum, který mapuje různé podoby problémů a obav určité skupiny lidí, nelze závěry studie zobecnit či kvantifikovat ve vztahu k „celé populaci“. Ve výzkumu zaznívají názory a zkušenosti lidí, kteří se účastnili rodičovských skupin a víkendového pobytu, kteří pocházeli zejména z Prahy a okolí. Chybí pohled rodičů žijících na vesnicích a ve velmi malých obcích, lidí z etnických či národnostních menšin a lidí s nižším vzděláním. I přes zmíněné limity lze u nastíněných problémů a obav – s ohledem na to, že k podobným závěrům došly jiné studie – tvrdit, že věrohodně ukazují na problémy, společné celé skupině rodičů malých dětí.

POZNÁMKA K PRÁCI S KONCEPTUÁLNÍMI RÁMCI A TERMINOLOGÍÍ

Rodina v současném světě může nabývat různých podob a stále přibývají její nové, moderní formy (Golombok 2015). S ohledem na cíle studie a úzkou návaznost na aktivity pro rodiče jsem se rozhodla pracovat s konceptem rodiny tak, jak přicházel s popisy situací a vztahů, které se v diskusích s rodiči a mezi rodiči objevovaly. Cesta „každodenní teorie“ (Haverland a kol. 2012), jíž jsem dala přednost před využitím předem daných definic a konceptů, mi umožnila popsat různé situace a pracovat s podněty, které přinášejí různé obory. Můj širší pohled na rodinu a její fungování ovlivňuje především sociologické vnímání této instituce, což odkazuje nejen k vztahům a činnostem mezi členy a členkami rodiny, ale i k vazbám a interakcím s širšími strukturami společnosti.

Relativně dlouho jsem však váhala nad tím, jaký zastřešující termín pro rodiny, ve kterých v různých konstelacích vychovávají děti lesby či gayové, budu využívat v této studii. Rodiče často používali termín *duhové rodiny*, který je označením běžným u lidí pohybujících se mezi gayi a lesbami pohybují, není však příliš známý mezi další populací. Organizace občanské společnosti pracují s označením *stejnopohlavní rodiny* či *rodičovství* nebo termínem *LGBT rodičovství*, což zejména v druhém případě nevystihovalo přesně skupinu lidí, s nimiž jsem se setkávala. Nikdo z rodičů ani budoucích rodičů nehovořil o bisexuální či trans identitě. Nakonec jsem se i po konzultaci s rodiči přiklonila k používání termínu *homoparentální rodina*, který klade kromě sexuální orientace důraz také na parentalitu – rodičovství. Tento termín je též již relativně zaužívaným označením rodin s rodiči stejného pohlaví v českém prostoru. Variantně používám v některých případech i termín *stejnopohlavní rodičovství* či další označení, jak s nimi pracovali lidé, se kterými jsem mluvila.

CESTY K RODIČOVSTVÍ

BÝT RODIČEM?

Založení rodiny je u leseb a gayů událostí navýsost plánovanou, s níž souvisí mnohé volby, které budoucí rodiče musí učinit.

12 Jednalo se o soudkyni, pracovnice MPSV, MVČR, odbornice na náhradní rodinnou péči a právníčky/advokátky. Pokud jsem použila jejich výroky, jsou citovány pod konkrétním jménem, ostatní si nepřáli být citováni či jmenováni nebo poskytli jen rámcové informace sloužící k pochopení kontextu.

13 Více info viz www.audiotranskription.de/english.

U některých rodičů či lidí, kteří se na rodičovství aktivně připravovali, však předcházelo této životní fázi období, kdy spolu s objevováním své sexuální orientace přijímali i představu o budoucí bezdětnosti či dlouhodobě řešili, zda rodiči být mohou. Častěji se jednalo o muže. Někteří se smířili s představou bezdětnosti, již vnímali jako nutný dopad své homosexuality a kterou teprve později rozboural např. pobyt v zahraničí, dlouhodobá práce na sobě či kontakt s dalšími rodičovskými páry.

„... Je to takovej souboj: není to možný, je to možný, není to možný, je to možný, že vám chvíli připadá, že jako jo, pak si představíte ty všechny možný cesty, který jsou. Teď se tam objevujou ty překážky... Pak když se to ještě prolne s tím partnerským vztahem, kde ten minulej přítel byl v podstatě rodičovsky homofobní... a vlastně nakonec i odešel s tím, že bude žít jako heterosexuál. Je to složitý. (...) A se Zdeňkem – myslím, že je to taky strach, že když bude žít s mužem, to je v pohodě, to je asi tak nějak tolerovaný, ale když tady vstupujem do týhle oblasti, kde ten souhlas podle mě toho vnějšího světa už není takovej jednoznačnej, aby se těm dětem neublížilo (...) tak já se teda smírím s tím, že když jsem gay, tak děti nemám a možná ten vnější svět mi řekne: no, to víš, tohle je ta tvoje cesta, tak takhle to musíš brát, jako by to byl nějaký hendikep, že se musím smířit s tím, že jsem na vozíku nebo něco. A myslím si, že tohle ve mně vyvolává místama smutek, místama hroznej vztek, nemyslím teďka ten Zdeňkův postoj, ale vůbec i co se dělo ve mně, to pendlování mezi tím půjde to, nepůjde to, jakou cestou to půjde a nepůjde.“ (Filip)

Rodičovství gay mužů bylo a dosud do značné míry také je společensky neviditelným jevem. Sokolová (2009) ve svém výzkumu, který byl zaměřen na představy gay mužů o budoucím rodičovství, ukazuje, že podstatná část mužů, s nimiž hovořila, popírá svou touhou po rodičovství zažitý stereotyp gaye, který děti mít nechce. Dle Sokolové je však evidentní, že muži jsou neustále vystavováni názorům i tlakům ze svého okolí, že gay rodičovství je něco „zapovězeného, zvrhlého či směšného“ (Sokolová 2009, s. 128). Tuto představu do jisté míry téměř polovina respondentů Sokolové přijímala a mluvila o tom, že by nebyli „správnými rodiči“. Vedle představ o morální problematičnosti gay rodičovství a genderových stereotypů o „přirozenosti“ rodičovství ženského převažovaly obavy z toho, že by dětství případných dětí bylo narušeno odmítáním a diskriminací ze strany společnosti (tamtéž, s. 129). Výzkum Sokolové se odehrál před necelými deseti lety.

Skutečnost, že účastníky skupin pro rodiče a budoucí rodiče tvořili ze třiceti procent právě muži,¹⁴ vnímám jako upozornění, že gay rodičovství je téma aktuální a bude získávat na viditelnosti. Mnozí gay rodiče, se kterými jsem mluvila, si od útlého věku nesli potřebu být rodiči a svoji představu nezměnili ani po nahlédnutí své sexuální orientace. Jak se vyjádřil jeden z mužů, změnil se pouze jeho pohled na to, jak k rodičovství dospěje. I nyní však musí muži řešit otázky související s tím, že gay otcovství stále není vnímáno jako norma.

Že gay rodičovství může být i dnes pro některé lidi překvapením, ilustruje vyprávění jednoho z mužů, který popisuje setkání širší rodiny, na němž toto téma otevřel.

„... A tím, že nás bylo (v rodině) tolik, tak někdo dostal (na rodinné oslavě) stupidní nápad, že řekl, abychom se tady nebavili dva tři a furt jsme si to neříkali navzájem, tak já začnu: mám dvě děti, jsme spolu pět let, pracuju a bydlím v Praze, mám manžela a pracuju tam a tam a děti se jmenujou tak a tak. A takhle jsme dělali kolečko, až přišlo na mě. A já jsem si v tu chvíli uvědomil, kdo všechno ví, že jsem teplej, a jak se všichni bavili o těch dětech, tak mi to přišlo blbý, že jako nemůžu říct, že nemám děti, že jsem teplej. Tak ze srandy říkám, pracuju v Praze, mám firmu, bydlím za Prahou, mám přítele a plánujeme děti. A v tu chvíli jsem čekal, co se stane, a vy-padla z půlky lidí bezprostřední otázka – a jak to uděláte? A pak se rozvinul rozhovor, jak to jde dělat a jak ne. Tak jsem viděl, že to je půlce lidí po chuti a půlce ne. Že začali přemýšlet, tak jsem teplej, a budiž, respektuju to, a teď do toho ještě ty děti. Jsem zvědavěj, no. Bojím se, že se nám někdo pomstí na dětech nebo že někdo někde plácne blbýho...“ (Martin)

14 V prvním běhu skupin byla dokonce mužů většina.

Situace lesbických žen je v otázce rodičovství v porovnání s gayi snazší. Většina žen, se kterými jsem mluvila, děti chtěla a nepochybovala o tom, že je mít v budoucnu bude bez ohledu na svoji sexuální orientaci. Ženy také méně pochybovaly o své rodičovské roli jako takové. Nebylo tomu tak ale vždycky. Posun ve vnímání rodičovství u leseb v čase ilustruje na příkladu seznamovacích inzerátů Nedbálková (2011, s. 61); na rozdíl od situace před dvaceti lety, kdy ani vyjadřování sexuální orientace nebylo otevřeně možné, je nyní vyjádření přání založit rodinu a děti v takových inzerátech běžné. Rodičovství dvou žen je na rozdíl od gay otcovství viditelnější v mediálním a v neposlední řadě i výzkumném prostoru, který reprezentují zejména knižně vydané statě (Nedbálková 2011; Polášková 2009a).

VOLBY SOUVISEJÍCÍ S PLÁNOVÁNÍM RODINY

V cestě za budoucím rodičovstvím je třeba dohody, která z žen (pokud se jedná o lesbický pár) bude biologickou matkou, jak bude volen biologický otec, zda se bude podílet na výchově a do jaké míry, či zda se bude jednat pouze o dárce spermatu ať již anonymního, nebo známého, zda bude k početí využita klinika, anebo zda dojde k domácí inseminaci apod. Při volbě biologické matky je často zvažován věk partnerek, míra jejich touhy porodit dítě, často hraje roli skutečnost, že některá z žen již děti má z předchozího vztahu. Některé ženy na skupinách již dopředu deklarovaly, že se v biologickém mateřství prostřídají. V praxi pak vstupovala do hry i otázka faktické možnosti ženy počít zvolenou cestou, která v některých případech původní plány na pořadí biologického mateřství u žen pozměnila.

„Už z porodnice ona odcházela za mým doktorem, za tím gynekologem, že to nedopadlo, a on jí říká: a proč to nezkusíte vy? Ona si teď musí dát pauzu, aspoň půl roku, pak může začít zkoušet, tak to zkuste vy. A tak to zkusila a v podstatě asi tu ovulaci měla deset dní po tom potratu, tak to zkusila s tím prvním klukem a ono se to povedlo na první pokus. (...) Takže nakonec se to otočilo, že nejdřív rodila ona a já jsem vlastně otěhotněla chvíli nato.“ (Klára)

V případě mužských párů dochází ke zvažování rodičovství skrze náhradní rodinnou péči (adopci či pěstounskou péči), využití surogátního mateřství či nějaké podoby tzv. sdíleného rodičovství. Muži, kteří navštěvovali rodičovské skupiny, však opakovaně hovořili o tom, že informace o gay rodičovství chybí nebo jsou obtížně dostupné. To se týkalo zejména cesty, kdy dítě přijde na svět za pomoci surogátní matky, a také vzniku a praktických otázek souvisejících s plánováním sdíleného rodičovství.

Rozhodnutí v těchto i dalších otázkách má na budoucí podobu homoparentální rodiny mnohé praktické i právní dopady, které popisuje tato studie.

Než se budu věnovat tématům vázaným na problémy a výzvy, jimiž rodiče čelí, zmíním ještě otázku, která s rodičovstvím a konstrukcí rodiny úzce souvisí – oslovování jejích členů. Jak bude dítě oslovovat sociálního rodiče, případně také prarodiče získané ze strany sociální matky či otce, bylo předmětem diskusí a zájmu budoucích rodičů, kteří se setkali na skupinách. Panovaly mnohé obavy z možného zmatení rolí, úvahy nad tím, kolik „skutečných matek“ může mít dítě.

Praxe rodičům, kteří již děti mají, ukazuje, že děti se v situaci samotné zorientují a oslovování členů či členek nejbližší rodiny se ustaví vývojem. Jedna z maminek k tématu dodala svůj postřeh, že dítě citlivě reagovalo na oslovování matek mezi sebou. To, že není potřeba se u dítěte obávat zmatení, potvrdil i dětský psycholog¹⁵ účastníci se diskusí. Situace se vyřeší např. rozdělením na „máma“ a „maminka“ nebo „máma“ a „mamka“ či „táta Honza“ a „táta Vašek“. Děti totiž vrůstají do prostředí, pro které jsou dvě matky či otcové normou (Golombok 2015). Zazněl ale i názor, že je lepší, aby dítě sociálního rodiče oslovovalo jménem, aby se rodina nestala předmětem nežádoucí pozornosti na místech, kde se pohybuje společně.

HOMOPARENTÁLNÍ RODINY EXISTUJÍ, PŘÁVO JE VŠAK NEROZEZNÁVÁ

Na rozpor mezi faktickou situací a právním systémem České republiky ukazuje výstižně kampaň sdružení PROUD, které na vizuálu ukazujícím rodinu se dvěma matkami užilo slogan: *Chyba systému. Systém vás nerozeznává.*

V běžném životě se však můžeme potkat jak s rodinami, ve kterých rodiče žijí bez formálního stvrzení svého svazku, tak i s rodinami, kde uzavřel rodičovský pár formalizovaný svazek podle zákona 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství (vlivu zákona na oblast rodičovství se budu v textu věnovat dále). V praxi však nelze hovořit o tom, že by homoparentální rodiny měly stejné postavení jako ty, které jsou tvořeny mužem a ženou (srov. také PROUD 2013). Nerovné postavení homoparentálních rodin vnímají silně také rodiče.

„... (situace) není rovná v ničem. Stát tohle rodinný uspořádání neuznává (...) Uznává prostě něco partnerského (...), ale rodinného neuznává vůbec nic. Tam není absolutně žádný rovný postavení“.

Stávající legislativní rámec vznik a fungování homoparentální rodiny ve srovnání s rodinami heteroparentálními nechrání. Praxe navíc ukazuje, že legislativa vytváří bariéry. Ty tlačí lidi, kteří se chtějí stát rodiči či jsou rodiči sociálními, k obcházení zákonů, k jednání, při němž se pohybují v „šedých zónách“, ke zkoušení cest legislativně, apod. V této souvislosti je potřeba zdůraznit, že nerovné postavení vytváří situace, které ohrožují nejen rodiče, ale především zájmy dětí.

O těchto problémech pojednává další část studie.

ASISTOVANÁ REPRODUKCE JAKO CESTA K RODIČOVSTVÍ

Podle Nedbálkové je asistovaná reprodukce v zahraničních výzkumech nejčastěji zmiňovanou cestou k rodičovství lesbického páru (Nedbálková 2011, s. 70). Lesbické páry či osamělé ženy žijící v České republice mohou využít služeb klinik v zahraničí, kde je taková praxe legální, nicméně je poměrně finančně nákladná. Zkušenosti diskutované na skupinách i výzkumy však ukazují, že ženy navštěvují také kliniky v České republice. Praxe je různá a více či méně obchází stávající legislativní úpravu, která lesbickým párům tuto cestu zatím oficiálně neotevřela. Např. jedna z respondentek výzkumu Nedbálkové (2011), paní Simona, k tomu říká: *„Podle mě se to děje na všech klinikách a asi se to tak obecně ví. Ale je fakt, že právně to kryjou různě. V jedné po nás chtěli notářsky ověřený podpis kamaráda, v druhé už jim to bylo jedno, kdybychom ho nafingovaly, a ve třetí už nechtějí vůbec nic“* (Nedbálková 2011, s. 71).

Označením „právní krytí“ odkazuje na skutečnost, že v současné době je dle legislativy asistovaná reprodukce chápána jako specifická zdravotní služba. Tu upravuje zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, jenž nabyl účinnosti 1. dubna 2012. Asistovaná reprodukce je zde chápána jako léčba neplodnosti muže či ženy, kteří spolu tvoří neplodný pár. Podobně jako starší úprava, ani tento zákon neumožňuje využití asistované reprodukce homosexuálnímu páru (Burešová 2013, s. 38).

Lesbickým párům či ženám, které jsou bez ohledu na svoji sexuální orientaci samy, legislativa početí cestou asistované reprodukce neumožňuje. *„Přitom právě forma asistované reprodukce je důstojnou formou početí dítěte pro páry lesbické, která by garantovala zdravotní stav matky a kvalitu aplikovaného spermatu, tedy dva atributy, které při domácím způsobu početí lesbické ženy nemají“* (Burešová 2013, s. 38). To se děje i přesto, že mnohé státy (např. Nizozemí, Švédsko, Belgie, Velká Británie) k takové praxi přistoupily, a odstranily tak dvojí standard při posuzování možností využití asistované reprodukce u různých skupin žadatelů (srov. DeWert a kol. 2014).

O tom, jak stávající legislativa ovlivnila cestu k rodičovství jednoho z ženských párů, mluví paní Zuzana:

Otázka: ... A ovlivnilo nějak to vaše rozhodnutí to, jaká je tady legislativní situace? Tím myslím ve vztahu k asistované reprodukci?

Odpověď: „Rozhodně. Protože samozřejmě kdyby ta legislativa byla pro nás přijatelná, tak jsme využily asi veřejného dárce, kterej je dostupnej jenom heterosexuálním ženám, a ulevilo by se nám ve spoustě věcí ohledně hledání toho dárce. Za další (...) my při tom hledání jsme zjistily, že je spousta lesbických párů, ale i heterosexuálních žen, který nemohou přijít do jinýho stavu se svým partnerem, nebo jsou svobodnými matkami, takže jsou v tomhleto

směru velmi a velmi nezodpovědný. Z našeho pohledu. Protože toho partnera si nekontrolují, neptají se ho na zdravotní stav, a jenom po něm chtějí to sperma. Mně to připadá jako opravdu hrubě nezodpovědná záležitost a vidím tady obrovitánský problém v té legislativě, protože my, co jsme se třeba potkaly s jedním dárcem, tak podle našeho názoru (...) jenom z vizuálního hlediska měl žloutenku. A ten člověk ji takhle v podstatě roznáší dál. A to mi připadá jako úplně šílený.“ (Zuzana)

Paní Zuzana se v rozhovoru zmiňuje o tom, jak ji a její partnerku překvapilo, že mnohé ženy, které shánějí dárce spermatu přes internet, ať již lesby, či heterosexuální ženy bez partnera, toužící po dítěti nevyžadují zdravotní vyšetření, která by provedl „jejich lékař či lékařka“, či zdravotní dokumentaci skutečně vedenou na jméno dárce, případně doklad o vzdělání. Paní Zuzana a její partnerka využily k vyšetření a konzultaci dokonce služeb sexuologa, kterého znaly z osobního života.

Ženy, s nimiž jsem hovořila, přistupovaly k inseminaci na klinice v případech, kdy chtěly využít sperma anonymního dárce, v případech, kdy se domácí inseminace dlouhodobě nedařila, nebo v případě zdravotních problémů budoucí biologické matky. Svoji zkušenost s asistovanou reprodukcí popisuje jeden z párů následovně:

„My jsme měly štěstí, že jsme dostaly doporučení na dobrého gynekologa, který byl v Praze a se kterým jsme nemusely hrát hru na schovávanou, takže to bylo dobré, a to si myslím, že nám i pomohlo, protože na tu kliniku on už nás poslal s tím, že žádné vyšetření, že to nejde a proč to nejde...“ (Jana)

„... Jo, my jsme tam byly jenom na těch zákrocích, které může dělat jenom ta klinika, a podepsaly jsme tam papíry, a vyzvedávala jsem si tam injekce...“ (Markéta)

Ukazuje se, že doporučení gynekologa či gynekoložky k asistované reprodukci na klinikách jsou poměrně běžně využívané praktiky. Právní rámce, které se vztahují k možnosti využít v praxi kliniku, mají také mimo jiné vliv na to, zda a jak ženy uvažují o uzavření registrovaného partnerství či o rozvodu nefungujícího manželství.

„... Nejsme (registrované). To bychom si zavřely dveře na kliniku. A protože jsme měly ty zdravotní problémy, jaké jsme měly, tak jsme věděly, že tu registraci před dětmi určitě ne.“ (Jana)

PRAKTICKÉ DOPADY UVEDENÍ MUŽE, KTERÝ SE NA VÝCHOVĚ DÍTĚTE NEPODÍLÍ, JAKO OTCE V RODNÉM LISTĚ

Pokud ženy podstoupí asistovanou reprodukci, je za otce dítěte neprovdané ženy považován muž, který dal k tomuto výkonu souhlas, pokud se neprokáže, že je otcem někdo jiný (PROUD 2014). To ale v praxi neznamená, že žena muže, který souhlas dal, musí uvést jako otce do rodného listu.

V případech asistované reprodukce, kdy žena muže, který souhlas k oplodnění dal, do rodného listu uvede, ale i v případech, kdy se ženy rozhodnou pro domácí inseminaci a využijí semeno známého dárce s tím, že buď nebude v rodném listu uveden, nebo bude jeho otcovství pouze formální, se obě strany do budoucna vystavují rizikům případných sporů.

Předně muž, který poskytne pro domácí inseminaci semeno, či ten, který je uveden v rodném listu, si musí uvědomit, že je právně otcem dítěte¹⁶ a jako takový se nemůže otcovství „zbavit“. To znamená zejména to, že má vůči dítěti vyživovací povinnost, ale také v případě gaye, který není registrovaný, ale má partnera, že zemře-li bez závěti, je jeho dědicem nikoli tento partner,¹⁷ ale dítě.

Praxe přináší situace, kdy se obě strany dostávají do jakéhosi stavu vzájemné závislosti, co se týče výkonu rodičovských práv a povinností:

16 V případě sporů může být podána žaloba o určení otcovství.

17 V případě, že se jedná o registrované partnery, dědí dítě i partner stejný podíl.

„... Asi jsme si nějak idealisticky myslely, že to bude fungovat, že jsme nad tímhle nikdy neuvažovaly. Teď samozřejmě tam jsou ty kleště, on má možnost nám komplikovat život tím, že on bude chtít styk, a my mu můžeme komplikovat život tím, že budeme chtít alimenty. A ani jeden z nás teď nic takovýho neděláme, ale víme o tom, že ten druhý tu možnost má, a tím se možná jako držíme v kleštích, protože on se jednou za tři roky ozval a jediný, co ho zajímalo, tak bylo: hele platí ta dohoda, že po mně nebudete nic chtít? A já jsem říkala, že jo, platí, a mám na tebe další dotaz, když bude schválená novela a já bych chtěla Maxíka adoptovat, dáš mi souhlas? On mi řekl, že jo. I to vypovídá o tom, jak moc to dítě chce nebo nechce. Což je pro mě dobrá zpráva a doufám, že by to dodržel. A já si myslím, že i jo, protože dneska už by ty alimenty naskákaly pěkně vysoko, takže by to nebyla zanedbatelná částka. A nebudeme se vůbec bavit o těch trestně právních aspektech, kde půl roku neplatíš a už jsi v pytli. Takže teď je na tom daleko hůř.“ (Klára)

Praktickým problémům, které vyplývají z toho, že otec s rodinou nežije a není v kontaktu, pak čelí zpravidla matky:

„Bylo strašně složité vysvětlit jim, že s tím otcem nežiju. Ale že ho máme v rodném listě... Můj plat byl tak nízký, že já bych na porodný dosáhla. A v porodném je to tak, že tam hraje roli ten otec. Ale ne příjem domácnosti (...). Bylo to hrozný. Naněkolikrát jsem musela dokládat čestný prohlášení svoje i otce, ale i otcova nájemce, že bydlí tam, kde bydlí, i (...) tří sousedů z baráku, že se mnou otec nebydlí, a jim to pořád nestačilo, a já jsem se obrátila na ředitelství. Protože ze zákona já jsem to splňovala, ty podmínky... To není ani nic, co by měli posuzovat. Čestný prohlášení by jim mohlo stačit. Oni nedokázali pochopit, že mám otce v rodném listě, a že jsem s ním nikdy nežila. A že jak je to možný. Chtěli papír od soudu o úpravě styku. Prostě vymýšleli...“ (Markéta)

Paní Klára, která uvedla do rodného listu muže, který byl otcem dítěte, k tématu dodává:

„Kdybych věděla, jak to dopadne s těma tatínkami, tak bych to dělala jinak. Rozhodně bych nekomplikovala situaci tím, že bych zapisovala Maxíkovi tatínka do rodného listu. Dost komplikace obrovská, ve chvíli kdy ho třeba zapisuješ do té školy, tak tam všude chtějí toho otce, protože on má právo být informován o tom vzdělání. My jsme i žádali o odklad, což je ještě zásadnější, a tam se vyžaduje podpis toho otce taky...“ (Klára)

Obě z citovaných matek však v rozhovorech zdůrazňovaly, že otce do rodného listu uváděly zejména s ohledem na zájem dětí. Po zakoušení těchto a dalších komplikací by však pravděpodobně volily jinou cestu.

V podobně problematické situaci se mohou ocitnout i muži, kteří se stanou rodiči za pomoci surrogátní matky, jež zůstává uvedena jako matka v rodném listě dítěte.

OSVOJENÍ A PĚSTOUNSKÁ PÉČE

Mezi různými podobami výchovy dítěte v náhradní rodině je pravděpodobně nejznámější pěstounská péče a adopce. V souvislosti s homoparentálním rodičovstvím je skloňováno specificky také osvojení dítěte partnerem či partnerkou biologického rodiče, o kterém někteří odborníci hovoří jako o „přiosvojení“.

PĚSTOUNSKÁ PÉČE

Vytvoření rodiny nabídnutím domova dítěti skrze pěstounskou péči¹⁸ je jednou z cest, kterou zvažovalo několik mužů, s nimiž jsem byla v kontaktu. O své zkušenosti mluví jeden z otců, který se nakonec rozhodl pro jinou cestu k rodičovství:

18 Pěstoun má povinnost o dítě osobně pečovat a vykonávat přiměřeně práva a povinnosti rodičů, nemá však vyživovací povinnost. Nemá také práva spojená se zastupováním dětí, ty zastupuje pouze v běžných záležitostech. Dítě i biologičtí rodiče mají právo na vzájemný styk; pěstoun má povinnost udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost dítěte s jeho rodiče a dalšími příbuznými. Rodiče mají také právo na informace (Vyskočil 2014, s. 11). Pěstounskou péči upravuje zejména občanský zákoník a zákon o sociálněprávní ochraně dětí.

„My jsme spolu 15 let a vždycky jsme věděli, že chceme děti, a řešili jsme, ne jestli je chceme, nebo nechceme, ale jak dítě přivést na svět, takže jsme měli období, kdy jsme přemýšleli o pěstounství nebo o adopci, prošli jsme nějakým cyklem hodnocení a certifikace, hodnocení způsobilosti k přijetí dítěte do pěstounské péče, to jsme celé absolvovali, a pak nám vlastně naši kamarádi, (...) insideři řekli, že v té době, což bylo tak 2005, tak že nemáme jako gayové žijící v páru šanci dostat dítě do pěstounské péče. Konkrétně že tam v té komisi na tom magistrátě sedí Jeroným Klimeš, kterej je takovej, jakej je, a přes toho to nikdy nemůže projít. Takže jsme si řekli, že touhle cestou nepůjdem, respektive že ji těžko můžeme dokončit...“ (Michal)

Jak ukazují zkušenosti dalšího muže, obavy z předsudečných reakcí a možných překážek, na které stejnopohlavní páry mohou narazit, nejsou liché, a to ani o deset let později. Pan Jakub reflektuje aktuální zkušenost z procesu vyřizování žádosti o pěstounskou péči:

„Bylo to víceméně standardní kolečko jen s tím rozdílem, že jsme byli první (gay pár) v kraji, a ještě k tomu krajský psycholog pro NRP¹⁹ má problémy s odlišnostmi a s tou naší to byl extrémní problém. (...) Jakou zkušenost nebo informaci bychom chtěli mít na začátku? Že se ještě v 21. století objevují na místech s rozhodovacími pravomocemi lidé, kteří jsou netolerantní k odlišnostem a myslí si, že jejich názor a pohled na svět, věc je ten nejlepší.“ (Jakub)

V tomto případě však proces žádosti o pěstounskou péči dopadl i přes popisované zkušenosti úspěšně, a pan Jakub spolu se svým partnerem vychovávají nyní malého chlapce.

Dle reportáže České televize, která se věnuje jinému gay páru, jenž měl pravděpodobně jako první v České republice v pěstounské péči dvě děti z dětského domova, žijí v pěstounské péči stejnopohlavních rodičů desítky malých dětí (ČT 24, 2014). Podobně jako od psychologa, o kterém hovoří pan Jakub, i zde v této reportáži zazněly od oponentů této praxe výroky, jejichž odbornou relevanci zpochybňují jak nezávislé odborné autority, tak ve svém důsledku také poradní sbor Ministerstva práce a sociálních věcí, který případ dvou mužů, o nich reportáž hovoří, posuzoval (ČT 24, 2014).

Pan Jakub, jehož partner do pěstounské péče dítě získal, na otázku, co by doporučil dalším párům uvažujícím o pěstounské péči, říká:

„Pokud máte v hlavě jasné, že do toho chcete jít, jděte do toho. Možná se setkáte s nelibostí hned na orgánu sociálněprávní ochrany dětí na městském úřadu ve vaší obci, ale z toho si nic nedělejte, odborné posouzení provádí krajský úřad a ten je zodpovědný za konečné rozhodnutí, zda budete zařazeni, nebo ne. A pokud ne, je tu možnost odvolání na MPSV.“ (Jakub)

V případě otázek a problémů je možné také využít odbornou pomoc. Např. společnost NATAMA nabízí odborné konzultace pro oblast náhradní rodinné péče jednotlivcům i párům bez ohledu na sexuální orientaci. Dle Petry Winette, Ph.D., ředitelky NATAMA, odborná podpora může pomoci páry připravit na případné předsudečné reakce, se kterými se mohou setkat, pokud se rozhodnou stát pěstouny či osvojiteli. Petra Winette zdůrazňuje, že je potřebné mýty spojené s touto oblastí vyjasnit, „*neboť nesprávné informace mohou řadu zájemců o pěstounskou péči zavést špatným směrem a nakonec například dezorientovat kompetentní a dobré stejnopohlavní páry na cestě za pěstounstvím*“. A dodává, že od roku 2014 prošly Natamou úspěšně dva páry usilující o adopci a jeden pár usilující o pěstounskou péči, čtvrtý pár se objednal na konzultaci v současnosti²⁰.

Získat dítě do pěstounské péče pro gaye i lesby možné je. Zkušenosti z praxe ale také ukazují, že gay páry, přesněji jednotlivci z gay páru, mají v tomto procesu větší naději na úspěch, pokud se rozhodnou, že nabídnou domov dítěti, které je v jiných rodinách hůře umístitelné. I přestože je klíčovým principem pro výběr konkrétního žadatele zájem dítěte, z praxe lze dovodit, že za vhodnější prostředí je stále považována

19 Náhradní rodinnou péči (pozn. aut.).

20 Zdroj: e-mailová komunikace s Petrou Winette, Ph.D., ze dne 20. 7. 2015.

heterosexuální rodina. Stereotyp „zlatého standardu“ heterosexuální nukleární rodiny mezi některými odborníky/odbornicemi v této oblasti potvrzuje i úryvek z komunikace s panem Jakubem. Ptala jsem se na očekávání, která jako budoucí pěstouni ohledně dítěte měli:

„Tuto otázku (zda je rodina ochotna přijmout dítě s postižením, jiného etnika atp., pozn. aut.) by měli pracovníci státní správy pokládat všem. Je pravda, že pokud má stejnopohlavní pár široce otevřené nůžky vzhledem k dítěti, je více pravděpodobné, že nějaké dítě do péče získá. (...) My jsme neměli problém s dítětem jakéhokoli etnika, s běžně zvládnutelným handicapem atd. Myslím si, že jsme v této oblasti byli velmi realističtí a bylo nám jasné, že modrookého dvouletého blondáčka dvěma gayům nikdo nedá. Je to i v tom, že žadatelé musí být soudní a říct si, na co mají a co mohou od systému očekávat, aby nebyli následně zklamaní.“ (Jakub)

Podobnou úvahu provedli i pěstouni, o kterých pojednává výše citovaná reportáž, kteří přijali do pěstounství v době natáčení reportáže šestiletého Kryštofa a čtyřletého Martina, chlapce s těžkými duševními i tělesnými postiženími. V té době se nenašel totiž nikdo jiný, kdo by jim nabídl domov, a oba muži byli vyhodnoceni jako disponovaní pěstouni (ČT 24, 2014).

Po právní stránce může být dítě do *pěstounské péče* svěřeno soudem fyzické osobě, případně může být svěřeno do společné pěstounské péče manželům. Gayové anebo lesby se mohou individuálně stát pěstouny, a to i v případě, že žijí v registrovaném partnerství. V takové situaci mají dle práva podobné postavení jako heterosexuální nesezdaní partneři. Registrované páry jsou však znevýhodněny oproti manželům, protože nemohou žádat o pěstounskou péči společně (PROUD 2013–2014b).

Ať již pár žije v registrovaném partnerství, či nikoli, v praxi může být dítě svěřeno pouze jedné osobě z páru. Na otázku, zda tato situace může v budoucnu přinést nějaké problémy, odpověděl pan Jakub:

„Ano, pěstounem je partner. Já jsem prošel stejným procesem, se všemi potvrzení atd. V současné době bojuji za to, abych byl do „databáze pěstounů“ zařazen i já, kdyby se s přítelem něco stalo, abych mohl případně nastoupit jako prověřený pěstoun na jeho místo. Ale opět je tu komplikace s paní psychologkou, která tvrdí, že jsem byl při psychologickém posuzování hodnocen jako partner žadatele a to je jiná pozice, než kdybych byl žadatelem.“ (Jakub)

Petra Winette se však domnívá, že v případě, kdyby se právoplatnému pěstounovi v takové rodině něco vážného stalo a partner by chtěl nadále o svěřené dítě pečovat jako pěstoun, může podat žádost o svěřeni dítěte do své péče přímo k soudu. Soud prověří jejich vztah a rodinnou situaci, a jestliže vztah a situace funguje, svěřil by dítě partnerovi pěstouna do péče vždy. Soud se dívá totiž právě na to, aby dítě mohlo žít se svými blízkými, ve stabilním prostředí, beze změn a usiluje o naplnění zájmu dítěte.²¹

Na situaci, kdyby se něco stalo tomu z páru, kterému bylo dítě svěřeno soudem, se je však možné podívat i ze systémového pohledu. Je pravda, že pěstouni ze stejnopohlavního páru sice mají, stejně jako v dalších situacích, obdobné postavení, jako by se jednalo o nesezdané páry heterosexuální, tzn. že by druhý z partnerů musel rovněž podávat žádost k soudu. Jak ale zdůraznil pan Jakub, *„tím nejdůležitějším v téhle situaci je to, že když se s jedním z partnerů něco stane, tak že se nebude muset konat soudní řízení, aby dítě bylo svěřeno do péče druhému z partnerů“*. Tomu by se dalo předejít právě systémovou změnou. Dalším plusem společné pěstounské péče registrovaného páru by také mohlo být vztažení práv a povinností vyplývajících z dohody o výkonu pěstounské péče i na druhého partnera, jako je tomu u manželů, pokud jim bylo dítě svěřeno do společné pěstounské péče. Z této dohody vyplývají práva na podpůrné služby, ale i např. povinnosti k dalšímu vzdělávání pěstouna.²² Svěření dítěte do společné pěstounské péče obou partnerů by rovněž posílilo postavení druhého „nepěstouna“ a dítěte v případě rozpadu partnerského vztahu.

21 Zdroj: e-mailová komunikace s Petrou Winette, Ph.D., ze dne 20. 7. 2015.

22 Podrobněji k dohodám o výkonu pěstounské péče např. na stránkách MPSV: www.mpsv.cz/cs/14503.

OSVOJENÍ A „PŘIOSVOJENÍ“

Osvojení (adopce) je dalším institutem náhradní rodinné péče. Osvojení zakládá nový právní i rodinný vztah mezi osvojeným dítětem a osvojitelem, který je stejný jako mezi rodiči a dětmi. Vzniká také příbuzenský poměr mezi dítětem a příbuznými osvojitele a zároveň zanikají všechna práva a povinnosti mezi osvojeným dítětem a jeho původní rodinou. Osvojitelé mají rodičovskou zodpovědnost a jsou zapsáni do matriky jako rodiče dítěte (Vyskočil 2014, s. 12).

Osvojit dítě může manželský pár a ve výjimečných případech jednotlivec. Může se jednat o jednoho z manželů či tzv. jinou osobu.

Jak upozorňuje sdružení PROUD s odkazem na ust. § 13 odst. 2 zákona o registrovaném partnerství, „jinou osobou“ nemůže být člověk, který vstoupil do registrovaného partnerství. Na tento fakt upozornilo v rozhovorech několik rodičů i oslovených odborníků a odbornic. Převážně tuto situaci považují za paradoxní či absurdní.²³ Tato restrikce navíc nemá jakékoli odborné opodstatnění. Jak ukazují akademické výzkumy, které se týkají adopcí gay a lesbickými páry, sexuální orientace osvojitelů nemá vliv na adaptaci a vývoj dětí (Farr a kol. 2010).

Druhou oblastí, která je diskutována v rámci adopcí gay a lesbickými páry, je tzv. přiosvojení. Osvojit dítě může dle práva totiž také manžel/manželka rodiče dítěte. V takovém případě se druhý z manželů stává nositelem rodičovské odpovědnosti a práv, jako by byl rodičem. Práva a povinnost prvního z manželů zůstávají nezměněna (PROUD 2013–2014a). Pokud gay, lesba či osoba bisexuální nežije v registrovaném partnerství, může osvojit dítě jako jediný osvojitel. PROUD v této souvislosti zdůrazňuje, že úřady nesmí odmítnout žádost jediného osvojitele na základě jeho/její sexuální orientace. „*Tento postup (osvojení (poz. aut.)) však nelze doporučit párům nežijícím v registrovaném partnerství, v nichž by partner chtěl osvojit biologické dítěte svého partnera, neboť osvojením by v takovém případě došlo k zániku příbuzenského poměru mezi dítětem a jeho původní rodinou, a to včetně všech práv a povinností z tohoto poměru vyplývajících (zjednodušeně řečeno, biologičtí rodiče dítěte by v důsledku tohoto osvojení přestali být dle práva rodiči dítěte).*“ (PROUD 2013–2014)

Negativní dopady a komplikace, které přináší do života dětí a jejich rodičů legislativou zakázaná možnost přisvojit/osvojit dítě partnera či partnerky, jsou v různých souvislostech diskutovány v celé studii. Na tomto místě bych ráda připomněla, že kromě nesporných pozitivních vlivů, které může „přiosvojení“ přinést dětem gay a lesbických rodičů (srov. např. American Academy of Pediatrics, Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health, 2002), dle některých autorů a autorek podoba ust. § 13 odst. 2 zákona o registrovaném partnerství, která osvojení brání, odporuje Evropské úmluvě i ústavnímu pořádku České republiky (Burešová 2013, s. 33).

COMING OUT RODINY

Otázky týkající se toho, zda, kdy, komu a jakým způsobem sdělovat své rodinné uspořádání, zajímaly rodiče a budoucí rodiče na všech skupinových setkáních. Opakovaná nutnost osvětlovat své rodinné uspořádání v souvislosti s běžným chodem rodiny je v podstatě nikdy nekončící proces různě kontextualizovaného coming outu, na který se vážou různé obavy, pocity a postupně také nabalují různé zkušenosti. Následující část se zabývá otázkami a problémy, které souvisí s coming outem a každodenním chodem rodiny s malým dítětem či dětmi.

COMING OUT V ŠIRŠÍ RODINĚ

Informování členů (širší) rodiny týkající se budoucího či již žitého rodičovství je zpravidla jednorázovým aktem. Může se lišit v závislosti na přijetí/nepřijetí sexuální orientace člověka v jeho původní rodině, s ohledem na to, zda je či bude rodičem biologickým či sociálním, a svůj vliv tu má mnoho dalších faktorů. V některých rodinách byla vnoučata radostně očekávána, v některých budoucí rodiče nepředpokládali žádné kontakty svých dětí se

23 Např. pracovnice OSPOD, rodiče Klára a Vendula a další.

svojí původní rodinou. Obecně lze říci, že jak bude přijata zpráva o rodičovství, závisí na mnoha okolnostech, zejména pak na stávajících vztazích s vlastními rodiči a dalšími příbuznými a míře jejich otevřenosti k širšímu sociálnímu okolí ve vztahu k sexuální orientaci dítěte. Roli může hrát také skutečnost, zda se jedná o rodinu sociálního, či biologického rodiče. Hluběji o tématech souvisejících se vztahy v původní rodině u lesbických matek pojednávají v českém jazyce studie Poláškové (2009) a Nedbálkové (2011).

NIKDY NEKONČÍCÍ PROCES ZVAŽOVÁNÍ - COMING OUT RODINY A INSTITUCE

Jednou z rovin, ve kterých se ukazuje unikátnost homoparentálních rodičovství je slovy Mgr. Magdaleny Skřivánkové, vedoucí skupin pro rodiče, to, že „*musíme něco vysvětlovat, dohadovat se, je tam víc rodičů, dítě jsme nepočali přirozeně atd.*“

Proces, kdy členové a členky rodiny vysvětlují či informují okolí o rodinném uspořádání, je možné chápat jako kontinuální *coming out rodiny* (Golombok 2015).

Jak, kdy a zda vůbec sdělovat okolí své rodinné uspořádání, bylo také jedno z dominantních témat rodičovských skupin. Následující text se týká vybraných situací, které byly předmětem nejčastější diskuse: kontakt s gynekology a gynekoložkami v případech asistované reprodukce (viz výše), porod a kontakt s institucemi, kam dochází dítě.

Situaci předcházející porodu společného dítěte popsal jeden z rodičů následovně:

„Rodili jsme v městě x²⁴ v nemocnici. To bylo vtipné, protože jsme nevěděli, jak napsat nějaký ten porodopis, a když jsme tam přišli, tak sestřička řkala: to se dělá jednoduše, tady se pojd' te posadit. Tak jsme vešli tři, a ona: co tady dělá ta paní? Zavřete ty dveře. A já říkám: ta k nám patří, a ona byla tak konsternovaná, ta sestra, že jsme pak zjistili, že ten porodopis vůbec neuložila. Ale porodní asistentka byla úplně prima, ani nechtěla dva poplatky, ještě nám jeden poplatek vrátila. Umožnili nám tam být všem třem!“ (Pavel)

Rozhodnutí informovat porodnici o rodinném uspořádání byla u rodičů různá. Někteří se rozhodli pro otevřenost jako pan Pavel, jiní rodiče to nepovažovali za nutné.

Jako instituce, které je vhodné informovat, byly na skupinách vyhodnoceny dětský lékař či lékařka, školka a další instituce, kam děti pravidelně docházejí. Ani to však nemusí to být pravidlem:

„My jsme přišly prvně s mimínkem k lékařce, na první kontrolu po porodnici. Šly jsme tam s Marcelou. Ony se obracely na mě jako na maminku, a já jsem řekla: tady Marcela je moje partnerka a druhý rodič tohoto dítěte, a sestra s doktorkou hned zareagovaly: ale sem chodí tety nebo babičky a sestry, a já jsem řkala: ano, ale já vám právě říkám, že je to takto a takto bysme chtěly, abyste to braly, aby nedošlo v budoucnosti k nějakým nepříjemným věcem. A ony: jo, tak to je v pořádku, to je jasný. Dobrý. A (...) posléze jsem zjistila, že tam chodí i jiný lesbický páry, k této samé paní doktorce, ale paní doktorka to neví. A neví to proč? Protože jí to nikdo neřekl. A neplyne to teda jakoby z toho, že by ona byla netolerantní, ale je to z té strany těch lesbických matek (...) Ona se okamžitě nastartovala: nenene, to jako... to je v pořádku, tady chodí dvě ženský spolu, ale už nechce pátrat po tom, proč to tak je, ty dvě ženský že přijdou a tím, že my jsme to řekly otevřeně a otevřeně jsme se o tom bavily a uvedly jsme na pravou míru, jak bychom chtěly, aby k nám přistupovaly, tak ony to automaticky přijaly a nebyl s tím problém.“ (Zuzana)

Úryvek zároveň ukazuje na to, že existují rodiny, které o svém uspořádání aktivně nehovoří, a zároveň v tomto případě se dětská lékařka možná ani aktivně nepokouší hlouběji pochopit prostředí, ve kterém děti žijí.

Významnou roli při zvažování toho, komu a do jaké míry dát informace o rodinném uspořádání, hraje strach z toho, aby tato informace ve svém výsledku nedopadla negativně na děti. Zároveň se ukázalo, že rodiče malých dětí a páry, které rodičovství plánují, pečlivě přemýšlejí o strategiích, jak alespoň z počátku své děti před případnými negativními reakcemi chránit.

Také zahraniční studie upozorňují, že zveřejnění sexuální orientace rodiny je jednou z hlavních otázek, se kterou se musí rodiče vyrovnávat. Posuzování toho, zda, kdy a jak, je komplexní úkol. Mimo jiné i to, že coming out

24 Malé město, do 50 tis. obyvatel (pozn. aut).

není jen individuálním aktem, ale týká se rodinných vztahů, komplexitu multiplikuje (Tasker a kol. 2007, s. 16). Citované autorky, které provedly analýzu stávajících výzkumů zabývajících se situací homoparentálních rodin, tvrdí, že závazek vůči dětem a posuzování situací s ohledem na nejlepší zájem dítěte má dominantní vliv na rozhodování rodičů (tamtéž, s. 17). Jak dále uvádějí, z výzkumů, které se zabývaly do hloubky plánovanými rodinami lesbických žen, vyplývá, že dilemata týkající se zveřejňování rodinného uspořádání byla obvykle do hloubky diskutována již před samotným počítím (tamtéž, s. 18). Samostatný okruh otázek a strategií kontaktu se sociálním okolím se týká také dětí gay a lesbických rodičů. I přestože se toto téma nestávalo často předmětem diskusí (zejména kvůli věku dětí), zmíním zde alespoň základní teze, jež výše citované autorky uvádějí.

Děti lesbických a gay rodičů musí „balancovat mezi autenticitou a bezpečím v situacích, kdy hovoří o své rodině s okolním světem“ (Tasker a kol. 2007, s. 18). Podobně jako jejich rodiče zvažují to, že jejich rodinné uspořádání může být předmětem posměchu, obtěžování či vyloučení, např. ve školním kolektivu. Nejcitlivěji si to uvědomuje mládež na prahu adolescence. Děti si proto v této souvislosti vyvíjejí užitečné strategie, které jim pomáhají předcházet viktimizaci a šikaně. Jedná se o pečlivé zvažování a testování sociálního okolí, selektivní prezentaci rodinného uspořádání jednotlivým lidem nebo, jak ukázaly některé výzkumy, v některých případech i tlak na rodiče, aby se vyhnuli prezentaci svého vztahu veřejně (Tasker a kol. 2007, s. 19–21).

Jak ukazují reprezentativní výzkumy a další, které pracovaly s velkými vzorky populace ze Spojených států amerických, Velké Británie a Belgie, děti z homoparentálních rodin nečelí šikaně častěji než jejich vrstevníci a lze u nich pozorovat stejnou kvalitu vrstevnických vztahů jako u ostatních dětí. Na zranitelnost dětí z lesbických rodin způsobenou šikanou a posměchem kvůli sexuální orientaci rodičů však ukazují hloubkové studie (tamtéž, s. 20).

Strach a obavy z šikany, posměchu, hostility či dokonce útoků, se kterými se musejí vyrovnávat jak rodiče, tak i děti z homoparentálních rodin, nelze na základě výzkumů, jež ukazují spíše na to, že k výrazně častější viktimizaci nedochází, bagatelizovat. Jak ukazuje Almack (2006), je potřeba si uvědomit, že existují dvě roviny stigmatizace – *pocitovaná* a *zažívaná*. S ohledem na vysokou míru *pocitované* stigmatizace jsou rodiče i děti v sociálních interakcích ostražiti a volí různorodé strategie k předcházení, odvracení a odolávání stigmatizaci ať už reálné, nebo potenciální.

Pocitovaná stigmatizace se jako téma objevila v mnohých rozhovorech. Zmiňována byla zejména v situacích, kdy rodiče hovořili o tom, čeho se obávají.

„No, samozřejmě řešení potenciální homofobie... v kruzích, kam se to dítě dostane. To považuju za jeden z klíčových momentů výchovy, v jakýmkoliv uspořádání, kde je same sex couple. Ať už je to jenom čistě nukleární jednotka, nebo je fungující jako my (sdílené rodičovství pozn. aut.) (...) ten styk s tou majoritní společností přijde... ještě pořád u školky a myslím si ještě i u základky furt máme šanci ovlivnit, kam to dítě bude chodit, aby to byla open-minded školka, ale pořád ho držíme v tý bublině.“ (Eva)

V některých situacích *pocitovaná* stigmatizace může vést k tomu, že jednání, které by za jiných okolností nebylo předmětem hlubších úvah, může být (správně) interpretováno právě s ohledem na možnou homofobii okolí dítěte. Např. jedna z matek popsala situaci, kdy se nejlepší synův kamarád neúčastnil oslavy narozenin a jeho rodina nebyla otevřená ani dalším kontaktům obou dětí mimo školku. Situace mohla být vysvětlitelná např. časovou zaneprázdněností rodičů, nešlo si však nepokládat otázky, zda důvodem odtažitosti není skutečnost, že chlapec má dvě mámy. A jak tato matka dodává, má obavy, aby příští rok syn neslyšel od spolužáka právě tento důvod, proč se jeho narozenin nesmí účastnit.

Další rovínou coming outu rodiny, jak upozorňují ženy, které se účastnily výše citované studie Almack, je skutečnost, že coming out rodiny má kromě individuálního rozměru také rozměr širší, společenský (Almack 2006). To souvisí s dále diskutovanou otázkou různých podob aktivismu a s možností společenské změny. Vnímání toho, že kromě sebe sama reprezentují (ostrakizovanou) menšinu, a tedy že dle mého jednání může být posuzována celá skupina, může být zdrojem vnitřního tlaku nejen na rodiče, ale později i na jejich dospívající a dospělé děti.

V České republice se dosud nikdo míře stigmatizace dětí z homoparentálních rodin, jejím podobám a především zkušenostem s ní systematicky nevěnoval. Stigmatizující zkušenosti rodičů i dětí však uvádí

ve své práci Tereza Břízová (2013). Naopak Polášková (2009) zkušenosti s přímou stigmatizací homoparentálních rodin nezaznamenala. V souladu s Almack (2006) ale hovoří o stigmatizaci anticipované, jejíž dopady matky, s nimiž hovořila, očekávaly zejména ze strany starších osob, ale také ze strany lidí, kteří nemají s homosexuálním jedincem zkušenost. Ženy, se kterými hovořila, také mluvily o strategiích skrývání či neprojeování svého vztahu na veřejnosti, aby stigmatizaci předešly (Polášková 2009, s. 164).

JAK DĚTI PŘIPRAVIT NA STŘET S HOMOFÓBIÍ?

Tématem, jež souvisí s otázkami coming outu rodiny a které sdílely všechny rodičovské skupiny byla otázka, zda, jak a kdy připravit dítě na střet s homofóbií společnosti.

„A ten střet s tou homofóbií přijde. A záleží hrozně na povaze dítěte, to si myslím, že je strašně důležitý, protože jakmile je to dítě introvertnější a stydlivější, myslím si, je to mnohem těžší, než v případě našeho dítěte, který je extrovertní a supersociální, nicméně i ona se s tím potká. Proto si myslím, že je strašně důležitý, aby lidi nad tímhle přemýšleli, četli o tom a hledali ty vhodné momenty, protože, to mám teda na základě i nějakých rešerš, vždycky je lepší, když to dítě ví, že to může nastat, od těch rodičů, než když se to řeší až v momentě, kdy to nastane. Samozřejmě mnoho lidí argumentuje, že ty vlastně propíchněš tu bublinu dřív, než je nutný. Já stojím na té straně, že v podstatě když to dítě vybavíš argumentama, v uvozovkách, záleží na věku, ale něčím, čím může v tu chvíli zareagovat nebo se nějakým způsobem bránit, tak to není ten primární šok, že je to lepší. Tak to je jako jedna z věcí, že by ty rodiče spolu měli probírat, měli by nějakým způsobem zjistit informace, existují na to stránky strašně zajímavé, knížky, a měli by prostě si zvolit tu nejvhodnější formu a čas, kdy to budou oni, kdo jako nějakým způsobem uvedou to dítě do té situace, že ta rodina skvěle funguje, ale třeba funguje jinak než ty rodiny ostatních dětí, proč tomu tak je.“ (Eva)

Jak mi paní Eva později sdělila, důležitou knihou, které ji inspirovala k přemýšlení o mnoha tématech souvisejících s výchovou dítěte v homoparentální rodině, byla kniha *Families Like Mine*²⁵ (Garner 2005). Autorka této publikace doporučuje, aby se s dětmi mluvilo o tom, co dělá jejich rodiny odlišnými, i o tom, že mohou potkat některé lidi, kteří budou kritizovat tuto odlišnost. A dodává, že i přestože je to smutné, je potřebné děti s touto realitou seznámit. Je totiž lepší, pokud budou mít možnost o tomto tématu mluvit nejdříve s rodiči v bezpečném a podpůrném duchu, než se s podobnými argumenty setkají samy (Garner 2005, s. 101). Garner také zmiňuje, že děti mají v kontaktu s homofóbním prostředím potřebu bránit své rodiče, a naopak mohou před svými rodiči o negativních zážitcích pomlčet, protože se je snaží uchránit před nepříjemnými pocity a zraňující rétorikou společnosti. Garner proto doporučuje rodičům, aby dětem také připomínali, že není jejich „úkolem“ bránit lesby a gaye jako rodiče a že mohou s rodiči mluvit o svých pocitech (tamtéž, s. 31).

„MŮŽE NÁM SOCIÁLKA VZÍT DÍTĚ?“

Na skupinových setkáních se opakovaně objevovala také obava spojená s otázkou, zda sexuální orientace rodičů může být důvodem, aby bylo dítě z rodiny odebráno. Tyto obavy prezentovali především (ale nejenom) muži, kteří se se rozhodli naplnit své rodičovství za asistence surogátní matky.

OSPOD se ukázal jako instituce, ze které mají rodiče největší obavy, totéž se objevuje také v práci Břízové (2013) zabývající se právě zkušenostmi rodičů se sociálními pracovníky/pracovnicemi. I přestože ani výsledky této práce nelze zobecňovat, ukazuje text na dilema, se kterým se potýká řada rodičů, a to zda svoji orientaci v kontaktu s institucí, jež může představovat pro rodinu v očích rodičů určitou hrozbu, zveřejnit, či nikoli. Břízová však uzavírá, že pokud se sociální pracovnice dozvěděla o sexuální orientaci od rodičů samotných, většinou se o ni dále nezajímala; v případech, kdy se o rodinném uspořádání dozvěděla z jiných zdrojů, nebyla reakce „tak přívětivá“ (s. 57).

²⁵ Autorka této knihy na základě vlastní zkušenosti, zkušenosti ze svépomocných skupin a rozhovorů s mnoha nyní již dospělými dětmi z tzv. queer rodin rozebírá témata, která považují děti za důležitá a pro tuto skupinu specifická. Abigail Garner hovoří např. o neustále přítomném zpochybnování hodnoty tzv. queer rodin, kterému čelí děti, jež v nich vyrůstají, o „životě pod mikroskopem“, o zkušenosti být reprezentantem či reprezentantkou určité menšiny nebo o strategiích, jak přistupovat ke sdělování rodinného uspořádání i k účasti ve výzkumech.

K posuzování rodinného uspořádání z hlediska sexuální orientace říká pracovnice OSPOD paní Mgr. Bc. Ivana Matoušková:

„... Sociální pracovníci mají ze zákona povinnost vyhodnocovat situaci dítěte, posuzují se materiální podmínky, zajištění psychických potřeb dítěte, tedy si myslím, že (...) (sexuální orientace rodičů) není vůbec součástí vyhodnocování. Nedomnívám se, že by okolnost, když žije dítě v jednopohlavním partnerském svazku, byla důvodem k intervenci ze strany sociální pracovníků. To úplně vylučuji a nedovedu si představit, že by si pracovník zavedl takové dítě do evidence, to vylučuji.“

Doplním, že alespoň na teoretické rovině může být odpovědí na obavy rodičů z kontaktu s touto institucí výchozí teze sociálně právní ochrany, a tedy i činnosti „sociálky“. Ta se řídí zákonem o sociálněprávní ochraně dětí, ale i dalšími legislativními a mimolegislativními dokumenty (Porkertová 2015).²⁶

S ohledem na to, že někteří rodiče prezentaci role a práv a povinností OSPODu považovali dokonce za jednu z nejpřínosnějších přednášek v rámci rodičovských skupin, zmíním zde alespoň základní teze sociálněprávní ochrany dítěte.

MPSV, které je gestorem této oblasti, tvrdí, že *„předním hlediskem poskytování sociálněprávní ochrany dětí je nejlepší zájem, prospěch a blaho dětí, ochrana rodičovství a rodiny a vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Přitom se přihlíží i k širšímu sociálnímu prostředí dítěte“* (MPSV 2013). Ve vztahu k rodině pak zákony *„respektují jeden ze základních principů fungování rodiny, a to právo a povinnost rodičů společně vychovávat a pečovat o děti, a pokud je toho třeba, požadovat pomoc. Jakékoliv zasahování do soukromí a rodinného života je možné teprve tehdy, jestliže rodiče nebo osoby odpovědné za výchovu dětí o to požádají anebo se o děti nemohou či nechtějí starat“* (tamtéž).

Lze předpokládat, že běžní rodiče zpravidla nedisponují detailními informacemi o činnosti OSPOD. Lze se ale také jen dohadovat, do jaké míry mají pracovnice a pracovníci OSPOD informace o situaci homoparentálních rodin v České republice a zda se jejich informovanost postupně zlepšuje. Ze studie Břízové (2013), ale i z mého zkoumání vyplývá, že informací a zejména praktických zkušeností, jak podporovat rodiny, kde je jeden z rodičů gay či lesba, či homoparentální rodiny a děti, které v ní vyrůstají, mnoho nemají. Ve většině případů se může jednat o první kontakt s homoparentální rodinou.²⁷

Lze proto předpokládat, že sociální pracovníci/mohou jednat na základě mylných východisek či moralizujících interpretací souvisejících se stereotypy, které se vážou k homoparentálním rodinám, jak o tom píše autorky článku *Co z těch dětí vyroste* (Janebová a kol. 2013). V reflexi postojů sociální práce k homoparentálním rodinným uspořádáním citované autorky dodávají, že *„diskurz heteronormativity je v sociální práci rozpoznatelný, a jeho důsledkem může být to, že profese, která se má zasazovat o práva lidí, místo toho přispívá sama k opresi“* (Janebová a kol. 2013, s. 23).

Rodiče, kteří se z nějakého důvodu (např. kvůli udání homofobních sousedů) s OSPOD setkají, se však nemusejí kontaktu s tímto orgánem a priori obávat. Dle doporučení jedné z lektorek, která vystoupila na rodičovských skupinách, je vhodné volit strategii „bezproblémové součinnosti“ a v případě potíží pak pokus o příměří a „přirozenou edukaci“, než přistoupí k využití dalších nástrojů, jež jsou k dispozici – žádost o změnu sociálního pracovníka, stížnost odboru sociálních věcí příslušného úřadu, využití opravných prostředků apod. (Porkertová 2015).

„OBAVY O VÝVOJ A PROSPÍVÁNÍ DĚTÍ JSOU I V NAŠÍ HLAVĚ“

Rozličné otázky a obavy, které můžeme shrnout do dotazu, zda rodinné uspořádání nemůže mít negativní vliv na vývoj dětí, přinášeli do rodičovských skupin rodiče i lidé, kteří se aktuálně na rodičovství připravovali. Vedoucí rodičovských skupin Mgr. Magdalena Skřivánková je shrnula následovně:

26 Více informací o principech sociálněprávní ochrany dětí lze najít např. na stránkách MPSV.

27 Tato teze vychází z postřehů pracovnic OSPOD, se kterými jsem měla možnost v průběhu roku 2015 neformálně diskutovat. Tyto pracovnice reflektovaly zkušenosti své a svých kolegyně. S ohledem na to, že sexuální orientace na rozdíl od např. rozvodu rodičů není důvodem ke vstupu OSPOD do rodiny, je taková situace pochopitelná.

„... Jestli to dítě neumístuju na nerovnou startovní čáru proto, že já jsem se rozhodla, nebo že nemám jinou možnost než žít s ženou. Jestli náhodou do budoucna neriskuju, že bude šikanovaný nebo že bude mít nějak ztížený postavení ve škole, jinde a podobně, kvůli svojí rodinný konstelaci a podobně, jestli to není nespravedlivý, mít dítě, protože vlastně bude mít horší podmínky...“

Také odpůrci a odpůrkyně homoparentálního rodičovství se často uchylují k argumentům, které směřují k narušení rodičovské jistoty právě v nejcitlivějším místě, kterým je obava o zdravý vývoj dětí. Jak to vyjádřila jedna z matek, paní Eva: „Rodiče jsou masírovány tou společností v tom, jak to dítě poškodí.“

Odborné výzkumy realizované v posledních desetiletích však hovoří jednoznačně ve prospěch homoparentálních rodin. Vědci/vědkyně z oborů psychologie, dětského lékařství i dalších se zabývali zejména třemi okruhy otázek týkajících se vývoje dětí vyrůstajících v homoparentálních rodinách. Jedná se o obavy z narušení sexuální identity dětí, otázky související s dalšími aspekty osobnostního vývoje, jako je např. sebevědomí, a obavy z toho, že děti z rodin, které mají gay či lesbické rodiče, mohou mít obtíže v sexuálních vztazích, s ostatními dospělými, s vrstevníky apod. Žádná z těchto obav se dle Tasker a jejího týmu (Tasker a kol. 2007), kteří prozkoumali desítky současných výzkumů, nepotvrdila.

Obavy týkající se postavení a zdravého vývoje dětí, které přinášeli do skupin rodiče i budoucí rodiče, však nelze bagatelizovat a posuzovat je s ohledem na vědecká zjištění jako neoprávněné. Naopak z hlediska veřejněpolitického je potřebné považovat je za prostor, kde rodiny potřebují jasný pozitivní signál od společnosti a státu na symbolické rovině. Obavy a nejistoty se netýkají totiž jen rodičů, kteří přicházeli do skupin. Spolu s postavením sociální matky a absencí legislativy byly tyto obavy nejčastěji zmiňovány mezi těmi, o nichž mluvily ženy zúčastněné studie Poláškové (s. 170). Ženy, které hovořily s Poláškovou, hlavní příčiny spatřovaly spíše vně (tedy v homofobním naladění společnosti). „Vyrovnat se se skutečností, že se vědomě rozhodly stát rodiči, přestože mohou být zdrojem marginalizace a stigmatizace svých dětí, bylo pro některé ženy náročné“ (tamtéž).

Někteří rodiče také hovořili o tom, že výchovu, ale i dopady svého rodinného uspořádání preventivně konzultují s někým z pomáhajících profesí či že mají někoho, komu důvěřují v této oblasti, „v záloze“. To posiluje jejich obecné rodičovské kompetence a sebevědomí. Ke konzultacím dochází plánovaně, nebo ad hoc, když je možnost, jak o tom mluví jedna z maminek.

„Já jsem taková hodně... já to potřebuju slyšet, stejně tak si povídám s paní učitelkami a s maminkama, a když se dostanu do kontaktu se sociální pracovnící, s psychologkou, tak mám potřebu to řešit. A třeba teďka ten poslední případ z tý pedagogicko-psychologický poradny, tak vlastně vždycky, co jsem se s někým takhle setkala, tak mi potvrdil: jdete na to výborně, jdete na to dobře, postupujete správně, není tam žádná chyba, děti jsou v pořádku. Takže si říkám: všechno je to v mé hlavě, co mám za obavy, a evidentně děti prospívají, prošly výsledkově dobře, i to, jak jim vysvětlujeme počítí, jak oni přišli na svět, jak to funguje, tak evidentně je to v pořádku. I vzhledem k tomu jejich věku.“ (Vendula)

Na obecné rodičovské nejistoty i ty, které souvisejí s rodinným uspořádáním, na skupinách odpovídal také dětský psycholog. Přednáška, jejíž hlavní teze zněla, že komplikace ve vývoji dětí nepřinášejí různé konstelace rodičů, ale jednotliví lidé se svými osobnostními charakteristikami,²⁸ byla hodnocena jako velmi přínosná. Její závěr shrnul jeden z budoucích rodičů:

„To, co říkal pan doktor Mertin, jestli se nepletu, je, že v momentě, kdy s tím budeme v pohodě my, že s tím bude v pohodě i to dítě.“ (Martin)

Abigail Garner také v souvislosti s obavami rodičů připomíná rodiči pocíťovaný neustálý tlak na to, být perfektním rodičem. Homoparentální rodiny jako celek i jako jednotlivci žijí mnohdy pod drobnohledem, čehož si jsou rodiče vědomi. Zkušenost, že cokoli řeknu či udělám, může být interpretováno jako rys celé

menšiny, je velmi zatěžující a tlačí některé rodiče i děti, aby se snažili neustále prezentovat v nejlepším světle (Garner 2005). Na skupinách to jedna z matek komentovala: „Ostatní děti mohou chodit špinavé, když ale je špinavé naše dítě, je to dítě „těch dvou leseb“.“

„NĚKTERÝ RODIČE JSOU RODIČE A NEMAJÍ TO NIKDE NAPSANÝ.“ – (NE)ROVNÉ POSTAVENÍ SOCIÁLNÍCH RODIČŮ

Jana (sociální matka): „Já nemám práva na nic. Na zdravotní stav, ve školce mi nemusí dát ty děti, ve škole mi nemusí nic povědět, to jsou takové běžné věci. Jasně, že v realu se to spíš neděje, ty učitelky jsou, jak holky říkaly, že mají dobré zkušenosti, ale nemusí. To je všechno o tom, že...“

„... V tom jsi daná vabank tomu policajtovi, tomu sociálnímu pracovníkovi, tý učitelce, tomu lékaři, to je prostě... proč máme být daný všanc, proč máme něco dosvědčovat. Proč ty nebo kdokoliv, kdo má svýho manžela, nebo otce těch svých dětí, tak to dělat nemusí...“ (Markéta, biologická matka a Janina partnerka)

Jak ukazuje výňatek z jednoho z rozhovorů, postavení sociálních rodičů je oproti postavení rodičů biologických nejisté, z hlediska přístupu ke každodenním činnostem souvisejících s chodem rodiny, vydané na pospas individuálnímu posuzování třetích osob. Mnohé z rodin jsou na takové situace již dopředu připraveny. S institucemi, s nimiž se setkávají pravidelně, řeší postavení sociálního rodiče individuálně a na další situace mají připravenou např. plnou moc, jak o tom hovoří jedna ze sociálních matek:

„... Já mám plnou moc na to, kdyby se něco stalo (...), na takový ty momenty, kdy je to pohotovost, kdy jsme někde jinde u lékaře, tak aby bylo jasný, že to můžu prostě (řešit)...“ (Eva)

Některé instituce však v současné době již alespoň s institutem registrovaného partnerství ve svých formulářích počítají, i když nezakládá postavení zákonného zástupce dítěte. Zkušenost z návštěvy lékařské pohotovosti s dítětem popisuje tatáž sociální matka následovně:

„A byl tam poměrně důležitý formulář, ktorej měl v sobě registrovaný partnerství, takže připravenej na to byl. Greta (partnerka) tam vypsala nás všechny tři, a mě pak mě škrtli, že když jsou tam dva biologický rodiče. Ale nebylo to míněný nějak zle, jo, že oni tam to registrovaný partnerství měli zavedený, v případě, že se jedná o partnera. Ale jak říkala ta sestřička, no my jako ze zákona informujeme biologický rodiče. A nebylo tam ani náznak (něčeho zlého)... jo, byla to taková automatická reakce. Máme tu dítě, má dva biologický rodiče, ty budeme informovat. (...) Ale to, že v tu chvíli tam sedím já a Greta..., ale nebyla tam žádná zlá vůle, ale je to zajímavý pozorovat...“ (Eva)

Pozitivní zkušenost s nemocnicí, i když vázanou na souhlas biologické matky, zmínila paní Klára:

„My jsme zažily situaci, kdy dcera musela být hospitalizovaná v nemocnici a my jsme požádaly, jestli tam s ní může být partnerka, a vůbec to nebyl problém. U nás to šlo. My jsme jenom požádaly: prosím vás je možný, aby tam ležela partnerka? Jo, není problém.“ (Klára)

Mnohdy ani samotné instituce přesně nevědí, jaká práva a povinnosti mají vůči dětem sociální rodiče. V rozhovorech se opakovaně objevila zkušenost podobná té, kterou paní Vlasta popsala v souvislosti s kontaktem s mateřskou školou:

„Třeba v té školce, oni nevěděli. Ty jim řekneš: my jsme registrovaný a máme spolu dítě. Přišly jsme tam spolu, všechno jsme řešily spolu. A oni si mysleli, že je Milada prostě taky matka. Pak byli překvapení, že nemůže za něj (syna) něco podepisovat, když ona tam nějaký dokument podepsat odmítla. (...) Ta učitelka mi pak říkala, tak mi to vysvětlete, aha, to jsem netušila, no, tak mi ji možná dopište radši do té kolonky, kde jsou lidi, kteří můžou dítě vyzvedávat.“ (Vlasta)

Na nerovné postavení sociálních matek ukazuje i následující úryvek, ve kterém se o svoji zkušenost podělila paní Jana. Ta je sociální matkou a v současné době také hlavní živitelkou rodiny, ve které vychovává s partnerkou děti:

„Já mám výbornou zkušenost z práce. Věděli to o mně lidi v nejbližším okolí, já jsem se netajila, ale když měly přijít děti, tak to se nedá tajit, tak to už věděla celá firma a nakonec se ke mně zaměstnavatel postavil tak fér, že když se děti narodily, tak u nás se dostává takový příspěvek, a já jsem dostala prachy přesto, že práva nemám. Ale on se postavil tak, že jsem druhá máma a brali mě jako rodiče.“ (Jana)

Tato na osobní rovině pozitivní zkušenost však odkazuje na širší systémovou nerovnost, která ženy (či muže) v podobném postavení jako paní Jana, tedy hlavní živitele rodiny, staví do situace, kdy je na zvážení nadřízených z firmy, zda benefit pro nastávající rodiče sociálnímu rodiči přiznají.

Jak upozorňuje v této souvislosti právnička JUDr. Kateřina Burešová,²⁹ lesby a gayové, kteří se stávají rodiči a kteří jsou zaměstnanci, nemají také např. nárok na poskytnutí placeného volna na dobu nezbytnou pro převoz ženy do a z porodnice a neplaceného volna na účast při porodu. Podle prováděcí vyhlášky k zákoníku práce má totiž na volno nárok manžel nebo druh. Nespadá tam tedy partnerka ani v případě surogace otec dítěte.

POROD

Porod je významným milníkem na cestě k rodičovství. Váže se k němu také množství administrativních úkonů, které mohou být realizovány před porodem či zpětně. Jedná se jak o úkony, které souvisí s registrací dítěte na matrice, tak o administrativu vázanou na péči o rodičku a dítě.

V prvním případě jednají s rodičkou či rodiči matrikářky. Pokud se matka rozhodne neuvést otce do rodného listu, je možné, že bude vystavena tlaku, aby otce uvedla, s odkazem na práva dítěte.

Pokud se zaměříme na administrativu související s lékařskou péčí, lze říci, že praxe v jednotlivých porodnicích je různá. Z mého zkoumání vyplynulo, že v některých porodnicích je status registrovaného partnerství již zahrnut do formulářů jako jedna z možností vztahu k rodiči, v jiných nikoli. Na jedné ze skupin si však jedna z matek postěžovala, že i tak sestra její jméno ve formuláři přeškrtnla s výrokem „takovým informace nesdělujeme“. V jiných porodnicích bylo dle zkušeností rodičů možné vyplnit pouze kolonku „otec“.

Jak vyplynulo z diskuse na skupinách, je porodnici vhodné vybírat také dle přístupu k budoucí rodiče a její partnerce, resp. k rodičům. U porodu si pak v každém případě může žena zvolit přítomnost kterékoli osoby, a pokud se rozhodne zpracovat porodní plán/přání, může zde vyslovit své představy o kontaktu dítěte s další osobou apod.

Porod a poporodní péče je delikátní situací v případech, kdy v České republice rodí žena, která je surogátní matkou. V praxi lze pravděpodobně očekávat zkušenosti, jež popisovali tatínci, kteří se stali rodiči za pomoci surogátních matek. Tyto zkušenosti vycházely z obecné představy o současném „správném postupu“ po porodu a s genderovými stereotypy. Na skupinách např. zaznělo, že budilo překvapení, že dítě mělo být po porodu předáno přímo otci či že žena odmítala kojit, do čehož ji personál tlačil.

PRÁVNÍ A SYMBOLICKÉ ROVINY UZAVŘENÍ REGISTROVANÉHO PARTNERSTVÍ

Registrované partnerství má v životech párů, které ho uzavřou či o uzavření uvažují, kromě roviny právní také rovinu symbolickou.

I přestože je registrované partnerství považováno za „institut na půl cesty“, byla ze strany některých rodičů pocítována potřeba „formalizovat rodinné uspořádání“ důvodem, proč do něj vstoupili.

„... Byť to nemá žádné právní dopad, tak si myslím, a myslím si to pořád, že to pomůže (dceři) i potom, až se s tou homofobií setká, že je to takový zákonný ukotvení toho, že jsme prostě pár. Já bych to asi neřešila v momentě, kdybychom byly heterosexuální pár (...) ale pro mě rozhodně ten prvek, že je to určitá pojistka pro zakotvení

29 Zdroj: e-mailová komunikace ze dne 15. 7. 2015.

toho, že nejsem nějaká partnerka její mámy. Jsem prostě její žena. A myslím si, že pokud to kluci (otec a jeho životní partner pozn. aut.) udělají, bude to v tom hrát určitou roli taky.“ (Eva)

I přesto je však rodiči, ať se rozhodli registrovat, či nikoli, pocíťováno registrované partnerství jako institut pro úpravu rodinného uspořádání nedostatečný³⁰. V této i dalších souvislostech, které se týkaly zejména zájmů a posílení postavení dětí žijících v rodinách, zaznívalo také volání po transformaci registrovaného partnerství na manželství.

„Najednou by řekli: to je manžel, manželka, rodiče. A to už je přece jen něco jiného, než nějaký registrovaný partner, kterej má právo na zdravotní informace.“ (Adam)

Prakticky rozvíjí potřebu transformace registrovaného partnerství na manželství jedna z matek:

„Běžný životní situace nic nevyžadují, ale životní události jo... Až opravdu v jednom tom registrovaným partnerství budou ty děti a jedna ta partnerka zemře a pak se tam budou hádat ty rodiny o ty děti, tak se to může někde medializovat, a lidi začnou říkat: hele, to je asi problém... Jednou se to stane. A bylo by dobrý, kdyby se to nestalo, kdybychom tomu mohli předejít a bylo to (genderově neutrální manželství) tady dřív. Já si myslím, že z hlediska těch dětí je to to nejdůležitější, ta právní jistota těch dětí. To dítě samo nechápe, proč jedna máma je jiná máma než ta druhá máma, přestože my neděláme rozdíl.“ (Klára)

A dodává, že i z legislativně-technického hlediska by to bylo nejsnazší řešení, protože je vždy riziko, že se na registrované partnerství při změnách zákonů zapomene.

Jak vyplývá z každodenních situací a kontaktů s rodiči, označení manžel/manželka je v jazyce hluboce zakořeněno již nyní, pokud se jedná o oslovení blízkých či o popis každodenních situací. Jak reflektovala jedna z žen, která ve své výpovědi vyslovila potřebu veřejně stvrdit svůj partnerský vztah, ale i rodinné vazby ke společnému dítěti, používá běžnou terminologii „vdala se“, „manželka“ i při kontaktu s institucemi. Popisuje také, jak vnímá registraci:

„... Jsme jako jiné druh, já jsem strašně dlouho nechtěla... teda já jsem si strašně chtěla Evu vzít a chtěla jsem, aby si vzala ona mě, ale zároveň jsem strašně nechtěla být registrovaná, protože se cejtím jako nějaký ohrožený druh. A to fakt nejsem, nebo doufám. Takže já říkám, že mám manželku a že jsem vdaná. Já o sobě neříkám, že jsem registrovaná...“ (Greta)

Pro genderově neutrální manželství hovoří také zkušenosti rodičů z praxe. Většina lidí, ale i pracovníků/pracovnic institucí různého charakteru (dětský lékař, školka, hospic, matřička, škola a další) se totiž domnívá, jak již bylo i výše naznačeno, že partnerství se od manželství liší pouze v tom, že jej uzavírají lidé stejného pohlaví, a to jak v rovině vztahů mezi partnery, tak i ve vztahu k dětem. Rozsah práv partnerů je vnímán stejně jako pro manžele.

„Dětská lékařka si to (že jsou práva pro manžele a registrované partnery stejná) myslela. Pak si to myslela nějaká úřednice... Když jsme šly žádat o registrované partnerství, tak na té matrice ta její kolegyně si to myslela, a vzhledem k tomu, že já jsem ta aktivistka, tak jsem to tam rozebrala a začaly jsme se o tom v té kanceláři bavit a ta paní zjistila, že: jé, a to jsem ani nevěděla a já myslela, že to bylo takhle. Pak to byl někdo na sociálce, taky že jsme se o tom... jo, protože já když už někam vlezu, tak s těma lidma diskutuju. A docela hodně právě. Kam jsem vlezla, tam se mi stalo, že to lidi nevěděli. A ta matřička v porodnici, ta to vůbec nevěděla, ta si myslela, že máme stejná práva a hrozně se divila, že to nejde zapsat do rodného listu.“ (Zuzana)

30 A to i přesto, že jak upozorňuje ve své právní analýze Burešová (2013), že zákonodárce v NOZ významně posílil práva partnerů, když v ust. § 855 NOZ říká, že pečuje-li o dítě jen jeden z rodičů, podílí se na péči o dítě a jeho výchově i manžel nebo partner rodiče dítěte, žije-li s dítětem v rodinné domácnosti. To platí i pro toho, kdo s rodičem dítěte žije v rodinné domácnosti, aniž s ním uzavřel manželství nebo registrované partnerství. Dle Burešové tak zákonodárce ustoupil od původního vnímání, kdy bylo partnerství vyjímáno z rodinných vztahů, resp. mu byl upírán statut rodiny. Zákonodárce „(p)řipustil totiž, že i partneři mohou tvořit určitou formu rodinného seskupení, která je totožná se stavem tvořeným mužem, ženou a dítětem“ (Burešová 2013, s. 86).

V souvislosti s opakovaně sdílenou zkušeností, že registrované partnerství s sebou nese stejná práva, se mnozí rodiče domnívali, že veřejnost se negativně staví ke snahám o ukotvení manželství právě proto, že se domnívá, že lesby a gayové chtějí „něco navíc“.

„Teďka se vyvrací ten pocit, že ta menšina chce nějaký nadpráva. To si myslím, že je největší kámen úrazu. Ano, tak to nazývají. Že to jsou privilegia. Lidi si neuvědomují, že pořád mluvíme o dorovnání, a ne o něčem navíc. A to je něco, co se musí neustálým vysvětlováním a nekonfrontačním vysvětlováním přinášet na světlo.“ (Eva)

Mimo skutečnost, že registrovaní partneři/partnerky, respektive jejich rodina nepožívají ve vztahu stejných práv a ochrany jako manželé, přináší do života registrované partnerství také omezení v podobě výslovného zákazu adopce (osvojení) dětí. Tento fakt je považován některými za přinejmenším zvláštní či za právní paradox. Jak zmínila pracovnice OSPOD Mgr. Ivana Matoušková, samotná sexuální orientace by na možné osvojení dítěte vliv mít neměla.³¹ Jak je již zmiňováno na jiném místě práce a je též předmětem současné společenské diskuse, zákon o registrovaném partnerství brání také (při) osvojení dítěte partnera/partnerky (tedy nemůže sloužit k legalizaci vztahu sociálního rodiče k dítěti).

Víra v to, že zákon o registrovaném partnerství bude v této oblasti novelizován či dojde ke změně legislativy skrze některý z litigačních sporů, vede některé rodiče k tomu, že i po faktickém rozpadu partnerského vztahu setrvávají v registrovaném partnerství, aby skrze ně mohl být dítěti legalizován vztah k druhému (sociálnímu) rodiči, což se zatím jeví jako jediná možnost.

Zákon o registrovaném partnerství bude slavit příští rok deset let své existence, což může vést k určitému bilancování. Je třeba připomenout, že podoba svazku gayů a leseb se začala vyjednávat již v devadesátých letech minulého století. V průběhu let byly návrhy zákona, který by upravoval soužití lidí stejného pohlaví, několikrát v různých podobách připraveny a předloženy do Poslanecké sněmovny.³² Zákon o registrovaném partnerství byl však schválen až v roce 2006 s účinností od 1. 6. téhož roku. Burešová (2013) upozorňuje, že *„partnerství je sice statusovým vztahem, ale jeho účelem je pouze společné soužití, nikoli založení rodiny“* (Burešová 2013, s. 75). Pro posuzování podoby zákona ve vztahu k potřebám rodin s dětmi je potřebné si uvědomit, že v době jeho schvalování byla veřejná debata o výchově dětí stejnopohlavními páry na svém počátku a mnohdy neodpovídala realitě, resp. se soustředila na otázku adopcí stejnopohlavními páry (Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR, 2007, s. 23). Zmiňovaná analýza také připomíná, že se v té době se vůbec nehovořilo o tom, že i v České republice gay a lesbické páry vychovávají děti, ať již ty, které mají z předchozích heterosexuálních vztahů, či děti, které byly počaty plánovaně do vztahů stejnopohlavních (analýza hovoří převážně o ženách a odhaduje počet dětí v řádu stovek až tisíců) (tamtéž, s. 24). Nelze tedy předpokládat, že hledisko zájmů dětí vychovávaných v homoparentálních rodinách tak, jak ho formulují někteří rodiče – tedy mít formalizovanou stávající podobu rodiny, bylo předmětem diskusí. Změna legislativy ve prospěch práv homoparentálních rodin však není jen problémem práva, ale, jak upozornil jeden z odborníků na tuto problematiku, zejména problémem politickým. Diskuse se *„váže zdánlivě na nějaká právní omezení a zdánlivě na nějaké kulturní hodnoty, ale prostě je to ta interpretace těch hodnot, co je ten problém,“* zdůraznil Mgr. Zdeněk Sloboda, odborník platformy PROUD.

SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ RODINY

V následující kapitole se budu věnovat oblastem souvisejícím se sociálním zabezpečením rodiny, ve kterých rodiče či oslovení odborníci/odbornice narazili na nerovné postavení homoparentálních rodin, či oblastem v nichž se objevily otázky a nejasnosti.

31 Také PROUD upozorňuje, že sexuální orientace nesmí být důvodem odmítnutí žadatele o osvojení (PROUD 2013–2014a).

32 Podrobnou historicko-právní genezi tohoto institutu podává ve své práci Burešová (2013).

OŠETŘOVNÉ

Otázky týkající se čerpání ošetřovného a práv, která mají sociální rodiče, vyvstaly v rozhovorech několikrát. Rodiny, s nimiž jsem mluvila, dosud s ošetřovným zkušenost neměly, nebyly si však jisté, v jakém postavení je sociální rodič, pokud by bylo potřebné, aby čerpal ošetřovné na nemocné dítě on.

Otázku ošetřovného do své rigorozní práce zahrnuje Burešová (2013), která s odkazem na zákoník práce (zákon č. 262/2006 Sb.) ust. § 191, jež hovoří o překážkách v zaměstnání, a na zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, uvádí, že ošetřovné je „*dávkou, jejíž podstata cílí na ochranu sociálních zájmů z důvodu ošetřování jiné osoby – dítěte nebo člena domácnosti. Vztah zaměstnance k dítěti nebo jinému členu či člence domácnosti není z hlediska nároku na dávku ošetřovného relevantní*“ (Burešová 2013, s. 95). Dodává však, že osoby spolu musí žít ve společné domácnosti, jak je vymezena občanským zákoníkem. Ten v ustanovení § 115 tvrdí, že domácnost tvoří fyzické osoby, které spolu trvale žijí a společně uhrazují náklady na své potřeby. Podmínka společné domácnosti se pak vůbec neuplatní v případě, že se jedná o ošetřování dítěte nebo péči o dítě mladší 10 let (tamtéž). Pokud je na dítě čerpáno ošetřovné, nesmí jiný člen domácnosti – až na zákonem stanovené výjimky – čerpat peněžitou pomoc v mateřství nebo rodičovský příspěvek.

Výše popisovaný stav tedy umožňuje, aby ošetřovné na dítě čerpala např. biologická matka a sociální matka žijící ve společné domácnosti s dítětem a biologický otec, který žije v domácnosti, jiné. Nemohl by ho však čerpat např. partner biologického otce (příp. sociální otec). Zde vzniká též nerovnost, protože dle ust. § 39 odst. 2) zákona o nemocenském pojištění podmínka společné domácnosti neplatí, pokud se jedná o ošetřování dítěte mladšího 10 let nebo péči o něj. Pro účely tohoto zákona se v případě rozvodu manželství a svěřeni dítěte soudem do společné nebo do střídavé péče obou rodičů za domácnost považuje domácnost každého z těchto rodičů. V případě heteroparentální rodiny by tedy teoreticky mohla na dítě ošetřovné čerpat např. nová partnerka/manželka biologického otce, a to i přesto, že na rozdíl od sociálního rodiče vztah k dítěti mít nemusí. Také v případě, že se rozpadne vztah či registrované partnerství biologického a sociálního rodiče a každý bude žít v jiné domácnosti, nemůže sociální rodič ošetřovné čerpat (Burešová 2013, tamtéž).

Burešová (2013) ještě upozornila na další nerovnost v zákoně, a to mezi rodinami, které tvoří rodiče různého pohlaví, a rodinami homoparentálními. Jedná se o délku podpůrní doby v případech, kdy se manžel či manželka nachází ve výkonu trestu či v zabezpečovací detenci, je nezvěstný/nezvěstná či bylo zahájeno řízení o prohlášení za mrtvého. „*Zákon se nikterak nevypořádá s možností, že by mohla nastat situace, kdy by jeden z partnerů v registrovaném partnerství mohl být nezvěstný nebo mu mohl být uložen trest odnětí svobody. Pak by i v případě homoparentální rodiny mohly nastat situace, které by jinak opravňovaly oprávněnou osobu k delší výměře podpůrní doby, která by plnila přesně stejné účely jako v případě manželů. Analogií však taxativní výčet oprávněných osob rozšiřovat nelze*“ (Burešová 2013, s. 95).

„MATEŘSKÁ“

Další dávkou, s níž se setkáváme v souvislosti s životem rodiny s malými dětmi, je peněžité pomoc v mateřství, kterou upravuje zákon o nemocenském pojištění v ust. § 32 a následujících.

O problematice podmínek pro přiznání mateřské dovolené pojednává široce např. příručka *Nebojujte se zákony, sladte práci s rodinou* (APERIO 2015), která akcentuje problematiku rodičů žijících sólo.

Nárok na peněžitou pomoc v mateřství má za splnění dalších podmínek (předchozí pracovní činnosti a účasti pojištěnce na nemocenském pojištění v předcházejícím období – více viz např. (APERIO 2015) žena, která porodila dítě, a těhotná žena ještě před samotným porodem nejdříve od osmého týdne před očekávaným porodem. Na peněžitou pomoc v mateřství má také nárok osoba, jež převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí příslušného orgánu, a osoba, která o dítě pečuje, pokud jeho matka zemřela. Jestliže matka, která dítě porodila, nemůže o dítě dočasně pečovat kvůli závažnému onemocnění, může pomoc čerpat za splnění podmínek otec dítěte anebo manžel ženy, která ho porodila.

Peněžitou pomoc v mateřství může čerpat také otec dítěte či manžel ženy, pokud s matkou uzavře písemnou dohodu, že bude o dítě pečovat. Jak ale upozorňuje Burešová, existují i zde nerovnosti.

„Pojištěncem, který převzal dítě do péče nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí příslušného orgánu, nemůže být partner biologického rodiče. Zákon obsahuje taxativní výčet případů, v nichž je vždy stanovena vazba na příslušná ustanovení zákona o rodině ve věcech péče o dítě, přičemž ta je téměř obligatorně zákonodárcem svěřována manželským, resp. heterosexuálním párům a existence homoparentální rodiny, resp. dítěte vyrůstajícího s partnery (z hlediska nároku) je vyloučena.“ (Burešová 2013, s. 97)

Tedy vymezení osob, kterým nárok na peněžitou pomoc v mateřství vzniká, nemůže-li se o dítě žena starat či uzavře-li písemnou dohodu, počítají s tím, že pár tvoří heterosexuální dvojice. *„Okruh oprávněných osob je zúžen vždy pouze na otce dítěte nebo manžela ženy bez ohledu na biologickou vazbu manžela k dítěti. V těchto případech se jedná o vystřídání se v péči o dítě“ (tamtéž).* Burešová tedy upozorňuje na to, že např. v situaci, kdyby se biologická matka o dítě nemohla ze zdravotních důvodů starat, matka sociální / partnerka ženy by nemohla peněžitou pomoc v mateřství čerpat. *„V úvahu přichází pouze okolnost, kdy pojištěnka-matka zemře a její partnerka fakticky pečuje o dítě. (...) (N)utno dodat, že se jedná o účelové ustanovení, kdy sice není vazba na dítě ani pojištěnku relevantní, nicméně se má jednat standardně o otce dítěte“ (tamtéž).*

Naopak úprava peněžité pomoci v mateřství není překážkou pro její využití v případech, kdy dítě porodí surogátní matka. V takovém případě uzavřením písemné dohody s matkou a za splnění dalších podmínek může nejdříve po skočení šestinedělí čerpat peněžitou pomoc v mateřství otec (více např. APERIO 2015, s. 19).

RODIČOVSKÝ PŘÍSPĚVEK

Rodičovský příspěvek je dávka státní sociální podpory, kterou upravuje zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře. Dávku může pobírat jen jeden z rodičů (buď matka, nebo otec) a volba závisí na jejich dohodě. Obvykle tato dávka navazuje na peněžitou pomoc v mateřství a je poskytována maximálně do čtyř let věku dítěte, přičemž v prvních dvou letech musí být dodržována pravidla ohledně docházky do předškolního zařízení (APERIO 2015).

Podmínky poskytování rodičovského příspěvku byly opakovaně předmětem zájmu na rodičovských skupinách, kterých se účastnily také ženy plánující být biologickými matkami zároveň, a tedy je zajímalo, zda mohou pobírat v budoucnu tuto dávku obě, pokud by děti měly současně. Měly zprostředkované informace o tom, že došlo k situaci, kdy jedna z matek musela rodičovský příspěvek vrátit. Jedna z žen, která žádost podávala již před několika lety, k tomu říká:

„Já si myslím, že ta interpretace, že se to nesmí pobírat dvakrát, je správná, protože tam v tom zákoně je jasně napsáno, kdo je považován za rodinu pro ten zákon a tam je tou rodinou je partner, partnerka a její děti, takže je tam naprosto jasně, že se to na nás vztahuje. Ale v té době (když jsme žádaly o RP) jsme to jednak nějak nezjišťovaly, vůbec nás to nenapadlo, zjišťovaly jsme to až potom. Říkaly jsme hele, my jsme to nebraly úplně správně, a teď to bude průšvih, až na to přijdou, ale jednak to byl trochu problém státu, protože oni měli tehdy jiný formulář. Já jsem to třeba studovala teďko nedávno... tak jsem říkala, jak je to možný, že jsme to pobíraly, jak to, že na to nikdo nepřišel, a pak jsem to zjistila, já jsem si otevřela ty aktuální formuláře a tam už byly kolonky na partnery. Ale předtím tam nebyly. Předtím tam bylo matka, otec a nic dalšího. A pak v těch novejších formulářích byla matka a už tam byla kolonka pro toho druhýho, kdy jsi mohla zaškrtnout ten vztah, že to nemusel být otec, ale někdo jinej.“ (Klára)

Její partnerka k tomu pak dodala, že při podávání žádosti též dokládaly občanské průkazy, v nichž je uvedeno, že žijí v registrovaném partnerství a že nic nezatajovaly, vyplnily formuláře, doplnily otce a žádost o dávku podaly.

„Dneska, kdybychom to vyplňovaly, tak už by to nešlo, protože už bychom tam musely vyplnit tu partnerku.“ (Vendula)

Situace bude stejná i v případě, že ženy nevstoupily do registrovaného partnerství. Druh s družkou jsou totiž považováni pro účely tohoto zákona za rodinu a příspěvek se čerpá na nejmladší dítě v rodině. V praxi by však bylo hůře prokazatelné, že se jedná o osoby ve vztahu druh–družka.³³

Za rodinu se totiž pro účely státní sociální podpory považuje oprávněná osoba a osoby společně s ní posuzované. Společně posuzovanými osobami jsou zejména nezaopatřené děti, rodiče těchto dětí, manželé, partneři nebo druh a družka, případně prarodiče nezaopatřených dětí, pokud s oprávněnou osobou spolu trvale žijí a společně uhrazují náklady na své potřeby (více APERIO 2015, s. 25).

V této oblasti tedy zákonodárce homoparentální rodiny do oblasti čerpání rodičovské dovolené včlenil, a to dle § 31 odst. 2) zákona o státní sociální podpoře. Zákon v tomto ustanovení říká, že „*rodičem se pro účely rodičovského příspěvku rozumí též osoba, která převzala dítě do trvalé péče nahrazující péči rodičů. Za dítě převzaté do trvalé péče nahrazující péči rodičů se považuje dítě osvojené, dítě, jež bylo převzato do této péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu, dítě, jehož rodič zemřel, a dítě manžela nebo partnera*“. To v praxi také znamená, že partner/partnerka biologického rodiče „*je jedním z rodičů, jehož denní vyměřovací základ bude z hlediska volby výše rodičovského příspěvku podkladem v řízení o dávce*“ (Burešová 2013, s. 102).

Vrátím se k otázce, která byla předmětem diskuse na skupinách, tedy k situaci, kdy dva rodiče, v praxi pravděpodobně zatím častěji dvě ženy, se téměř současně stanou rodiči, tedy porodí každá dítě. Touto situací se zabývala detailně také Burešová (2013). Jak uvádí, obě ženy mohou čerpat peněžitou pomoc v mateřství, nárok na rodičovský příspěvek však vznikne pouze partnerce, jejíž dítě je mladší.³⁴

„Důkazem, že se nejedná jen o teoretickou úvahu, je například pár registrovaných partnerek, kterým byla rozhodnutím správního orgánu odejmuta dávka státní sociální podpory rodičovský příspěvek. V konkrétním případě rozhodl Úřad práce České republiky – krajská pobočka v Brně, kontaktní pracoviště Brno-město pod sp. zn. 6777/10/BMC dne 28. prosince 2011, přičemž jako důvod odejmutí dávky spočíval v uzavření registrovaného partnerství a nenahlášení pobírání peněžitě pomoci v mateřství partnerkou. Odvolání bylo postaveno na bázi diskriminace partnerek, která má spočívat v přístupu státu k partnerství, které nezohledňuje partnery a jejich děti v jiných oblastech života a nepřiznává partnerům taková práva k dětem druhého partnera, jaká přiznává manželům, přičemž dávky státní sociální podpory tento fakt nezohledňují a stát ve vztahu k homoparentální rodině postupuje tak, jak je pro něj výhodnější. Odvolání bylo zamítnuto, neboť podmínky pro odejmutí nároku na dávku byly splněny.“ (Burešová 2013, s. 102)

Pro další problémy v oblasti státní sociální podpory, ale také v dalších zákonech, které se neobjevily v rozhovorech či v diskusích na skupinách, jako např. právní otázky týkající se přechodu práv zůstavitele a další, odkazují na výše hojně citovanou analýzu legislativy z pera Burešové (2013).

NEJISTÉ POSTAVENÍ RODINY V KRIZI A ZÁTĚŽOVÝCH SITUACÍCH

V předchozí části studie jsem se věnovala situacím, u nichž lze v rodinném životě s větší či menší pravděpodobností předvídat, že nastanou. Tato kapitola se zabývá situacemi, které mohou nastat, ale jejich vznik nelze s vysokou mírou pravděpodobnosti předpovědět. Jedná se zejména o události v životě rodiny, které souvisí se závažnými krizovými či jinak zátěžovými situacemi.

Jedním z dominantních témat, která se objevovala na skupinách i v každém rozhovoru, je obava o osud dítěte v případě smrti biologického rodiče, se kterým dítě žije, resp. nejisté postavení a absence práv

33 Zdroj: e-mailová komunikace s JUDr. Kateřinou Burešovou ze dne 15. 7. 2015.

34 Až do vzniku narození dítěte partnerky čerpá rodičovský příspěvek druhá partnerka na dítě starší. Po určitou omezenou dobu jsou tedy čerpány dávky dvě, přičemž právní skutečností, která zakládá zánik obou dávek, je narození nejmladšího dítěte v rodině (Burešová 2013, s. 102) s odkazem na § 30a zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.

sociálního rodiče vůči dítěti v takové situaci. Obecnějším tématem je tedy postavení sociálního rodiče v různých krizových situacích.

SMRT BIOLOGICKÉHO RODIČE

Smrt rodiče je vždy tragédií pro dítě i jeho sociální okolí. Smrt biologického rodiče či situace, kdy by nemohl tento projevit svoji vůli ohledně výchovy dítěte, je situací, která je v homoparentálních rodinách jednou z nejvíce obávaných nejen pro svůj tragický rozměr, ale i s ohledem na nejistoty, které přináší oběma rodičům v otázce dalšího osudu dítěte.

Většina oslovených rodičů a lidí, kteří se aktivně na rodičovství připravovali, mluvila o nejistém postavení sociálního rodiče ve vztahu k dítěti a o obavě, zda by dítě mohlo po smrti rodiče biologického zůstat v prostředí, kde vyrůstalo, tedy ve své rodině u sociálního rodiče, případně sourozenců. Obavy pociťovali nejsilněji ti rodiče, kteří neměli dobré vztahy s rodiči biologického otce či matky. Druhou skupinou, která pociťuje obavy silně, jsou také rodiče, kteří mají zapsaného biologického otce či surogátní matku v rodném listě, přestože tito se aktivně na výchově dítěte nepodílejí.

„... Když biologickéj otec projevív zájem, řekne: já ho chci, budu ho vychovávat, mám na to podmínky, tak jak ospravedlní ten soud, že mu ho nedá? Na úkor tý „cizí ženský“, se kterou nemá žádnou biologickou vazbu. Jak to udělá? Já tomu chci věřit (že, by dítě dostala sociální matka), ale nemůžu na to spoléhat.“ (Klára)

Role „nebiologického rodiče“ je pociťována jako největší právní nejistota, a proto mnoho gay a lesbických rodičovských párů s nadějí očekává možné schválení diskutované novely zákona o registrovaném partnerství, která by umožnila adopci dítěte druhým rodičem. Do té doby se někteří rodiče snaží činit kroky k tomu, aby soud v případě, že by k tragické události došlo, měl alespoň podklady k rozhodování ve prospěch preferovaného scénáře.

„Budeme doufat, že s tím nebudou v životě problémy a pořád je tady biologickéj otec a děláme už od týhle fáze všechny kroky pro to, aby kdyby nedej bože došlo k tomu, že budeme muset stát před soudem a bude se rozhodovat, jestli to dítě půjde do péče prarodičů, nebo partnerovi, tak máme s právníkama připravený postup, jak co nejvíc zvýšit šanci na to, že to dítě půjde k partnerovi. Napíšeme to do závěti, vedeme si podrobný deníky úplně o každým kroku, ktorej v tom podnikáme, budeme si zakládat fotokroniky, kde bude jasný, že to dítě je nás obou a že se na jeho výchově a všem podílíme oba dva, aby to nikdy nemohl nikdo zpochybnit. Což může bejt jeden z důležitých důkazů (...) Ten jeden bude mít výhodu, že bude biologický otec a i kvůli jakoby právní bezpečnosti toho dítěte, protože tohle vám může kdokoliv slíbit, ale nikdo vám to nezaručí stoprocentně. Kdežto když budu mít rodný list, ve kterém budu zapsaný jako rodič, na mě, i kdybych narazil na všechny komplikace světa v procesu sociálky a soudu, tak pořád jsem v rodným listě a pořád jsem uznanej jako otec. A my takhle můžeme doufat a přát si, že narazíme, nedej bože, kdyby se něco stalo, na tolerantního soudce, na tolerantní sociální pracovníky, ale co když ne.“ (Adam)

Skutečnost, že není právní jistota, že by dítě mohlo zůstat ve své původní rodině, se odráží také v obavě, co by se dělo bezprostředně po smrti biologického rodiče. Možná úskalí, která mohou potkat dítě, popsala jedna z matek následovně:

„Ono se na jednu stranu můžeme bavit, jak by to třeba dopadlo, ale taky si uvědom, (...) že když se přihlásí tolik potenciálních žadatelů o to osvojení (...), tak zaprvé, někde to dítě musí být umístěné. Zadruhé, všichni budou chtít to předběžné opatření na ten stav, takže to dítě bude kolovat mezi těma lidma. Teď to dítě bude muset podstupovat nějaký psychologický vyšetření, nebo ne vyšetření, posudek, aby se zjistilo, kde teda jako ideálně má být. A teď teda zvaž to, co všechno se na to dítě bude klást po smrti tý matky, což je... je tam sourozenec a teď to dítě bude procházet takovým nejistým obdobím a ty myslíš, že se to dá pak ještě spravit? Ta psychika totálně narušená. Jo, můžeš věřit, že by to dopadlo dobře, ale já nechci tohle podstupovat. Kdyby tady bylo osvojení, tak je to jasný a to dítě ti nevezmou. Prostě maximálně se o to můžeme někde u soudu

prát, ale to dítě tam zůstane, v tom prostředí. Zatímco tady, když se budeme dohadovat čtyři rodiny, tak taky je fakt, že ten styk můžou dostat všichni a najednou to dítě bude kolovat. Ten kluk nebude vědět, čím je. A teď to bude masáž. Teď to malý dítě budou všude masírovat, říkat hele, tady já ti snesu modrý z nebe, já ti koupím...“ (Klára)

A její partnerka k tomu dodává:

„... Ale prostě přišel by o mámu, o druhou mámu a o ségru. A tohleto je základ. Já tomu nerozumím, proč to ostatní nechápou, protože mám pocit, že oni to fakt nechápou.“ (Vendula)

Postavení sociálního rodiče může být pocíťováno jako potenciálně nejisté i v případě, že existuje druhý biologický rodič, který se podílí na výchově. Nad možnými problémy po smrti biologické matky se zamyslela jedna ze sociálních matek:

„... Ale proč by k tomu (soud) přihlížel v momentě, kdy existuje biologický rodič, kterej je aktivní ve výchově toho dítěte? Tohle je specifikum týhle pozice. (...) naprosto logicky v momentě, kdyby se něco stalo s biologickým rodičem, tak pokud oba jsou aktivní ve výchově, tak je naprosto logický, že ten biologický rodič přebírá prostě jakoby tu hlavní roli, a je na jeho dobrý vůli, a žádněj papír s tím nic neudělá, jestli by toho sociálního rodiče v tom nechal se dál angažovat, ... s tím žádněj soud nic neudělá (...), v momentě, kdy prostě bude nevěle ze strany toho biologického rodiče, tak si myslím, že žádněj soud mi nepřisoudí právo styku s dítětem.“ (Eva)

POZŮSTALOSTNÍ DŮCHODY

Nerovné postavení homoparentální rodiny vůči rodinám, které tvoří heterosexuální pár s dětmi, vystupuje v případě smrti jednoho z rodičů i v oblasti důchodové.

Pokud se jedná o osoby žijící v registrovaném partnerství, nemají oproti manželům nárok na vdovský/vdovecký důchod. V jednom z rozhovorů se o zkušenost, která následovala po smrti kamarádky, podělila jedna z žen:

„Když Anna umírala v tom hospici, kam za ní Michala celou dobu chodila (...), tak sociální pracovnice přišla hned, nebo velmi krátce po tom, co se absolvovaly věci kolem toho, když ti někdo umře, tak přišla s tím, že teď může vyplnit ty papíry na ten vdovskej důchod a na ten sirotčí důchod pro dítě, a byla strašně překvapená, že ona na nic takovýho nemá nárok.“ (Greta)

Tento citát ukazuje ještě na jeden důležitý moment, který je diskutovaný také na jiném místě studie. Ani pracovnice, která působí na pozici, kde je vyřizování pozůstalostních důchodů běžnou agendou, neměla ponětí o tom, že pozůstalý/pozůstalá po registrovaném partnerovi/partnerce nárok na důchod nemá.

Problematické důchodů se věnuje také právní analýza Burešové (2013), která upozorňuje, že v oblasti důchodového pojištění je manželství oproti jiným formám soužití zvýhodněno. Jeho cílem je zmírnit ekonomické dopady smrti na život pozůstalého manžela či manželky, a to minimálně po dobu jednoho roku (s. 99). *„Vzhledem ke skutečnosti, že partneři mají stanovenou vzájemnou vyživovací povinnost, mají tedy zákonem stanovené povinnosti ve vztahu k sociálnímu a společenskému postavení druhého partnera, zakládají společnou domácnost a podílejí se na úhradě společných výdajů podle poměru svých příjmů, mělo by logicky i takové zákonem upravené statusové postavení dvou osob požívat ochrany v případě úmrtí jednoho z partnerů v podobě výplaty důchodu,“* tvrdí Burešová. A upozorňuje také na další možnou odlišnost: *Důsledky úmrtí pro partnera či partnerku mohou být v ekonomické i sociální rovině dokonce více devastující než pro osobu pozůstalou, která žila v manželství, protože „partneři nemají společný majetek, nevzniká jim společné jmění tak, jako manželům. Při nedůsledném dělení majetku nabytého partnerem za trvání partnerství do podílového spoluvlastnictví se právě pozůstalý partner ocitá v tíživé situaci, kdy je mu v důsledku úmrtí partnera znemožněno nebo omezeno nakládání s majetkem (z důvodu probíhajícího řízení o dědictví)“* (tamtéž).

Situace v oblasti pozůstalostních důchodů je nerovná také pro děti sociálních rodičů. Na pozůstalostní, tentokrát sirotčí důchod, by totiž nemělo nárok ani nezaopatření dítě, pokud mu zemře sociální

rodič (viz § 52 odst 1 písm. a) zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, který vymezuje, kdo čerpat sirotčí důchod může).

Jak však upozorňuje Burešová (2013), podmínkou pro nárok na sirotčí důchod není pouze biologické rodičovství. Dítětem totiž může být chápáno pro účely přiznání důchodu i dítě manžela či manželky zemřelého, i když není jeho biologickým dítětem a nebylo mu svěřeno do výchovy. To Burešová odvozuje ze skutečnosti, že pro účely zákona o důchodovém pojištění se za dítě svěřené do péče nahrazující péči rodičů považuje „i dítě, jež bylo svěřeno do této péče rozhodnutím soudu nebo na základě dohody rodičů, dítě převzaté do této péče na základě rozhodnutí příslušného orgánu, dítě manžela, nemá-li druhý z rodičů rodičovskou zodpovědnost a dítě manžela, zemřeli-li druhý rodič dítěte nebo není znám“ (Burešová 2013, s. 100). Biologická vazba či adopce tedy není podmínkou. Zde se tak ukazuje v plné šíři znevýhodněné postavení dětí sociálních rodičů.

„Žije-li dítě v homoparentální rodině, nevzniká mu nárok na sirotčí důchod po zemřelém partnerovi jeho biologického rodiče, i kdyby jeho druhý biologický rodič nebyl znám, zemřel či pozbyl-li rodičovské zodpovědnosti. Takové dítě pak požívá nepřiměřeně nižší ochrany státu, která nemá logickou vazbu na statut partnerství. Jedná se v takovém případě o postavení dítěte, nikoliv partnerů, jimž zákon úmyslně některá práva nepřiznává. Děti vyrůstající v homoparentální rodině jsou v důsledku úmyslu zákonodárce nepřiznávat partnerům práva příslušející zejména manželům značně znevýhodňovány, aniž by pro takový přístup státu existoval relevantní důvod,“ zdůrazňuje Burešová (2013, s. 100).

V souvislosti s pozůstalostními důchody je potřebné též zmínit, že pokud sociální rodič zemře bez závěti, nemá jeho dítě nárok na dědictví. Právnička JUDr. Kateřina Burešová³⁵ připomíná, že dítě by teoreticky mohlo dědit ve druhé dědické skupině jako osoba žijící ve společné domácnosti. Děliho by se tak s rodiči zůstavitele a partnerem, tedy nezískalo by tak velkou část dědictví, na kterou by mělo nárok ve skupině první, ve které by se dělilo jen s partnerem/partnerkou zůstavitele.

„HOMOPARENTÁLNÍ RODINY JSOU STEJNÉ JAKO OSTATNÍ RODINY - I V TOM, ŽE SE MOHOU ROZPADNOUT“

Rozpad partnerského vztahu je bolestivou událostí. V situaci, kdy se rozpadá rodina s dětmi, jsou její členové a členky vždy ve velmi psychicky, sociálně i ekonomicky zranitelné situaci. Rodiče ze stejnopohlavních vztahů však kromě běžné životní zátěže, která rozpad rodiny provází, mnohdy ještě nesou na bedrech obavy, že svým „selháním“ mohou vrhnout špatné světlo na to, co v některých případech museli složitě před okolím obhajovat – homoparentální rodičovství a stejnopohlavní vztahy (Garner 2005).

„... Je to smutný v tom, že samozřejmě když se právě stane něco takovýho, že ten člověk tě opustí, tak vlastně nemáš nic. A seš jenom pro smích vlastně. I tý společnosti... kdyby to bylo ve stavu jako manželství, tak ta společnost ti nikdy nevpálí do ksichtu, že no, vidíš, jak jste nestabilní vy lesby a gayové, vidíš to, nemáte na to ani nárok, ani spolu nevydržíte...“ (Zuzana)

Paní Zuzana poukazuje na to, že zatímco v heterosexuálním partnerství je rozvod chápán jako instituce, která je normativně ukotvená ve společnosti jako běžná součást života (Allen 2007), u stejnopohlavních párů je rozpad vztahu hodnocen jako důkaz toho, že lesby a gayové nemají mít nárok na formalizované partnerství (Garner 2005).

Ani ve státech, kde mají právní svazky gayů a leseb delší tradici než u nás, však stále není rozvod leseb a gayů běžným tématem akademických výzkumů (Gartrell a kol. 2011) či mediálního světa. Pokud se v médiích rozpad homoparentální rodiny objeví, bude to pravděpodobně kauza, kdy se situace a péče o děti řeší skrze soudy, nikoli příklady „úspěšných“ rozvodů, kdy se rodiče na budoucím uspořádání dohodli (Garner 2005). V České republice je téma rozpadu registrovaného partnerství a/nebo homoparentální rodiny zatím tématem, které ve veřejné diskusi a možná i mezi lesbami a gayi (Allen 2007) čeká na svoje objevení.

35 Zdroj: e-mailová komunikace ze dne 15. 7. 2015.

„Homoparentální rodiny jsou stejné jako ostatní rodiny – i v tom, že se mohou rozpadnout, a vztahy různě znovu poskládat a dál měnit. Když jsem to sama zažívala, měla jsem dojem, že si to mnoho lidí nepřipouští a o teplých rodinách si myslí: žádáte-li o stejná práva jako heteráci, měli byste přece být vzornějšími rodinami, než tvoří oni (tvoříme my), musíte předejít obecnou představu o „normální“ rodině. Vlastně jsem si to myslela taky, než se mi to stalo. Rozchody a vzniky nových heteráčkových rodin mají ohromnou historiografii, známe tony takových případů – z umění, popkultury, soudních spisů, médií, jsou vědecké i populární knihy na toto téma a zástupy lidí se na ně specializují. Rozpad LGBT rodiny je zatím víceméně tabu (vždyť přece teprve bojujeme o možnost legislativního posvěcení samotného jejího vzniku, tak neprovokujme).“ (Milada)

Paní Milada v tomto úryvku také otevírá téma dosavadní neukotvenosti rozpadu lesbických rodin v systému společenských institucí, které běžně poskytují lidem v situaci rozvodu podporu. Pokud se totiž rozpadne heterosexuální manželství a rodina a dojde k právnímu rozvodu vztahů, je k dispozici dostatek informací, zkušeností i podpory ze strany institucí a okolí. Členové rodiny také zhruba vědí, co bude následovat, což jim pomáhá tímto náročným obdobím projít (Allen 2007, s. 176). Strukturální odlišností stejnopohlavních párů v období rozpadu je podle Allen (tamtéž) absence právního uznání nebiologického rodičovství, která jako faktor nejistoty prohlubuje tlak na nebiologického rodiče a oslabuje mechanismy, které mu umožňují vyrovnat se s obtížnou životní situací. Absence jasného právního vztahu k dětem může mít za následek také prohlubování izolace členů rodiny navzájem i od sociálního podpůrného systému (tamtéž).

Jak ukázal výzkum z USA, který zkoumal 40 v minulosti rozpadlých lesbických rodin původně vzniklých plánovaně, ve kterých vyrůstaly sedmnáctileté děti, ukázalo se, že v případech, kdy byly vztahy k dětem upraveny prostřednictvím adopce druhého rodiče, docházelo při rozpadech rodin častěji k dohodě na společné výchově dětí. To vysvětlují autoři a autorky v některých případech tak, že i po rozpadu partnerského vztahu byla zachována faktická rovnost rodičů, na níž byly vztahy v rodině dosud budovány. V jiných rodinách mohl být vývoj ovlivněn obavami, že by partnerka mohla využít svých legálních práv (Gartrell a kol. 2011, s. 581). V České republice možnost adopce druhým rodičem není, a tak zůstává po právní stránce na biologických rodičích, jak se rozhodnou.

„Bohužel jsem se dostala do situace, kdy to musím řešit. A já nechci tý Marcele to dítě sebrat, ale chci, aby plnila tu funkčnost, jestliže se cítí rodičem a chce být rodičem, tak aby jí (dceři) plnila tu funkci. A pokud není schopná ji plnit, a i když jí a i okolí to připadá, že je to pouze za mých podmínek, tak tím chráním pouze a pouze to dítě (pokud jejich kontakty ukončím)... mně to přináší spoustu bolesti a překážek, pro mě by bylo mnohem jednodušší to utnout, než mít tu střídavou péči, ale s tím já se nemůžu smířit. Dostala jsem se do situace, kdy jsem zjistila, že (...) pokud opravdu chci zachovat to nejlepší pro svoje dítě... tak i tak bojuju s tou společností, s tím tlakem tý gay komunity, se svojí rodinou, se svými přáteli, s heterosexuální společností, že každý má na mě nějaký tlak. Někdo říká, odstříhni tu partnerku, někdo říká ne, musí být ta střídavá péče. Někdo prostě... no vlastně jenom tady ty dva modely.“ (Zuzana)

Paní Zuzana, která stojí před osobním dilematem, nyní aktuálně zakouší také různé tlaky ze strany okolí, které se snaží ovlivnit její rozhodnutí. Ty lze interpretovat do jisté míry také jako reprezentace různého chápání sociálního rodičovství – na straně jedné lidé vazbu na sociálního rodiče nestaví na roveň vazby biologické, na straně druhé jiní argumentují pro pokračování vazeb, které vznikly ve chvíli, kdy si ženy dítě spolu „pořídily“.

Sociální rodiče jsou pak, jak již bylo zmiňováno, ve velmi nezáviděníhodné situaci prohlubující stres z rozchodu. Kvůli absenci legální a později v průběhu rozchodu pro některé také faktické vazby k dítěti čelí v průběhu rozpadu vztahu široké oblasti nejistot (Allen 2007). Paní Milada shrnula své zkušenosti a obavy, které byly spojené s jejím postavením sociální matky, a nastínila, jak rodinnou situaci spolu s bývalou partnerkou vyřešily. V jejím příběhu se také zrcadlí nejistoty ohledně pokračování vztahů mezi její širší rodinou a synem či to, jak bylo přijato sociální rodičovství po rozpadu původního vztahu v novém bydlišti.

„V době, kdy jsem se rozcházela se svou tehdejší partnerkou, bylo našemu synovi dva a půl roku. Rozchod je pro všechny zasažené i přihlížející příšerná, existenciální zkušenost, každá obava navíc prohlubuje stres dospělých

i dítěte: hodně škaredý byl strach, že pokud se jeho biologická máma rozhodne, syna strašně dlouho neuvidím a navzájem se ztratíme. Na pokračování našeho vztahu dítě–rodič nemáme právně vymahatelný nárok, ani syn, ani já. To se nestalo, má bývalá partnerka náš vztah podporuje a vychází nám všemožně vstříc, za což jsem jí vděčná. Synovi jsou teď čtyři a půl roku. Měli jsme velké štěstí, moje současná žena a synek se sžili, moje rodina ani na chvíli nezaváhala a zůstala vcelku – syn má aktivní strýce, tety, sestřenice a bratrance atd. – a lidé z mého nového domova (domáci, sousedé, známí mé partnerky) se sice divili, ale nemáme jedinou nepříjemnou zkušenost, naopak, jsou k nám milí.“ (Milada)

V tomto případě obě ženy dokázaly, že i pokud skončí vztah partnerský, ten rodičovský může dále trvat. V dalším životě navazují na původně žitou podobu rodiny dvou matek, do které se narodilo dítě, jehož výchovu obě matky sdílí (Gartrell a kol. 2011).

Pokud se taková dohoda nepodaří, je možné obrátit se na soud. V současné době se díky novému občanskému zákoníku postavení sociálních rodičů a dětí alespoň na teoretické rovině částečně posílilo. Pokud by se nyní biologický rodič rozhodl, že zamezí kontaktu dítěte s rodičem sociálním, může se nyní sociální rodič domáhat styku s dítětem na základě institutu „osoby společensky blízké“³⁶, který přinesl NOZ. Podobně by se také, jak zaznělo na skupinách, mohly styku s dítětem domáhat také další osoby, např. chůva, ke které si dítě vytvořilo vazbu, nebo sousedka, která ho hlídala, apod. Sociální rodič by však neměl z hlediska práva silnější postavení. Jaká bude rozhodovací praxe soudů, ukáže teprve čas; v době zpracování studie se nepodařilo zjistit, že by soudy v takové věci rozhodovaly či rozhodly.

EKONOMICKÉ A DALŠÍ DOPADY SOUVISEJÍCÍ S ROZPADEM RODINY

Rozvod či rozvrat rodiny s sebou také nese ekonomické dopady na životy lidí. V sociálně obtížné situaci se ocitají zejména rodiče malých dětí, kteří mají omezené možnosti výdělečné činnosti a zároveň nesou náklady na výživu a výchovu dítěte. Pokud se rozpadne homoparentální rodina, nemají navíc biologičtí rodiče nárok na výživné na dítě/děti, které vychovávali spolu s rodičem sociálním, což je i jejich děti staví do sociálně zranitelné situace a vážně ohrožuje chudobou.³⁷

Situaci, kdy se nachází na pokraji rozpadu registrovaného partnerství, popisuje paní Zuzana, která je biologickou matkou batolete:

„Nechápu ten pohled společnosti. Že jim je divný, že chci bojovat o svoji ženu, o druhého rodiče svého dítěte. Přitom v heterosexuálním svazku se začne člověk opírat o zákon a využívat donucovací prostředky, který ti ten zákon umožňuje. Vyživovací povinnost k dítěti... Uvědom si, že když odejde, tak na tom bude ekonomicky bita (dcera), ale ta Marcela vlastně nebude... A v tomhle mi ta legislativa dělá problémy, protože já nemám páky a nemám se o co opřít.“ (Zuzana)

Paní Zuzana v současné době musí pokrývat náklady na byt, do kterého se s partnerkou přestěhovaly v souvislosti s narozením dítěte, jeho a svoji výživu a další náklady sama. To ji a její dítě v situaci, kdy pobírá rodičovský příspěvek a má malý příjem z administrativní činnosti, staví na pokraj chudoby.

Nerovné postavení homoparentálních rodin se promítá nejen do absence práva na výživné pro dítě ze strany sociální/ho matky/otce či obav ze ztráty vazeb mezi sociálním rodičem a dítětem. I pokud se tyto problémové oblasti podaří překlenout, mohou rodiče vychovávající děti v nových rodinných uspořádáních

36 Pokud k ní má dítě citový vztah, který není jen přechodný, a pokud je zřejmé, že by nedostatek styku s touto osobou pro dítě znamenal újmu.

37 Pokud se rozpadne homoparentální rodina, v níž jsou rodiče, kteří byli v registrovaném partnerství, může ten z nich, který není schopen se uživit sám, požádat o stanovení výživného. Pokud se partneri či partnerky ohledně výživného nedohodnou, rozhoduje soud. Bývalému partnerovi či partnerce, který se na rozvratu vztahu nepodílel a kterému byla zrušením partnerského vztahu způsobena závažná újma, může soud přiznat výživné od druhého z páru ve stejném rozsahu, v jakém by vznikla vyživovací povinnost v případě, že by partnerské soužití nebylo zrušeno, a to dle § 11 zákona o registrovaném partnerství až na dobu tří let od zrušení partnerského soužití.

narazit na další problémy. Např. paní Milada nyní vychovává syna ve střídavé péči. I přestože dosud nenařazila na byrokratické překážky, obává se, že se tak dříve či později stane, a popisuje, v čem aktuálně vnímá nerovné postavení oproti heteroparentálním rodinám v podobné situaci.

„Jak kluk roste, byrokracie bude přibývat. Například po domluvě s biologickou mámou bychom syna rády přihlášily do státní základní školy v místě mého bydliště (je to taková nenafoukaná škola s dobrou pověstí a dlouholetou zkušeností integrace dětí z různorodých minorit), ale to už problém je. Na rozdíl od rozvedených otců s oficiální střídavou péčí, již vlastně praktikujeme, se v tomto případě budu muset pokusit o jakýsi společensko-akrobatický běh na dlouhou trať bez valné vyhlídky na úspěch.“ (Milada)

Obava, že se školním věkem dětí budou přibývat problémy, o kterých zatím rodiče nevědí či je pouze předvídají, byla sdílena i mezi dalšími rodiči, jejichž partnerské vztahy trvají. Praktická možnost, že instituce nebudou připraveny na kontakt s homoparentální rodinou po rozchodu rodičů a nebudou chápat situaci paní Milady ekvivalentně k té, jako kdyby se do školy pokoušel dítě umístit biologický otec, ukazuje na širší problém, kterým je heteronormativní nastavení institucí, jemuž se věnuji také v další kapitole.

Než tak učiním, chtěla bych se aspoň dotknout dvou oblastí, které souvisí specificky s podporou stejnopohlavních rodin. Abigail Garner doporučuje stejnopohlavním párům ještě před samotným početím „plánovat, jen kdyby náhodou...“ (s. 81) i situaci, že se vztah rozpadne. Kromě konzultací v oblasti práva doporučuje uzavřít dohody mezi partnery ještě před narozením dítěte, i přestože nemusí být právně vymahatelné. Doporučuje také vytvoření „rodinné rady“ složené z dalších členů a členek rodiny a blízkých přátel. Ti mohou v případě rozchodu rodičů v období, ve kterém by mohly nastat obtíže při vzájemné komunikaci či by se pohledy rodičů na budoucnost dítěte zásadně lišily, hájit zájmy dítěte a upozorňovat na dohody, které byly kdysi uzavřeny. Na argumenty některých párů, že je takové řešení neromantické a že heterosexuální páry podobné dohody neuzavírají, dodává, že stejnopohlavní páry mají možnost zajistit svým dětem takto snazší průběh případného rozchodu. Nebude pak nutné využívat soudy, které zpravidla dynamiku v homoparentálních rodinách nechápou (Garner 2005, s. 81n.).

Gartrell a další (2011) zase upozorňují lidi vykonávající pomáhající profese: v případě, že pracují s rozpadajícím se lesbickým rodičovským párem, je potřebné chápat kromě legálního rámce také dohodnuté podoby úpravy dalších vztahů k dítěti. Při poradenství je vhodné zaměřovat se také na prozkoumávání vzorců rodinného uspořádání a fungování před rozchodem, což může sloužit jako zdroj při hledání optimálního uspořádání v porozvodové situaci (Gartrell a kol. 2011, s. 582).

INSTITUCE JAKO PROSTOR PRO POMOC RODINÁM V KRIZOVÝCH A ZÁTĚŽOVÝCH SITUACÍCH?

Sít sociálních služeb, psychologických poraden i dalších pomáhajících profesí by měla být k dispozici v případech, kdy se rodiny dostávají do zátěžových či krizových situací, případně v situacích, kdy rodič cítí, že potřebuje konzultovat např. výchovné či vzdělávací obtíže svých dětí nebo vyřešit některou ze situací, které souvisejí s chodem rodiny či dětmi.

Jak jsem již ukázala výše, OSPOD, tedy instituce, která je zřízena v zájmu dětí, budí obavy ještě dříve, než nastanou jakékoli problémy. Obecně je známo, že lidé, kteří se dostanou do tíživé situace, musí mnohdy překonat nejen prostorové, ale především psychologické bariéry a předsudky, než se obrátí na pomáhající instituci. Jak upozornil rodinný a manželský psycholog, jenž se na podporu leseb a gayů specializuje, u homoparentálních rodin může existovat ještě další bariéra, kterou je obava z předsudků a odsouzení.

„Já si dokážu představit, že takovej člověk má strach vůbec někam vyjít, do takový instituce, která je pro tu heterosexuální majoritu. A já teda na jejich místě bych čekal asi nějaký odsouzení a asi bych měl strach...“ (psycholog, rodinný a manželský poradce)

Nemusí se však nutně jednat o krizovou situaci, která přivede rodiče k instituci, jež má sloužit k řešení nastalé situace. I návštěva instituce v běžné věci se může změnit v nepříjemný zážitek z důvodu nedostatečné informovanosti či chybějících kompetencí konkrétního odborníka/odbornice nebo jiné osoby, kteří za zpracování agendy zodpovídají.

Stať Janebové, Břízové a Velčovské (2013) zabývající se situací v oblasti sociální práce, i některé rozhovory ukazují, že pracovníci/pracovnice pomáhajících profesí nemají mnohdy dostatek informací o potřebách a postavení homoparentálních rodin. Zkušenosti rodičů i oslovených odborníků/odbornic ukazují široké spektrum zážitků, které varíují v míře informovanosti o postavení a potřebách homoparentální rodiny, míře ochoty a iniciativnosti vyrovnat se se situací, jež praxi pomáhajícího pracovníka/pracovnice nebo orgánu státní správy není běžná, a míře vůle pomoci.

Pro výběr pomáhajícího odborníka/odbornice – např. psychoterapeutického, psychologického, ale i gynekologického pracoviště – se pro většinu rodičů a lidí, kteří o rodičovství uvažují, ukazuje jako významné osobní doporučení konkrétního člověka či např. osobní kontakt na rodičovské skupině či semináři. Pokud by odborník/odbornice nevyhovovali, rodiče by šli „o dům dál“, jak opakovaně zaznělo.³⁸ Rodiče volí či by volili obdobnou strategii jako při výběru např. školky, dětského lékaře/lékařky.

Jiná je situace, pokud se jedná o orgán státní správy nebo instituci, kterou si nemohou rodiče v podstatě svobodně vybrat (např. školní psycholog). O obavách, které se vztahují k fungování OSPOD, jsem již psala výše. V této oblasti mohou narazit na „*naprostou neznalost těch pracovníků a nějaký jejich stereotyp vůči tomuhle uspořádání, s tím, že vůbec netuší. Jejich základní otázka je, kdo je tady matka, kdo je otec, kdo v tom páru hraje chlapa, kdo hraje ženskou, což je úplně scestný. Takže problém je většinou neznalost a neznalost nějakých právních možností...*“ (Tereza Břízová, odbornice na sociální práci).

To může být problém z hlediska stigmatizace členů a členek rodiny, ale i s ohledem na faktickou schopnost/neschopnost pomoci. Jak upozornila jedna z oslovených odbornic, „*neumějí zařadit (rodiče) do těch svých kolonek matka–otec, což pro ně tvoří hned na začátku základní problém, protože ve všech těch formulářích to většinou není*“ (Tereza Břízová, odbornice na sociální práci).

Cílem této studie není diskutovat různé teoretické přístupy k práci s menšinami a z nich vyplývající předpoklady k nutnosti/zbytečnosti specializace pomáhajících profesí, rozsahu informací, které by pracovníci a pracovnice měli mít, a kompetencí, jimiž by měli disponovat. To by mělo být předmětem obecnějších odborných diskusí. Rodiče, kteří se k tématu vyjadřovali, by uvítali především vstřícné a profesionální jednání. S ohledem na možná opatření ze strany veřejné politiky a na další diskuse považují za vhodné upozornit na tyto problémy ze dvou důvodů.

Zprv kromě problémů a otázek, které se neliší od ostatních rodin, mohou mít rodiče či další členové rodiny specifické otázky a problémy, které se vážou např. na zvládnání projevů homofobie a heterosexismu, absence normativních a legislativních vzorců a opatření, omezené možnosti zdrojů sociální opory, genderové normy a coming outu ve vztahu k okolí (Bepko a Johnson, 2000), cit. dle Polášková (2009, s. 51) a další.

Zadruhé, „mlčení“ o lesbách a gayích v diskurzu sociální práce, které se následně promítá do neznalosti této tematiky u konkrétních pracovníků, lze považovat za nepřímou diskriminaci (Janebová a kol. 2013, s. 23). Jak citované autorky upozorňují, spolu s heteronormativní konceptualizací rodiny v odborných textech z nepřímé diskriminace vyplývají také institucionální bariéry, jež těmto rodinám některá práva nepřiznávají (tamtéž).

RŮZNÉ FORMY RODIČOVSTVÍ

Na následujících řádcích se budu podobněji věnovat dvěma možným cestám k založení rodiny: surogátnímu mateřství a sdílenému rodičovství. Tyto dvě cesty k rodičovství byly oblastmi, které vystupovaly na skupinách jako zajímavé a aktuální, nicméně se k nim na obecnější rovině nedostává informací. Podobně jako v celé studii, nebudu ani zde tvrdit, že popsané situace jsou jediné možné. Nabízejí však první vhled do těchto témat.

38 V této souvislosti je však potřeba říci, že jsem mluvila s lidmi z Prahy či větších měst nebo s lidmi, kterým ekonomické možnosti umožňují volbu.

SDÍLENÁ RODIČOVSTVÍ

„Chtěli bychom využít trochu netradiční model, ale s tradičním důrazem na emoční zázemí pro dítě. Chtěli bychom se na výchově dítěte naplno podílet, mít ho část času u sebe (máme pro něj pokoj) a nějaký část trávit taky všichni spolu. Známe tento „sharing model“ od našich kamarádů gayů a leseb a víme, že funguje ke spokojenosti všech rodičů i dítěte. Přijde nám pěkné, že dítě zná svého tátu, je s ním v kontaktu a může zažívat jak mateřský/ženský svět, tak i svět otcovský/mužský.“³⁹ (Aleš a Tomáš)

Citát z webové stránky, jejímž prostřednictvím hledají dva muži ženu či ženský pár, se kterým by společně mohli vytvořit rodinu a zázemí pro dítě, ilustruje koncept tzv. sdíleného rodičovství. Jedná se o strategii, která je na pomezí mezi cestami, které volí gayové a lesby s tím, že dítě tak de facto může mít až čtyři rodiče (dva biologické a dva sociální) (Procházka 2014, s. 15). Sdílené rodičovství, resp. jeho různé podoby jsou rodinným uspořádáním, které bylo a do jisté míry stále je v české společnosti neviditelné (Sokolová 2009, s. 136). Také na rodičovských skupinách se ukázalo, že sdílené rodičovství je model rodiny, o kterém se hovoří spíše méně, ale který pravděpodobně získává mezi určitou skupinou rodičů na popularitě. Na následujících řádcích proto nabízím několik pohledů na život dvou rodin, které se již touto cestou vydaly.

Podoby sdíleného rodičovství mohou být různé. V rodinách, s nimiž jsem se setkala, figuruje zpravidla mateřský pár, jehož domácnost je primárním domovem dítěte, a biologický otec s partnerem, jejichž míra zapojení do rodinného fungování je různá. Svě rodinné uspořádání mi popsala jedna z matek:

„Eva je druhá matka, on (partner biologického otce) není otec. On je Teddy. To je prostě role. Protože on rozhodně není strejda, ale není otec.“ (Greta)

Když jsme se dále bavily o fungování rodiny, ukázalo se, že role Teddyho se v průběhu času mění. Greta mi popisovala situaci, kdy diskutovali společně o vzdělání své dcery. Do této diskuse se zapojil i Teddy, a jak říká s potěšením Greta: „Najednou začíná mít takové rodičovské vstupy. Tak jako skoro táta. Takže si myslím, že Eva je normální máma a Teddy je skoro-táta“. Greta tak reflektovala své pozorování role partnera biologického otce, která se proměňuje s tím, jak dítě roste. Na počátku totiž nebylo plánováno, že bude druhým otcem.

Druhé rodinné upořádání popisuje Pavel:

„Tomu našemu seskupení říkáme rodina, ale vnitřně to cítím – jako spřátelené páry. Jsme dva páry, které se podílejí na péči a výchově dítěte. Chceme se domluvit, často to není jednoduché, často vzniká nestabilní triangulace a koalice, ale učíme se v té nepřehlednosti plavat a znovu přistávat v počáteční realitě dvou párů – hledajících synergii, i přes odlišné životní styly, ale s pokusem respektovat tu barevnost a odlišnost.“ (Pavel)

Pavlův popis ukazuje na to, že sdílené rodičovství, při němž se setkají lidé, kteří spojí své životy proto, aby mohli vytvářet rodinné zázemí pro dítě, může přinášet velké výzvy do oblasti komunikace všech zúčastněných.

Tito i další lidé, se kterými jsem se setkala a kteří plánovali či již žili v nějaké variantě sdíleného rodičovství, se seznámili přes internet nebo prostřednictvím známých. Početí dítěte předcházelo různě dlouhé společné seznamování a zvažování „zda by to mohlo fungovat“. V zahraniční literatuře jsou však také popsány případy, kdy se jednalo o dlouhodobé přátele, kteří k rozhodnutí stát se rodiči dospěli postupně, což pomáhalo překlenout provozní problémy (Dempsey 2012). I přes pečlivou přípravu na rodičovství se objevily – a je pravděpodobné, že se objeví – různé pohledy na výchovu, míru zapojení každého jednoho člena/členky rodiny nebo ekonomické otázky rodičovství. Otevřená komunikace a vůle řešit problémy v zájmu dítěte je proto, jak shodně všichni rodiče tvrdili, klíčová.

39 Zdroj: www.s-o-u-l-family.cz/nase-predstava.

„Myslím si, že nikdo není připravený na to, že když dítě přijde, tak nastanou třetí plochy a tenze a nějaké problémy, to se nedá naplánovat úplně dopředu, ale myslím si, že zrovna v tomto případě se o všem hodně mluvilo, hodně se věci připravovalo (...) myslím si, že jediné, co funguje, je naprosto otevřená komunikace, která není jednoduchá v jakémkoli uskupení, zvláště pokud mezi tím je dítě, že to není úplně... není to business plán. Ale pokud by nedošlo k té komunikaci a k tomu vyjasňování si pozic poté, co dítě přišlo na svět, tak by to bylo asi odsouzené k zániku. Určité věci se předpokládat nedají. (...) Navázanost jednoho nebo druhého rodiče na to dítě. Najednou se o dítě nechce dělit. Vstupují tam i finanční otázky do hry. Ať je všechno zdánlivě domluvené dopředu, tak v momentě, kdy ta situace nastane, některé věci promyšlené nejsou, nedá se prostě všechno ošetřit dopředu.“ (Eva)

Podle Dempsey (2012), která studovala fungování homoparentálních rodin z pohledu otců, tenze ve vztazích jak partnerských (tj. mezi mužským párem), tak i rodičovských (míněno ve vztahu k biologické a sociální matce) může činit např. různá míra ochoty a zapojení biologického otce ve srovnání se striktním dodržením dohod, které vycházely z představy o míře zapojení / rodičovské investice do výchovy před samotnou koncepcí dítěte, a to z obou stran. Jak upozorňuje Dempsey (2012), míra zapojení biologického otce může variovat od vysokého zapojení, které např. spočívá v podílení se na řešení „každodenních krizí“ (třeba vyzvednutí nemocného dítěte ze školky), až po sporé kontakty, které jsou ve studii reprezentovány jedním z párů, jenž děti vídá zpravidla jednou za měsíc a to pouze za účasti jiných osob⁴⁰ (Dempsey, 2012).

Pokud se podaří vytvořit fungující vztahy, má sdílené rodičovství kromě popisovaných nároků na komunikaci také nesporné výhody, co se týká zdrojů dostupných pro dítě. Jednak ekonomickou jistotu – v případech, že by např. jeden z rodičů nemohl vydělávat, slovy jedné z matek: zbývají další dva až tři příjmy oproti jednomu v rodinách, kde jsou pouze dva rodiče. Rovněž průběžné financování potřeb dětí nese na bedrech více dospělých osob. Nesporné zdroje pro dítě může skýtat také bohatost vzorů, která takové rodinné uspořádání přináší. Jedna ze sociálních matek na otázku, zda by nyní volily s partnerkou stejnou cestu k rodičovství, odpovídá:

„V podstatě nevíme. Protože klady a záporny obou těch modelů jsou v tomhle vyrovnané. Samozřejmě (...) kdybychom to dítě měly s anonymním dárcem nebo s někým, kdo nebude uvedený jako otec, mnoho věcí by bylo podstatně jednodušších. V podstatě bychom vytvořily tu nukleární jednotku, která by byla kopií té klasické nukleární rodiny a o věcech bychom rozhodovaly ve dvou a ne ve čtyřech. Ano, mělo by to určitá pozitiva. Moje postavení by bylo v tomto případě rozhodně mnohem silnější, než je, to asi ano, neříkám právní, ale takové to poziční... na druhou stranu vidět dítě, kterému nechybí absolutně žádný model, který tím získá více milujících rodičů a osob kolem sebe, což byl také jeden z důvodů, proč to Greta udělala, protože už nemá rodiče, to znamená, že dítě by nemělo v podstatě žádný prarodiče. Takhle s rodinou (biologického otce) a s mojí (širší) rodinou to má svoje klady. Takže úplně nevím. Ze sobeckých důvodů by mi asi přišlo lepší v tom případě mít to dítě, který by bylo naše, ale když se oprostím od tohoto... opravdu to není nic jiného než egoistický pocit, tak ta pozitiva toho, že dítě je obklopený takovým kvantem vzorů, modelů, lidí, kteří jí dávají tu bezpodmínečnou lásku, převažují, a je to jednoznačně pro její vývoj mnohem lepší než žít jenom se mnou a s Gretou.“ (Eva)

Tento úryvek z rozhovoru kromě určitého bilancování ukazuje také na několik oblastí, které jsou významné pro směřování a změny v oblasti veřejné politiky. Jednak reflektuje právně neexistující postavení sociálního rodiče a konstruuje jeho symbolicky slabší postavení oproti rodičům biologickým, jednak ukazuje na to, že tento problém se, podobně jako v rodinách, kde je otec zapsaný v rodném listě, nevyřeší pouze úpravou zákona ve smyslu možnosti „přiosvojit si“ dítě partnera či partnerky. Řešením je v takovém případě podle rodičů možnost do rodného listu zapsat více než dva rodiče, což by umožnilo požívat práva i vykonávat povinnosti také rodičům sociálním. Dítě by rovněž získalo práva např. na dědictví, informace v nemocnici v případě, že by se se sociálním rodičem něco stalo apod.

40 I tento pár však, přestože míru svého zapojení do rodinného života neplánoval nijak intenzivně, pociťuje „gatekeeping“ ze strany matek a sdílí určitou obavu, aby o možnost kontaktu s dětmi úplně nepřišel.

Úryvky z komunikace s panem Pavlem zase ukazují kromě pocíťovaného slabšího postavení sociální matky oproti matce biologické na další, tentokrát širší společenský problém, který není exkluzivně vázaný na homoparentální rodiny a souvisí se sociální konstrukcí otcovství:

„Primární pečovatelky jsou biologická a sociální matka, sdílíme zájem o co nejlepší podmínky pro syna, ale pořád jsem rodič v pozadí, jakoby genderově komplementární – na poskytnutí polaritu mužského, resp. tatínkovského přístupu. Tíha rodičovství není úplně symetrická, i když nemluvíme o vnitřní angažovanosti. (...) Jako by pořád nad námi visel model normativní nukleární rodiny – je tady matka – biologická ikona, která dítě povila, a kolem má více osob, které jí v mateřství asistují, podporují ji, doplňují a též hodnotí. (...) Jak se to bude vyvíjet dále je zatím nejasné, ta primární biologická vazba je ústřední vektor, ke kterému my ostatní se vztahujeme a kterému lidově řečeno fandíme – ve svém vlastním zájmu.“ (Pavel)

V tomto úryvku Pavel komentuje postavení biologické matky a dalších členů rodiny. Podobně jako Eva se ve svém popisu rodinných vazeb vztahuje ke konceptu heterosexuální nukleární rodiny. V dalším popisu už se hlouběji věnuje tématu gay otcovství. Svými postřehy odkrývá genderové stereotypy, které se váží k rodičovství, resp. k roli otce ve vztahu k dítěti. Jako primární pečovatelka je vždy chápána matka.

Přesvědčení o „přirozenosti mateřství“ je zmiňováno v souvislosti s gay rodičovstvím i v dalších studiích. Např. Sokolová (2009) říká, že gay muži, kteří se podíleli na jejím výzkumu, byli nositeli „násobeného stereotypu“ – jak nekompetence gaye jako rodiče, a to na základě sexuální orientace (což je téma, se kterým se také Pavel v počátcích úvah o rodičovské roli potýkal), tak i jejich genderové nezpůsobivosti k rovnocennému rodičovství na základě jejich role mužské. Sokolová hovoří o zdvojené stigmatizaci, která potenciální gay rodiče postihuje (Sokolová 2009, s. 136).⁴¹ Další oblastí, jež může být významným tématem pro sdílené rodičovství a genderovanost rodinných vzorců, je míra moci ovlivňovat výchovu a další směřování dítěte.

„... Já tam stejně vnímám takovou v pozadí velikou, nechci říkat vznešeně, ale takovou archetypální úzkost. (...) V momentě gay otcovství máš obrovskou úzkost, že tam je biologická máma a je na domluvě s ní, jak to dítě můžeš často vidět. A to je veliký zdroj nejistoty a úzkosti. (...) Já jsem v pozici, kdy mám svá práva jako biologický otec. (...) Ale tím, že jsou čtyři rodiče a domluva od začátku byla, že dítě bude na jednom místě, bude s maminkama atd., tak to ctíme. Ale pro mě je tam takový jako smutek... nejsi s ním každý den, musíš se smířit s tím, že máš vymezený prostor v jeho životě, že máš ctít dané mantinely. A když třeba vidím, že může být něco blbě, tak mám poměrně málo možností, jak to ovlivnit, kdybych s tím nesouhlasil.“ (Pavel)

Problém genderovanosti moci v neprospěch otců při vyjednávání v rámci různých podob sdíleného rodičovství gay a lesbických párů popisuje také Dempsey (2012). Situaci ukazuje na třech detailních případových studiích gay párů, které jsou v různých podobách rodičovského vztahu s páry lesbickými, vychovávajícími dítě, jež bylo počato za jejich účasti. Dempsey konstruuje míru zapojení na škále rodič, otec, dárce spermatu, a to dle intenzity zapojení muže do rodinného života a podob jeho vztahu k dětem. Studie je zajímavá tím, že podává pohled na situaci právě z perspektivy mužů a nechává je promluvit o jejich rodičovských aspiracích.

Podobně jako ve zmiňované studii, ne všechny snahy o sdílené rodičovství končí pro všechny uspokojivým výsledkem. Komplexnost vztahů a vysoké nároky na komunikaci, flexibilitu a ochotu vyjednat a přizpůsobovat své představy každodenní realitě života s dětmi, kterou sdílené rodičovství přináší, mohou být také důvodem, proč některé rodinné systémy neobstojí a rozpadnou se. Např. při zpracování této studie jsem hovořila s několika ženami, které původně také plánovaly sdílené rodičovství. Nakonec se však jedná

41 Zdvojená stigmatizace samozřejmě není exkluzivně vázaná na téma rodičovství sdíleného, ale váže se i k roli gay otců obecně. To ostatně reflektoval také pan Pavel, když v souvislosti s archetypálním strachem, jak uváděl pocity gay otců, které zahrnují strach, že jim dítě někdo vezme, zmiňoval ještě horší postavení gay rodičů, kteří mají v ČR děti se surrogátní matkou (viz dále).

o výchovu v nukleární rodině dvou žen matek a známé „dárce spermatu“ s žádnou či minimální otcovskou rolí. Vývoj situace ilustruje citát Kláry:

„... Jednou slovo dalo slovo a já jsem to začala zkoušet (se známým) (...), říkaly jsme si, to je skvělý, tak já budu mít dítě s jedním, Vendula s tím druhým a budeme prostě jedna velká šťastná rodina, tak jsme si to takhle naplánovaly takhle idylicky, a nakonec je to jinak, děti s nimi sice máme, ale nefungujeme vůbec jako rodina.“ (Klára)

Pokud se však nějakou podobu sdíleného rodičovství podaří realizovat, praxe i citovaná studie Dempsey (2012) ukazují, že se utvoří možný prostor pro úspěšné balancování rodinného a pracovního života, který umožňuje udržet kariéru rodičů a dává prostor pro naplňování nejen rodinných, ale i partnerských vztahů. I v takovém méně tradičním rodinném uspořádání je stále potřebné reflektovat genderové stereotypy a předsudky, které mohou negativně dopadat na podobu role a míry zapojení otců do fungování rodiny a do výchovy.

TÁTOVÉ A DĚTI, KTERÉ PORODILA NÁHRADNÍ MATKA

Relativně novou cestou k rodičovství, kterou mohou zvolit gayové, je tzv. surogace, česky náhradní mateřství. Dítě může být počato z vajíčka ženy, která ho porodí, a semene jednoho z páru. Druhou možností může být tzv. gestační surogace. V takovém případě žena odnese dítě, které bylo počato z vajíčka dárkyně. Touto cestou se mohou také narodit dvojčata, která byla počata z vajíčka stejné dárkyně a spermií různých otců a která porodí jedna náhradní matka.

V České republice je surogátní mateřství chápáno jako jedna z cest léčení neplodnosti a je dostupné oficiálně pouze pro neplodné heterosexuální páry. Kliniky, které tuto cestu nabízejí, zpravidla uvádějí, že samotné surogátní mateřství není zákonem zakázáno, trestné by však bylo poskytnout náhradní matce finanční odměnu za odnošení, porod a předání dítěte k adopci. Náhradní matce mohou být pouze kompenzovány náklady vzniklé v souvislosti s těhotenstvím a porodem, výživou a ošacením apod. Kliniky deklarují, že náhradní matku si musí neplodný pár obstarat sám a nezastírají, že dohody, které pár s náhradní matkou učiní ohledně předání dítěte, nejsou právně vynutitelné. Dle práva je matkou žena, která dítě porodila, a o osvojení dítěte musí rozhodnout soud (IVF Zlín, 2015). Heterosexuální i gay páry mohou zvolit i možnost počít dítě v zahraničí.

Cesty, které vedly budoucí rodiče a páry uvažující o rodičovství k rozhodnutí využít surogace, se lišily. Někteří původně zvažovali pěstounství, které vyloučili s ohledem na předpokládanou praxi, že gay pár dítě do pěstounské péče nedostane. Zvažováno bylo i sdílené rodičovství, ale nepovedlo se najít pár, s podobnými představami o jeho podobě. Některé páry surogaci vnímají jako jedinou cestu, která jím umožní vychovávat dítě samostatně a tvořit rodinu bez účasti „někoho třetího“.

Rodiče a budoucí rodiče vydávající se na cestu spolupráce s náhradní matkou, s nimiž jsem se setkala, postupně zjišťovali, jaké jsou možnosti surogátního mateřství v Kanadě, Thajsku, Indii, na Ukrajině, v Gruzii nebo v Mexiku. Surogátní matku se nakonec rozhodli hledat buď v USA nebo v České republice.

Státy, jako je Thajsko, Indie či Ukrajina, někteří z rodičů vyloučili jako možnost z etických důvodů, které se vázaly k postavení žen, jež pro budoucí rodiče děti odnosejí. Pro jiné byla překážkou také právní nejistota, vážící se k praxi v těchto zemích. Rovněž finanční náklady se pohybovaly ve stejných relacích jako v případě realizace surogátního mateřství v České republice.^{42,43}

42 V Evropě umožňuje legálně využít surogace jako cesty k rodičovství např. Velká Británie, kde je však podmínkou, aby byl alespoň jeden z rodičů občanem této země.

43 Jak podotkla Anna Zemandlová, Ph.D.: „Za podmínek daných u nás se náhradní mateřství u gay párů vlastně vůbec nemůže realizovat. Když zůstane náhradní matka zapsána jako matka v rodném listě a zůstane v postavení právní matky, pak nejde o náhradní mateřství, protože to je založeno na myšlence donošení dítěte a jeho předání, včetně právního přechodu do nové rodiny“ (zdroj: e-mailová komunikace ze dne 23. 7. 2015). Přestože není v případě gay párů možné naplnit podmínku právního přechodu dítěte do nové rodiny, rozhodla jsem se v textu pracovat s termínem náhradní mateřství i u párů, jejichž děti se

Rodiče, kteří vyloučili „českou cestu“, uváděli jako důvod jednak obavy z toho, že by mohli být terčem vydírání ze strany surogátní matky či jejího okolí, a jednak určitou právní jistotu v podobě legislativní úpravy a postupů při realizaci surogátního mateřství v některých státech USA. Rovněž kvalita zdravotních služeb hrála roli při rozhodování, kde bude dítě počato.

V případě všech rodičů či budoucích rodičů, s nimiž jsem se setkala, je cestou, kterou se vydali, tzv. gestační surogace, tedy situace, kdy náhradní matka nosí vajíčko dárkyně.

CESTOU (NE)JISTOTY. . .

„Projekt“, jak nazval jeden z budoucích tatínků proces, jímž musí projít budoucí rodiče, kteří se rozhodnou pro spolupráci se surogátní matkou v USA, začíná hledáním agentury, jež zprostředkuje náhradní matku. Při výběru agentury musí rodiče také zvažovat, ve kterém státě by se podle nich měl realizovat porod. Právní situace se v jednotlivých státech totiž liší. Např. Wisconsin umožňuje, aby v rodném listě dítěte byli napsáni oba otcové, pouze jeden otec a matka neznámá i otec a surogátní matka, pokud s tím žena souhlasí. Dle jednoho z otců lidé z Evropy nejčastěji využívají služeb agentur v New Yorku, Washingtonu, Atlantě, Bostonu a Kalifornii. V rozhodování rodičů, s nimiž jsem mluvila, hrála roli doporučení od dalších rodičů, kteří již zkušenost s konkrétní agenturou měli, vyhodnocení komunikace s konkrétní agenturou a cena, za niž své služby nabízí. Agentura může poskytnout kontakty na kliniky, informace, jak zajistit dárkyni vajíčka, a sdílet s budoucími rodiči dosavadní zkušenosti, případně může celý proces více či méně koordinovat. V některých případech si rodiče vybrali kliniku, kde proběhne inseminace, i dárkyni vajíčka zcela samostatně.

Surogátní mateřství, resp. výběr žen pro roli náhradní matky i proces přípravy budoucích rodičů je v USA důkladně ošetřen z právního, zdravotního i psychologického hlediska. Budoucí rodiče absolvují rozsáhlé psychotesty a pohovory s vyškolenými pracovníci agentury. Svě zkušenosti popsal jeden z mužů:

„Podstoupili jsme docela dost podrobný psychotesty, jak surogátní matka, tak my s Danielem. Bylo to 340 otázek, který měly odhalit, jestli nejsme nějaký patologický gambler, alkoholic nebo psychopati, a to bylo prokládané individuálníma rozhovorama o našem dětství, o našich negativních zkušenostech z našeho života, když nám někdo umřel, jak jsme se s tím vypořádali, když se něco stalo v rodině, jak jsem snášel já třeba rozvod, protože moji rodiče jsou rozvedení, takže to jsme jakoby hodně hluboce rozebírali. Na konci ta psychologička dala rozhodnutí, jestli jsme ok, nebo nejsme. Je to běžný proces... Týká se to všech, který jdou do surogátního mateřství, protože se musejí krýt obě strany. Surogátní agentura garantuje, že vaše surogátní matka je psychicky připravená na ten proces, a vy jako pár musíte být psychicky připravený na to, že budete komunikovat s rodinou, která pomáhá dítěti.“ (Adam)

Budoucí rodiče musí také před samotným oplodněním udělat mnohá rozhodnutí, která se týkají různých životních scénářů. Jedná se jak o běžné situace, tak i o málo pravděpodobné události, jako např., kdo by o dítě pečoval v případě smrti obou rodičů, jak by se postupovalo, pokud by došlo k rozchodu, kdo rozhoduje o přerušení těhotenství, o lécích, které budou užívat zúčastněné osoby apod. Vše je ukotveno smluvně.

„Když podepisuješ smlouvu na klinice k tomu oplodnění, tak když to procházíš, to má sedmnáct osmnáct stránek a je tam, jaký léky bude kdo brát, jaký jsou rizika, že je bere, a ty musíš podepsat ano, souhlasím, že bude brát tyhle léky. To znamená, když to podepisuješ, seš si vědomej toho, co se prostě může stát. Víš předem, co je může potkat, jaký léky do sebe ta žena bude dávat, jak se kdo bude připravovat. To ti všechno musej vysvětlit. A jak ten proces funguje.“ (Daniel)

Dalším důležitým krokem je výběr konkrétního lékaře či lékařky a kliniky, kde proběhne inseminace, a také rozhodnutí, jak vybrat dárkyni vajíčka. Buď je možné využít nabídky vajíček od konkrétních žen, s nimiž spolupracuje klinika, nebo vyhledat další agenturu specializující se na tuto oblast. Jedni z rodičů se např. rozhodovali, zda budou vybírat z katalogu dostupných dárkyň, či zda požádají lékaře, aby s výběrem pomohl

narodily v České republice. Samotní rodiče o náhradním mateřství či surogaci takto mluvili a ženu, která dítě porodí (porodila), jako náhradní matku chápou a ona tak sama sebe chápe pravděpodobně také.

a doporučil dárkyni vajíčka dle znalosti páru a předem formulovaných rámcových představ, jež ohledně dárkyně vajíčka rodiče mají. Plánovaný biologický otec musí rovněž podstoupit zdravotní testy na HIV, žloutenku, syfilis a další choroby, což je nutné, i pokud jsou realizovány v České republice, uhradit.

Klíčovým momentem v celém procesu je tzv. matching, tedy výběr surogátní matky. Agentura nabídne konkrétnímu páru vhodnou kandidátku. Pokud se budoucí rodiče rozhodnou pro spolupráci s touto ženou, čeká se na její souhlas. Poté proběhne osobní setkání, na něž jsou obě strany agenturou připravovány.

„Naše první návštěva ve Státech byla hlavně o seznámení se surogátní matkou. Měli jsme sezení, kam přišel její manžel, byli jsme tam my dva, Michelle se svým manželem a dva pracovníci surogátní agentury a vedli jsme normální rozhovor (...) Po tom rozhovoru mohla každá strana říct, oni mi nejsou sympatický, ale nikdo to neřekl, takže se dohodlo, že ten projekt může s nima začít. Hned druhý den jsme s nima jeli na návštěvu k nim domů. Tam nám představila rodinu... takže jsme se potkali s její matkou a se třema dětma, který má. A dětem řekla tyhle dva kluci jsou naši kamarádi teďkon, bylo to krásný, řekla, děcka, tyhle dva pánové, oni nejsou z Ameriky, ale oni se mají rádi a chtějí dítě a nemůžou ho mít, protože nemají maminku. Takže já budu jejich dítě nosit v bříšku, nebude to vaše ségra ani brácha, bude to kamarád, a jenom abyste věděli, nebudu tady v bříšku mít vašeho sourozence, protože vy už jste velký, budu prostě nosit jejich dítě. A oni že jo. Holčička jenom devítiletá řekla, já bych to miminko chtěla potom vidět, je to možný? A my, no jasně, až se narodí, tak půjdeme na zmrzku.“ (Adam)

Spolupráce s pracovníci či pracovníky agentury a jejich podpora v průběhu celého procesu je jednou z důležitých součástí celého procesu surogátního mateřství, o které hovořili všichni rodiče pozitivně.

„Ve Spojených státech musí u všech důležitých okamžiků té cesty – oni tomu říkají The Journey –, tak tam musí být licencovaná sociální pracovníce, což když je to licencovaná sociální pracovníce, tak je velmi kvalifikovaná. (...) Je to v podstatě jakoby zdravotnická profese (...) a jsou tam sociální pracovníce, který se specializují na rodinné otázky a některý z nich se specializují čistě na surogátní mateřství. Takže oni toho hrozně moc vědí a nic je nepřekvapí. Dělají opravdu velice smysluplnou podporu v každém okamžiku u všech zúčastněných.“ (Michal)

Význam kvalifikované podpory zmiňuje tento otec také při výběru surogátní matky pro konkrétní pár:

„Nejdůležitější klíčový okamžik je ten výběr, je nejdůležitější na tom všem, protože ostatní už jsou takové ty technické věci. Ale ta nejdůležitější netechnická věc je ten matching, to znamená, jestli se setkají správný budoucí tatínkové se správnou budoucí surogátní maminkou. A to je myslím docela složitý a že to vyžaduje spoustu zkušeností, že tam jsou věci, který normální psycholog nebo sociální pracovník, kterej nikdy těma procesama neprošel, tak je nikdy nemůže dopředu vědět.“ (Michal)

Podpora agentury pro obě strany je dostupná v průběhu celého procesu. Sociální pracovníce pomáhají jak při situaci, kdy se oplodněné vajíčko nezahníždí na první pokus, tak v případě dalších zátěžových situací, např. pokud se při těhotenství objeví zdravotní problémy ať již u matky, nebo u dítěte. Agentura také budoucí rodiče připravuje na to, jak nejlépe sdělit dítěti/dětem fakta o jejich početí adekvátně tak, aby sdělení odpovídalo jejich věku, a jak prezentovat tento typ rodičovství navenek. Vysvětluje rodičům také možné reakce matek v klíčových chvílích, jakou je porod, a připravuje je, aby vše dobře probíhalo.

„Připraví tě na to, co čekat, až ta žena porodí dítě, ty tam u toho seš, ty si to dítě vezmeš, a ona třeba začne brečet. Tak jak se k tomu jako postavit. Co v tu chvíli máš udělat, protože ty sám nevíš, nechceš jí ublížit, ona ti to dítě nosila, nevíš, jak se cejtí, takže ta psychologka ti vysvětlí, že i pro ni to není, jako že by porodila vlastní dítě, ale ona si před těma měsíci dala nějaký cíl, že chce, že její cíl je odnosit někomu zdravé dítě. A to, že (...) to je konec celý té cesty, že ona to dítě porodí, je vlastně něco, co jí dělá šťastnou, a proto může brečet. Že to nemusí být tak, že by jí (...) to dítě... samozřejmě je to spousta emocí, ale to, že ona brečí, nemusí být negativní reakce, která by tě měla trápit, ale naopak něco sdíleného, co může být supr, že ona dosáhla toho, co chtěla, a je šťastná.“ (Daniel)

Co se týká podpory během celého procesu početí a těhotenství, jsou tyto ženy, pokud se jedná o zkušené a empatické pracovnice, zdrojem klidu a bezpečí, jak to označil jeden z rodičů. Pracovnice agentury však také doporučují praktické věci – např. před samotnou koncepcí získat stanoviska a právní rozbor ohledně situace ve státě, ve kterém budou děti spolu s rodiči pobývat, apod.

Situace rodičů, kteří se rozhodnou k realizaci surogátního mateřství jako cesty k rodičovství, je v České republice výrazně jiná. Podpůrné služby, jež by pomohly s procesem výběru surogátní matky či zjišťovaly způsobilost rodičů v České republice, neexistují.

Hledání ženy, která dítě odnese, probíhá zpravidla prostřednictvím internetu a skrývá pro všechny zúčastněné aktéry včetně dítěte mnohá rizika. Na síti je možné najít pravidelně inzeráty typu „odnosím dítě za 500 tisíc“. Takové jednání je však nelegální. Delikátnost tématu, obava z vyhledání odborné podpory i legislativní vakuum dává prostor pro různé podvodné praktiky, které mohou poškodit ve výsledku nejen pár toužící po dítěti, ale také dítě samotné. S podivnými individui mají tito rodiči různé zkušenosti.

Jak uvádí ve své diplomové práci, jež se týká surogátního rodičovství heterosexuálních párů, Fialková, některé kliniky mají psychologickou i právní poradnu, kterou mohou budoucí rodiče využít. To, že proces přípravy na surogátní mateřství nelze považovat za ošetřený, však dokládá citací ze stati Vondráčka a kol. (2009, s. 120) publikované v časopise Zdravotnictví v České republice. Tito autoři k přípravě náhradní matky uvádějí, že náhradní matka musí „*předem prokázat dobrý zdravotní stav bez kontraindikace k těhotenství a bez prokazatelných konkrétních rizik možných komplikací. Otázkou zůstává, zda by měla mít i vyšetření psychologem jako prevence možných psychotraumat*“ (Fialková 2015, s. 26). Rodiče, s nimiž jsem mluvila, však o podpoře ze strany kliniky nehovořili.

V České republice lze najít kliniky, které za úplatu umožní oplodnění ženy darovaným vajíčkem a spermií jednoho muže z páru. Muž a surogátní matka mohou na klinice vystupovat jako partneři.

„... oslovil jsem první kliniku, proběhlo to velmi dobře, nestandardně a domluvili jsme se na tom, že je to reálný, že to jde nějak udělat rozumně. Dá se říct na legální rovině...“ (Jan)

Citlivou otázkou je kompenzace matce za to, že odnese a porodí dítě páru. Určitá míra ekonomické motivace k takovému jednání byla u kandidátek na náhradní matku předpokládána. Jeden z otců popsal situaci následně:

„Musím říct, že k ní do dneška mám závazek. Kompenzace z naší strany za to, že nám nosí syna, tak to nebylo téma nějakých diskusí na prvních rande, ale samozřejmě spousta takových matek je, jo, nebo většina asi. Nevím, jak to popsat. To je přesně o tom, že právník ti řekne, že úplata není možná, protože se jedná o obchod s dětmi, ale tvoje povinnost je kompenzovat matce tvého dítěte, udržet jí životní standard a zaplatit jí výživný po dobu 24 měsíců, takhle to funguje. Ty matce platíš výživný, staráš se o ni. (...) A cestování, chceš, aby to mimčo bylo zdravý, takže se snažíš co nejvíc návštěv screeningů a tak dále, a aby měla dobrou stravu, aby nemusela pracovat, ona nepracuje, protože byla na rizikovém těhotenství, takže to všechno přináší spoustu nákladů a to seš ty jako otec povinně zaplatit.“ (Jan)

Pokud surogátní matka otěhotní, vystupuje, jako by byla matkou biologickou. Před porodem dojde k souhlasnému prohlášení o uznání otcovství na matrice, čímž otec získá rodičovská práva k dítěti.

Otázky týkající se případného přerušení těhotenství v případě postižení plodu, byly také předmětem diskuse před samotnou koncepcí. Rodič jednoho z dětí výslovně uvedl, že pokud by se dítě narodilo postižené i přes screeningy, rodičovskou zodpovědnost by samozřejmě přijal. Podobně uvažuje i pár, který je na začátku této cesty.

Z rozhovorů také vyplynulo, že pokud se vyskytly v průběhu těhotenství komplikace, budoucí rodiče matku podporovali a společně řešili otázky, jak zajistit zdravý vývoj dítěte. Není mi však známo, že by někdo – ať již surogátní matka, či budoucí otcové – využil odborné podpory či konzultací pomáhajících profesí.

Spolupráce se surogátní matkou probíhá v šedé zóně a je velmi obtížné o ní získat konkrétní informace. Podobné je to i u heterosexuálních párů (srov. Fialková 2015). Páry, se kterými jsem se setkala, jsou nicméně přesvědčeny, že se nejedná o nelegální jednání a svůj postup se snaží maximálně právně upravit za pomoci advokátních kanceláří. I přes tuto snahu je pro budoucí rodiče období hledání i samotné těhotenství náhradní matky dobou velké nejistoty. „Měli jsme štěstí, fakt dohody platily, od začátku do konce. Je to zázrak!“ komentoval situaci jeden z otců na skupině.

COMING OUT?

Surogátní mateřství není dosud běžnou a obecně známou cestou k rodičovství. S ohledem na genderové stereotypy a méně obvyklý způsob jak se stát rodičem, musí možná i více než u ženských párů či sdílených rodičovství rodiče řešit, jak sdělit informace rodině, sociálnímu okolí, ale také jak jednat s institucemi, s nimiž se setkávají.

Některé páry se mohou rozhodnout tajit celý proces před rodinou do doby, než bude jasné, že se dítě narodí. Motivem mohou být i „dobře míněné“ otázky na pokrok, jež mohou působit jako stresový faktor. O svém rozhodnutí však mohou rodinu také otevřeně zpravit.

„Naše maminky, já už nemám teda tátu, ale Ivan má tátu, ale zejména naše maminky z toho byly takový, jako že co jsme si to vymysleli a tak, ale jakmile uviděly ty děti, tak se úplně přeply do babičkovského módu.“ (Michal)

Okolí – např. v obci či na pískovišti (zpravidla dle zkušeností rodičů) – se zprvu na mužské páry dívá překvapeně. Pokud se jedná o životní prostor rodičů, reakce se brzy u většiny lidí normalizují. Otcové dle svých slov sklízí v některých případech obdiv a podporu od přítomných matek.

Jak rodiče, jimž porodily děti náhradní matky v USA, tak i ti, kterým je porodily ženy v České republice, se o dítě po porodu, resp. po propuštění z porodnice starali sami. V některých případech využili možnosti být v kontaktu s matkou kvůli mateřskému mléku. Jedni z rodičů v prvních měsících života dětí využili podporu a pomoc „zkušených matek“ ze svého okolí.

Institucí, se kterou se setkají všichni rodiče brzy po narození dítěte, je dětský lékař. Pokud se jedná o děti porozené cestou surogátního mateřství, je v České republice pro rodiče otázka komunikace s dětskými lékaři i dalšími institucemi poměrně citlivá. Někteří rodiče cestu svého rodičovství dětské lékařce nesdělovali, jiní volili postup, při němž sdělili údaje o dárkyni vajíčka, aby data byla dostupná v případě zdravotních problémů dítěte.

„(Dětská doktorka) neví, že máme dva kluci dítě... já jsem jakoby vůbec nebyl jistej, jestli to v tuhle chvíli vůbec musí vědět. Nebo takhle, ona to ví, ale ona neví, že já to vím, že to ví. Takže ona se mě jednou ptala, a já jsem říkal, že spolu nežijem, že je to takový komplikovaný. A ona jojo, v pořádku. A víc jí to nezajímá. Ona chodí kvůli malýmu.“ (Jan)

Velké obavy vzbuzuje již tradičně OSPOD. Na semináři k L/G rodičovství pořádaném na festivalu QUEER EYE⁴⁴ od pracovnice z orgánu sociálně právní ochrany dětí, která vystoupila v diskusi, zaznělo, že by samotná skutečnost, že dítě nežije s matkou, ale s biologickým otcem či jeho partnerem, neměla být důvodem opakované intervence do rodiny, a to ani v případě, že se OSPOD dozví, že dítě bylo počato na klinice za pomoci darovaného vajíčka a že se jedná o surogátní mateřství. To však v praxi úplně neplatí. V případě jednoho rodičovského páru však OSPOD z bydliště surogátní matky do rodinného uspořádání vstupuje. Proto některé páry o „veřejnou“ prezentaci své situace nestojí.

Otevřenost vůči okolí i institucím naopak zvolil otec, jehož děti byly narozeny v USA.

„My jsme v životě nenarazili na jakoukoliv negativní reakci na to, že máme děti. Mě to překvapilo, já jsem si myslel, že tady bude problém, že tady budeme bojovat s kdovíkým, s paní učitelkama ve školce. Naopak když

44 QUEER EYE, 16. 5. 2015, ROXY NoD.

oni zjistěj, že my dva chlapi máme děti, který jsou krásný, chytrý, tak mají pocit, že není co řešit, že je všechno v pořádku.“ (Michal)

Další rodičovský pár,⁴⁵ jejichž syn se narodil v USA náhradní matce, dokonce poskytl rozhovor do médií, kde o své zkušenosti hovořil otevřeně (viz Vaníček 2014).

Zůstává otázkou, zda větší otevřenost vůči okolí a institucím souvisí s vyšší právní jistotou rodičů, jejichž děti se narodily v USA, resp. s obavami rodičů z reakcí institucí na to, že absolvují či absolvovali proces surogace v ČR.

RODNÉ LISTY DĚTÍ

Pokud se dítě narodí v USA surogátní matce, podoba rodného listu se řídí legislativou státu, ve kterém se narodí. V některých místech je možné, aby podobu rodného listu určili sami rodiče.

Pokud má však dítě v americkém rodném listě zapsané dva otce, pro české instituce nastává problém. V předepsaném formuláři rodného listu jsou totiž kolonky pouze pro matku a otce. Oba rodiče, pokud jsou jimi otcové, zapsat dle zkušeností zatím možné není. Jak uvedl jeden z rodičů, ministerstvo vnitra jim přislíbilo, že bude možné zapsat jednoho otce, kolonku pro matku ponechat proškrtnutou. Pokud by však chtěli být zapsáni oba rodiče, bylo by nutné, aby to projednal soud. Jinému páru však stejný orgán na předběžný dotaz odmítl přislíbit zapsání alespoň jednoho z otců s tím, že není možné „připravovat dítě o matku“, s odkazem na výhradu veřejného pořádku.

Vývoj v případě Jiřího Ambrože, známém z médií, který žije se svým dánským manželem a dvěma dětmi v Kalifornii, v době přípravy studie ukázal, jak situaci dvou rodičů, jejichž děti se narodily za pomoci surogátní matky v USA, vnímají české soudy. Dle MF Dnes, která boj této rodiny za uznání práv sleduje již tři roky, na konci května uznal Nejvyšší soud verdikt vynesený kalifornským vrchním soudem v Los Angeles. Syn Lukas tak může získat vedle amerického také české občanství a česká matrika do rodného listu napíše Jiřího jako otce. Jiří toto vnímá jako první ze vstřícných kroků, upozorňuje ale, že soud zcela ignoroval jeho manžela, který je druhým otcem jejich syna (Karásková 2015). Právník Mgr. Petr Kalla však na diskusním večeru věnovaném rodičovství⁴⁶ upřesnil, že toto rozhodnutí neznamená, že se otevře cesta k zápisu v matrice všem rodičům, resp. dětem v podobné situaci. Každý další člověk v podobné situaci, s ohledem na různé právní úpravy v různých státech, v nichž je realizována surogace, bude muset vždy znovu podávat žalobu k soudu a ten bude přezkoumávat situaci v konkrétním státě a rozhodovat, zda je ten který případ v rozporu s veřejným pořádkem či nikoli.⁴⁷

I pokud bude zapsaný v rodném listě pouze biologický otec, sociální rodiče budou dále pociťovat nejistotu pro případ krizových situací. Dítě navíc nebude mít právní jistotu vyplývající ze zapsání druhého rodiče do rodného listu.

„Ten jeden bude mít výhodu, že bude biologický otec a i kvůli jakoby právní bezpečnosti toho dítěte, protože tohle vám může kdokoliv slíbit, ale nikdo vám to nezaručí stoprocentně. Kdežto když budu mít rodný list, ve kterém budu zapsaný jako rodič, (...) kdybych narazil na všechny komplikace světa v procesu sociálky a soudu, tak pořád jsem v rodným listě a pořád jsem uznanej jako otec. A my takhle můžeme doufat a přát si, že narazíme, nedej bože, kdyby se něco stalo, na tolerantního soudce, na tolerantní sociální pracovníky, ale co když ne... my se budeme stěhovat na malý město, já se nechci dostat do situace, že potom půjdu do školy nebo do školky nebo na úřad a nějaká zapšklá úřednice bude mít pocit, že se jí to nelíbí, prostě s tím nesouhlasí, a dokud jí nebudu mávat rodným listem, ve kterým budu napsaný jako otec syna mého partnera, tak jak ji budu přesvědčovat. Řekl bych, že to jsou praktický důvody pro praktickéj život toho dítěte.“ (Adam)

45 S tímto párem jsem se osobně nesetkala.

46 LGBT rodičovství: Táty a mámové. PodPROUDem, 26. 6. 2015, Café v lese.

47 Pro upřesnění pak Mgr. Kalla dodal, že v případě, kdyby byly posuzovány obdobné případy pocházející ze stejného státu, tedy Kalifornie, či ze státu, kde je úprava náhradního mateřství obdobná, pak by měl Nejvyšší soud i takové rozsudky uznat, neboť by měl v podobných případech rozhodovat shodně.

Postavení dítěte, které porodí surrogátní matka v ČR, je jiné. Do rodného listu je zapsán otec na základě souhlasného prohlášení rodičů, kterým se určí otcovství, a surrogátní matka. Dle českého práva je totiž matkou ta žena, který dítě porodila. Obě strany tak mají k dítěti práva a povinnosti vyplývající z platné legislativy.

NEJISTOTY RODIČŮ, DĚTÍ A SUROGÁTNÍCH MATEK V ČESKÉ REPUBLICE

Zjištěné problémy a obtíže, na které rodiče a oslovení experti a expertky narazili či kterých se obávají, zpravidla souvisí s legislativním vakuem. Zde se zmíním pouze o těch oblastech, jež přímo souvisejí se surrogátním mateřstvím.

Situace rodičů, kteří spolupracovali se surrogátní matkou v ČR, ale i postavení surrogátní matky s sebou nese mnohé nejistoty a rizika jak pro dospělé, tak i pro samotné dítě. Jak to vyjádřil jeden z otců na podpůrné skupině: „Mají se s náhradní matkou v kleštích. Ona se bojí, že my můžeme chtít peníze, ale taky ona si může najít amanta, který si může říct, že tady se dají vyždímat prachy.“ Poukázal na to, že oba otcové se mohou obávat případného vydírání ze strany surrogátní matky či jejího okolí, že jim dítě bude odebráno či se o to matka, která je zapsána v rodném listu dítěte, pokusí. O svých obavách, s nimiž se musí vyrovnat, promluvil jeden z budoucích rodičů:

„... že neohlídáš, že matka si najde nějakýho přítele, ktorej ji zmlátí, a řekne: ty jsi těhotná, dozví se, že jsme to zrovna my, a někde ji dokope... je to žádná celá nula nula procenta, ale může se stát cokoliv. Kluci říkali, že by bylo nejlepší, aby byla z co největší dálky, abychom se nepotkávali. Až to dítě bude na světě. Ale na jednu stranu ji potřebuješ vídat, jak funguje s kamarádama, jakou má rodinu, jak funguje v práci, co je to vůbec typově za člověka. A tohle neodhalíš z první, druhý návštěvy, může se přetvařovat, může mít uklizeno, může mít půjčenou domácnost od kamarádky... je to takový ošemetný. Přes tu agenturu je to takový... je to napsaný na papíře, je to daný... je to pojištěný...“ (Martin)

Riziko zde však nese také surrogátní matka, po níž může biologický otec žádat výživné na dítě, které vychovává. Na rozdíl od heterosexuálních manželských párů, u nichž je možné pokusit se o osvojení dítěte manželkou otce poté, co matka dá souhlas k osvojení,⁴⁸ gay páry tuto možnost nemají. Surrogátní matka se také může dostat do obtížné situace a pod tlakem sociálních pracovníc OSPOD se rozhodnout pro skutečnost, že péči o dítě ponechá na otci, což není dosud běžné. To se v jednom případě skutečně stalo. Situace může být o to nepříjemnější, pokud má surrogátní matka vlastní dítě či děti, na něž může mít negativní vliv tento tlak OSPOD na matku.

Součinnost surrogátní matky je klíčová také v případech zdravotních komplikací, kdy se např. dítě narodí předčasně a je třeba jeho kojení, ale i v dalších oblastech kontaktů s úřady apod., což jak zmínil jeden z rodičů, je potřeba dopředu promýšlet a řešit.

Další rizika, která plynou ze surrogátního mateřství pro děti, ale i pro náhradní matky, ukázaly zkušenosti jedné z pracovníc OSPOD. Ta hovořila o případě dítěte narozeného prostřednictvím surrogátní matky heterosexuálnímu páru. V tomto případě se dítě narodilo s těžkým postižením. Když se postižení dítěte zjistilo, biologičtí rodiče se od něj distancovali. Surrogátní matka, sama s mentálním postižením, dítě porodila a ponechala v péči kojeneckého ústavu. Později dle dostupných informací zjistila, že by na dítě mohla pobírat příspěvek na péči, a proto přehodnotila své rozhodnutí. S ohledem na to, že dle kompetentních orgánů není způsobilá k péči o dítě, není vydání dítěte do její péče v jeho zájmu. Surrogátní matka však nyní uplatňuje svá rodičovská práva a brání lékařským zákrokům, které zmiňované dítě k léčení potřebuje.⁴⁹

48 Jak upozorňuje právnička JUDr. Kateřina Burešová, je potřeba si uvědomit, že bez rozhodnutí soudu o omezení nebo zbavení rodičovské odpovědnosti není vzdání se úplné. Soud rozhoduje, zda je v zájmu dítěte omezit rodičovskou odpovědnost matky a zkoumá, co jí ve výkonu rodičovské odpovědnosti brání. Omezení rodičovské odpovědnosti však neznamená zánik vyživovací povinnosti! (Zdroj: e-mailová komunikace ze dne 15. 7. 2015)

49 Mgr. Bc. Ivana Matoušková, pracovnice OSPOD.

Nemožnost upravit vztahy surogátní matky k dítěti před jeho narozením (jak je tomu např. v USA) a rovněž absence právní podpory rodičů i surogátní matky může znamenat dle oslovených odborníků také další rizika v tom, že se matka po porodu nebude chtít dítěte ve prospěch rodičů (ať již heterosexuálních či gay) vzdát.⁵⁰

Jak upozorňují některé kliniky, které náhradní mateřství jako metodu asistované reprodukce heterosexuálním párům umožňují, toto období je pro budoucí rodiče zátěžové a je plné nejistoty.⁵¹ V podobné situaci se ocitají i gay páry, jejichž situaci mohou komplikovat i další okolnosti svázané s homoprentálním rodičovstvím či genderovými předsudky vztahujícími se k rodičovství mužů (Golombok 2015). Gay páry nemají možnost po porodu dítěte legalizovat jeho vztah k oběma rodičům tak, aby v budoucnu náhradní matka v životě dítěte nevystupovala. Přestože je po porodu možné požádat soud o schválení dohody o úpravě poměru rodičů k nezletilému dítěti, a tím dát okolí jasný vzkaz, že došlo k rozhodnutí jak matky (resp. ženy, která dítě porodila), tak otce, kde bude dítě žít, nemají gay rodiče nikdy jistotu, že toto soud schválí. I v této oblasti však vstupuje do rozhodování fakt, že surogátní mateřství není v ČR jasněji upraveno. Jak zmínil jeden z otců, stále řeší dilema, zda na svoji situaci s ohledem na její právní nejasnost vůbec upozorňovat, a rovněž se obává, jak by sociální pracovnice přijaly fakt, že dítě vychovávají dva muži a matka žije jinde.⁵²

PRÁVNÍ ÚPRAVA SUROGÁTNÍHO MATEŘSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICCE

Z hlediska práva je téma surogátního mateřství, skrze které přijde na svět dítě, jež bude vychovávat gay rodičovský pár, problémem, který stále čeká na svoji komplexní analýzu. Jak je již výše zmíněno, s ohledem na to, že nemůže dojít k osvojení dítěte do nové rodiny, se fakticky o náhradní mateřství nejedná (viz poz. 43). K tématu surogátního mateřství pro heterosexuální páry z medicínského hlediska neplodné již právní rozborů existují. Žádný se však nedotýká gay či lesbických párů.

Pokud se podíváme na situaci neplodného heterosexuálního páru s ohledem na možnosti využití surogátního mateřství, pak je situace následující:

Zákon o specifických zdravotních službách,⁵³ který se věnuje také asistované reprodukci, samostatně problematiku surogátního mateřství nezpracovává. Pro praxi jsou proto stále rozhodující obecné předpoklady stanovené tímto předpisem (Zemandlová a kol. 2014, s. 107), tedy například samotné chápání asistované reprodukce jako léčby neplodného páru. Pokud se podíváme na výklad jednotlivých ustanovení, tento zákon explicitně nevylučuje provádění asistované reprodukce za účelem náhradního mateřství u heterosexuálních párů (Zemandlová 2012). Fialková však upozorňuje, že v situaci, kdy centra asistované reprodukce vkládají do náhradní matky vajíčkopocházející od matky biologické, může tato praxe narazit na podmínku anonymity dárkyně vajíčka (tj. dárkyně zárodečných buněk), o níž zmiňovaný zákon hovoří (Fialková 2015, s. 37).

Další oblastí práva, kterou je v souvislosti s realizací surogátního mateřství potřebné mít na paměti, je trestní právo. Dle Zemandlové (2012) lze komerční realizaci surogátního mateřství považovat za trestnou. V situaci, kdyby se neplodný pár a surogátní matka dohodli a žena by si účtovala úhradu za odnošení, porod a předání dítěte za účelem adopce, zúčastnění by se vystavovali riziku trestního stíhání. Trestní zákoník totiž v ust. § 169 zakazuje svěření dítěte za odměnu do péče jiného za účelem adopce nebo pro obdobný účel (Zemandlová 2012, s. 4).

Je však potřebné si uvědomit, že nelze zaměňovat úplatu za realizaci surogátního mateřství se zákonnými nároky náhradní matky na výživné a také náklady spojené s těhotenstvím a porodem, které lze považovat za „ztrátu“, již je náhradní matka vystavena (Zemandlová a kol., 2014).

50 Zdroj: rozhovor č. 7, lékař.

51 Zdroj: www.ivf-zlin.cz/24903-surogatni-materstvi.

52 Zdroj: rozhovor s panem Janem.

53 Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách.

Třetí významný předpis, zásadní pro surrogátní mateřství, je občanský zákoník (NOZ). I přestože tato norma komplexnější úpravu surrogátního mateřství neobsahuje, jako určitý krok kupředu je možné vnímat ustanovení § 804, které říká, že „osvojení je vyloučeno mezi osobami spolu příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. To neplatí v případě náhradního mateřství.“ Na základě této zmínky Zemandlová a kol. (2014) odvozují, že NOZ se surrogátním mateřstvím jako fenoménem počítá, a nepovažuje jej tak za praxi nelegální. Rovněž se domnívají, že harmonizace biologického (sociálního) a právního rodičovství v případech, kdy dítě porodí surrogátní matka, je možná prostřednictvím osvojení (s. 109). Jako pozitivní pro heterosexuální neplodné páry i surrogátní matku lze vnímat změny, které přinesl NOZ v tom, že nemusí tajit orgánům veřejné moci svoji situaci a nemusí se obávat, že by na ně negativně dopadla rizika spojená s neinformovaností státních orgánů (Zemandlová a kol. 2014 s. 109). Proces osvojení je však stále poměrně komplikovaný a oproti původnímu stavu déle trvající (tamtéž, s. 110).

Otázkou, která je v analýzách věnujících se dopadům NOZ na realizaci surrogátního mateřství méně diskutována, je určení nejlepšího zájmu dítěte. Ale např. Skácel (2011) ve svém textu, v němž analyzoval návrh NOZ v této oblasti, argumentuje pro narušení nezpochybnitelnosti tvrzení *mater semper certa est* ve prospěch matek genetických. NOZ podle něj totiž na zájem dítěte v takovém případě nebere příslušný zřetel a dítě „odsuzuje“ do právního vztahu s ženou, která k němu nemá vazbu jinou, než že je porodila (s. 26).

Všechny zmiňované analýzy i další, které jsem k tématu dohledala (např. Mithöner 2014), se věnují výhradně problematice náhradního mateřství a neplodným heterosexuálním párům. Situace gay párů, kdy se partneři stali otci za pomoci surrogátní matky, je v České republice neviditelná. Jak ale upozorňuje Anna Zemandlová, Ph.D., která se tématu surrogátního mateřství dlouhodobě věnuje jak po teoretické, tak v minulosti i po praktické stránce, je situace mužů a jejich potenciálních dětí, jež by přišly na svět za pomoci surrogátní matky, ještě složitější a z hlediska práva nejistá. V souladu s tím, jak vnímali samotní rodiče své postavení (viz výše), dr. Zemandlová upozornila na nemožnost následného osvojení druhým rodičem z gay páru, a tedy i fakt, že surrogátní matka (i pokud se jednalo o gestační surogaci) zůstává v rodném listě dítěte zapsána jako matka se všemi právními důsledky.⁵⁴

Dr. Zemandlová se také domnívá, že současný právní stav neumožňuje klinikám asistované reprodukce provést umělé oplodnění náhradní matky ve prospěch gay páru, neboť se nejedná o léčbu neplodnosti. Na této situaci by nic neměnilo ani to, pokud by se jednalo o samoplátce, a asistovaná reprodukce by tak nebyla hrazena z veřejného zdravotního pojištění. Dle rozhovorů realizovaných pro tuto studii se však lze domnívat, že kliniky, podobně jako je tomu u asistované reprodukce, kterou v ČR podstoupily lesbické ženy, nezjišťují sexuální orientaci svých klientů. Dalším problémem, na nějž upozornila dr. Zemandlová a který rovněž odpovídá stávajícímu vnímání situace z perspektivy rodičů děti vychovávajících, je skutečnost, že pokud se dítě narodí za pomoci surrogátní matky (a to i v případech gestační surogace, kdy surrogátní matka není biologickou matkou dítěte), není možné přistoupit k osvojení druhým rodičem z „objednavatelského“ páru (viz výše). Žena, jež dítě porodila, pak zůstává v rodném listě zapsána jako matka. To je situace, která všechny zúčastněné strany staví do krajně nejistého postavení.⁵⁵

SUROGÁTNÍ MATKY A (BUDOUCÍ) RODIČE

V souvislosti se surrogátním mateřstvím se často diskutuje motivace žen stát se surrogátní matkou. Jak ukazují zkušenosti rodičů, kteří zvolili spolupráci s agenturou v USA, nejedná se ze strany matek primárně o finance. S ohledem na částku, kterou z celého rozpočtu na „projekt“ žena obdrží, by se ani o takovou motivaci jednat nemohlo.

Na třech úryvcích z rozhovoru s jedním z mužů je možné hlouběji porozumět spolupráci surrogátní matky a rodičovského páru.

54 Zdroj: telefonická komunikace ze dne 8. 7. 2015.

55 Zdroj: telefonická komunikace ze dne 8. 7. 2015.

„...Řekla nám: já jsem šťastná ženská, já mám tři děti a s každým tím dítětem jsem dostala nové impulz, protože ta rodina je perfektní, a já chci, abysem tenhle pocit mohla pomoci zažít někomu, kdo na to sám nedosáhne. A to byl její důvod... i psychologka nám říkala... když to přepočítám na dolary, budu úplně striktně praktická, tak vaše surrogátní matka dostane míň než jeden dolar na hodinu, to je důkaz toho, že ta ženská to nemůže dělat pro peníze... ona ve finále ta odměna... není ani odměna, ona je to kompenzace za to, že nebude v práci, že bude nosit naše dítě, že bude mít nějaký společenský omezení, její zaměstnavatel s tím musí počítat, že nebude... je to opravdu směšná částka a až nám to bylo trapný, že je to docela málo.“ (Adam)

Ostatně otázka financí a motivace surrogátních matek je v USA pečlivě ošetřena a s rodiči podrobně diskutována před započítáním samotného procesu. Následující citát zachycuje popis komunikace budoucího rodiče a agentury ohledně výběru surrogátních matek, jejich motivací a otázky finanční kompenzace:

„My ji můžeme v rámci našeho přátelství do budoucna vzít i s rodinou na dovolenou, třeba. Ale máme vysloveně zakázáno ji nějakým způsobem jakoby uplácet nebo motivovat penězi, protože i ta šéfka té surrogátní agentury nám řekla: nedělejte to. Vy tam jedete se s ní seznámit. My – můžeme jí koupit kabelku? My bychom jí chtěli udělat nějakou radost, jako ženskou, a ona: proč, kluci? No my protože to je pro nás důležitý, chceme udělat dojem. A ona: kupte čokoládu. Protože stejně tak, jako se na to těšíte vy, tak se na to těší ona. To není tak, že ona pro vás dělá jakoby 100 % a nemá z toho žádné dobré pocity, že by se přemáhala a že by potřebovala být nucená. Kdyby to nechtěla udělat a nebyla to její volba, tak do toho nejde. A ani by neprošla našema metodama. Každá ta surrogátní matka, ona se jich přihlásí ročně 100 a vyberou 2, takže to síto je na straně agentury... oni musej najít někoho, kdo k tomu přistupuje lidsky. Ty holky, který to dělaj jenom pro byznys, tak jsou vyřazovaný z té databáze a vůbec do toho procesu nejdou.“ (Adam)

A do třetice stejný muž popisuje první setkání s budoucí matkou:

„Sedíte s ní na prvním obědě a ona se takhle klepe. Říkám: Michelle, co se děje? Jste nějaká nervózní nebo vystrašená z nás? Nebo děje se něco? A ona: já jsem jenom nervózní, abych jako... aby se to povedlo, já bych si to strašně přála, já jsem nervózní za vás, vidím, jak jste do toho zapálený, a pro mě... já to chci pro ten svůj pocit udělat taky a bojím se, že zklamám. A my: ježíšmarjá, a proč by ses bála, vždyť jsi odnášala tři zdravý děti. A ona: nojo, ale já bych chtěla, aby to všechno dopadlo dobře.“ (Adam)

Na altruistické motivy matek ukazoval také další otec, který má podobnou zkušenost. Matka, s níž spolupracovali, dokázala navíc čas, který získala těhotenstvím, využít pro vlastní sebezobnovu a zvýšila si kvalifikaci. Zajímavý je také postřeh týkající se zkušeností z procesu surrogátního mateřství a možného úspěchu společné spolupráce.

„...na těch našich známých (kteří spolupracovali se surrogátní matkou)... tak máme docela dobré vzorek toho, že když ty maminky to nedělaj z nějakýho altruismu, ale dělaj to vyloženě jenom kvůli sobě, tak většinou do toho třetího čtvrtého měsíce potratěj. Že tam opravdu musí bejt ještě něco... buď se to embryo vůbec nechytí, a pak třeba dají tři čtyři cykly a pak to vzdaj, nebo se to embryo chytne, ale vydrží tam pár měsíců a odchází. Takže ono něco mezi nebem a zemí je, že ty děti v tomhleto... se dostanou na svět jenom když je tam ještě nějaké... něco víc, než vyloženě čistej pragmatismus.“ (Michal)

Zajímavé je, že některé náhradní matky preferují mužské páry z toho důvodu, že jejich spolupráce není zatížena předchozím neúspěchem ženy z páru, který surrogátní matku vyhledal.

Na odlišnou situaci ukazují zkušenosti v České republice. Zde lze určité ekonomické motivy ze strany žen dle názoru rodičů vysledovat. I pokud dojde pouze k úhradě nákladů spojených s těhotenstvím a porodem, surrogátní mateřství může ženě v její životní situaci pomoci, např. pokud se jedná o samoživitelku pečující o dítě. Jedna z žen, se kterou spolupracoval muž, s nímž jsem hovořila, surrogátní mateřství podstoupila dokonce opakovaně.

Na to, že motivy žen nemusí být ani v České republice pouze ekonomické, ale ukazují také další zdroje, např. diplomová práce Ivany Fialkové. Altruistický motiv doprovázený finanční kompenzací pro surogátní matku, jež odosila dítě heterosexuálnímu páru, zachytila Fialková (2015) u několika surogátních matek, s nimiž hovořila: „*Chápejte, ještě mám v živé paměti to, jak jsem se cítila po porodu svých vlastních dětí – a představa, že přivedu na svět dítě pro ženu, která sama toto podstoupit nemůže – je to dar a já ho chci někomu dát...*“ (Fialková 2015, s. 94).

Jak ale Fialková dodává, tato žena jako argument realizace celého procesu uvedla svému manželovi finanční přilepšení rodině (Fialková 2015, s. 94). K podobným závěrům lze dojít také po přečtení článku v Lidových novinách (Janská 2014), v němž hovoří jedna z náhradních matek, ale také další odborníci a odbornice. V článku surogátní matka také hovoří o svém vztahu k dětem, které porodila.

Tématem rozhovorů vedených s muži, kteří se stali rodiči za pomoci surogátní matky nebo se jimi v blízké době stanou, byly také vztahy mezi jejich rodinami a rodinou surogátní matky. Ve většině případů hovořili muži o novém přátelství, speciálním postavení surogátní matky v sociálních vztazích a pocitech vděčnosti vůči ní. Všechny páry byly v kontaktu se surogátní matkou v průběhu těhotenství a některé navázaly přátelské vazby nejen s ní, ale např. i s jejími dětmi. Ty berou děti, které porodí jejich matka, jako „polosourozence“. Zajímavé také je, jaká označení se používají pro surogátní matky. V USA doporučili jednomu z párů využívat k vysvětlování označení „chůva“, v další rodině ženu označují jako „náhradní maminka“. Vztah surogátní matky a rodičů popisují pan Adam a pan Jan:

„Ještě bych chtěl zdůraznit jednu věc, která jakoby totálně nabourává tyhleto myšlenky o tom, že ta surogace je něco nesprávného. Z příběhů, který jsme slyšeli v té Americe, ten doktor nám ukázal dvě knížky, plný fotoalba různých rodin a příběhů, který vyprávěl, ta naše manažerka Marry nám řekla x příběhů, který má za sebou. Ve sto procentech případů se z toho gay páru a surogátní matky stávají přátelé na celý život. A stejně tak my jsme domluveni s Michelle. Ona si přeje, ona sama s tím přišla, kluci, já bych byla moc ráda, kdybyste mi poslali fotky z narozenin, kdybych mohla vidět, jak se tomu dítěti daří, jak se mu daří ve škole, jak vyrůstá. A my říkáme: ok, no, my budeme jediné rádi, my bysme rádi sem potom přijeli zase na návštěvu jednou za čas, a ona proč ne. Takže tam vzniká přátelství mezi těma rodinama a i kluci, co mají Jáchyma, tak tu matku vzali na dovolenou a byli s ní na dovolený. Ta naše rodina má děti, který se chtějí podívat do Prahy. Už se koukají na globus, kde ta Praha je ...“ (Adam)

„My jsme se dost skamarádili, začali jsme si tykat a máme do dneška výbornej vztah. Já jsem k ní měl hlubokej vztah, hlubší, než že to je někdo, kdo by nám měl odnosit dítě, jo, to vůbec není. A musím říct, že k ní do dneška mám závazek...“ (Jan)

Druhý z výroků pronesl muž, jemuž se dítě narodilo v České republice. I přestože o surogátní matce mluvil hezky a popisoval výborný vztah, přijde mu pro další život lepší, aby žena bydlela „na druhém konci republiky“ a nemuseli se s ní každodenně potkávat. S ohledem na to, že žena je matkou zapsanou v rodném listě, ale plánuje s ní být v kontaktu i nadále.

Zahraniční výzkumy realizované ve Velké Británii, zabývající se životy heterosexuálních rodin, které mají děti porozené za pomoci surogátní matky, i výzkum, jež se týkal gay rodin, rovněž hovoří o tom, že rodiče zůstávají se surogátní matkou v převážně kontaktu i po porodu dítěte, a to minimálně jednou za rok, ale i častěji, a jejich vztahy jsou dobré. Takové vztahy trvaly po celou dobu výzkumu, tedy i desítku let (Golombok 2015).

Následné dobré vztahy se surogátní matkou popsane rodiči, jejichž děti se narodily v USA, mohou souviset také s procesem výběru matek, jež probíhá v chráněném prostředí, na rozdíl od ČR, kde rodiče hledají surogátní matky v šedé zóně a bez profesionální podpory. Jeden z otců, jehož rodina je v pravidelném kontaktu se surogátní matkou, popisuje vztahy mezi rodinami v procesu surogace a po narození jako splynutí a odstoupení.

„Nejdůležitější je ten match, že to vůbec bude fungovat, protože v podstatě (...) je to taková teamová práce, ono se to nezdá, ale je to taková, když to řeknu úplně blbě, a možná že jenom je to tím, jak jsme to my prošli a že

ta naše náhradní maminka byla taková, že jsme si sedli, tak mně to přišlo, že to je takový jakoby otevření dvou rodin navzájem a po určitou dobu splynutí těch rodin. A ta doba není krátká, to je rok třeba, takže to musej bejt ty správný rodiny, aby se dokázaly správně otevřít a pak taky správně od sebe odstoupit.“ (Michal)

VÝHRADY K SUROGÁTNÍMU MATEŘSTVÍ JAKO CESTĚ K RODIČOVSTVÍ

K surogátnímu mateřství se objevují v diskusích různé výhrady. Kromě skutečnosti, že dosud tato oblast není upokojivě právně upravena, což se týká i dalších oblastí L/G rodičovství, lze zaznamenat výhrady týkající se postavení ženy – surogátní matky v tomto procesu, finanční náročnosti surogátního mateřství, jež se tak stává záležitostí elit, a rizik, která z tohoto procesu plynou pro dítě samotné.

V diskusích lze zaznamenat argumenty poukazující na to, že žena je degradována na pouhý biologický inkubátor, dochází k pronájmu těla apod. Na ženy může být nahlíženo jako na vykořisťované tímto procesem.⁵⁶ I přestože podobné argumenty reflektovat je nad rámec této studie, lze s odkazem na zahraniční zdroje tvrdit, že v USA, Velké Británii a Austrálii, kde je tato oblast regulována, jsou pro surogátní mateřství vybírány pouze ženy, které se pro něj rozhodnou svobodně a jejich motivace není primárně ekonomická. Ostatně ženy dostávají dle dostupných informací pouze náhradu nákladů spojených s těhotenstvím, případně ušlou mzdu apod. Studie, podobně jako zkušenosti otců, se kterými jsem hovořila, zmiňují také silné altruistické motivace žen. Rovněž se ukazuje, že významná část rodičů si žen, které jejich dítě nosily, váží a později s nimi udržuje přátelské vztahy. Je však potřebné zmínit, že situace bude pravděpodobně jiná ve státech, jako je Indie, Thajsko, Ukrajina a podobně. Zde jsou rizika zneužití žen, jejich případného vykořisťování a degradace na „biologický inkubátor“ s ohledem na převládající sociálně-ekonomickou situaci pravděpodobně větší (Golombok 2015).

Argumenty spojené s problematičností surogátního mateřství z hlediska jeho ekonomické nedostupnosti pro celou populaci rovněž nelze přehlédnout. Lze souhlasit s tím, že surogátní mateřství je nákladnou záležitostí, dostupnou ne pro každého. Jak však poznamenal jeden z rodičů, který je detailně obeznámen se situací v USA, surogátní mateřství se postupně stává masovější záležitostí, přístupnější i běžné středostavovské rodině ať již gay, či heterosexuální.⁵⁷ V České republice ovšem surogátní mateřství stále nemusí být dostupné všem, kteří by o této možnosti případně uvažovali.

Závažnými argumenty, jež jsou vznášeny proti této podobě cesty, jak se stát rodiči, je ohrožení dítěte samotného. Rizika související s tím, že jedna ze stran dohody nedodrží, jsou však v České republice reálná. Navíc tato oblast není právně upravena. Jak ukazuje jeden z případů, který jsem popsala výše, taková situace již dokonce nastala.

Další argumenty proti surogaci se týkají dopadů na život dítěte. Výzkumů, které se zabývají dětmi, jež byly porozeny surogátními matkami, je stále omezené množství, zejména pokud se jedná o longitudinální studie. Dostupná data ze studie z Velké Británie zkoumající děti, jež vyrůstají ve 42 heterosexuálních rodinách a jež přišly na svět za pomoci surogátní matky, však ukazují, že tyto děti nevykazují významné rozdíly oproti ostatním dětem; rovněž život rodin jako celku je srovnatelný s běžnou populací. Tato studie probíhala opakovaně ve stejných rodinách po dobu 10 let (Golombok 2015, s. 129).

Studií, které se zabývají gay rodičovstvím, v jehož rámci dítě porodí surogátní matka, je ještě méně. Dostupná data z USA nicméně ukazují, že rodiny, do nichž se narodilo dítě za pomoci surogátní matky, fungují dobře (Golombok 2015, s. 188–191), gay rodiče získávají podporu od svého okolí a v mnoha případech udržují kontakty se surogátní matkou i po porodu. Nejvýznamnější změna, kterou rodiče popisovali, byla ta, že v některých případech přerušují kontakty s „gay komunitou“, která už jejich životním stylem nevyhovuje, a navazují nové vztahy s rodiči (jak G/L, tak i heterosexuálními rodinami). Rodičovství obecně a tato specifická zkušenost mají pozitivní vliv na partnerské vztahy a pozitivně utvářejí sebeobraz

56 Jak ale dodává Golombok s odkazem na Pande (2009), i přestože dostávají surogátní matky v Indii pouze zlomek toho, co agentura, je to ekvivalent příjmu, který by běžně vydělaly za deset let. To jim umožní např. postavit dům nebo zajistit vzdělání svým dětem (Golombok 2015, s. 121).

57 Zdroj: rozhovor s panem Michalem.

rodičů (Dempsey 2013; Bergman a kol. 2010; Golombok 2015). Golombok však dodává, že studie srovnávající vývoj dětí, výchovné styly a adaptaci rodiny by měly pokračovat; oba citované výzkumy zachycují pouze rodiny s dětmi do 10 let a pracují s malým souborem zkoumaných rodin.

ZMĚNY V ZÁJMU DĚTÍ, RODIČŮ I SUROGÁTNÍCH MATEK

Je velmi obtížné odhadnout, kolik dětí se narodilo za pomoci surogátní matky gay párům. Celkové počty dětí, které porodila surogátní matka, se však podle kvalifikovaného odhadu Leony Musilové,⁵⁸ advokátky, která se problematice surogátního mateřství dlouhodobě věnuje, pohybují v řádu několika málo desítek dětí za rok. Pravděpodobně první z dětí počaté na klinice a porozené prostřednictvím surogátní matky se heterosexuálnímu páru v České republice narodilo již před zhruba 21 lety (Janská 2014).

Dle Anny Zemandlové, Ph.D., je při zvažování tohoto tématu také třeba brát v úvahu reprodukční turistiku (nejen) gay párů využívajících služeb náhradních matek v zemích, v nichž to legislativa umožňuje. S ohledem na zájmy dětí počatých touto cestou nelze ani tento postup přehlížet.⁵⁹

Téma surogátního mateřství poutá pozornost odborné veřejnosti v České republice již několik let. V roce 2009 např. otevřely konferenci k tématu náhradního mateřství tehdejší ministryně spravedlnosti Daniela Kovářová spolu s ministryní zdravotnictví Danou Juráskovou (Šesták 2009). Nicméně mnohé diskuse jsou vedeny spíše na ideologické vlně a nepracují s výsledky dostupných průzkumů. Změny, které přinesl NOZ v podobě jedné zmínky institutu náhradního mateřství v ust. § 804, lze chápat spíše jako první krok k uspokojivé regulaci surogátního mateřství v ČR (Zemandlová a kol. 2014, s. 109). Skácel se dokonce domnívá, že se jedná o ustanovení, jež není přiměřené současnému stavu vědeckého poznání a praxe (Skácel 2011).

Jak uvádějí autoři/autorky, kteří se pro Evropskou společnost lidské reprodukce a embryologie věnovali tématu asistované reprodukce v tzv. nestandardních případech, tedy mimo jiné také surogátnímu mateřství pro gay páry, kategorické odmítnutí přístupu jakékoli skupiny k asistované reprodukci nemůže být v souladu s lidskoprávní perspektivou. Pokud existují pochybnosti ohledně dopadu na blaho některého ze zúčastněných aktérů, včetně plánovaného dítěte, surogátní matky nebo žadatelů samých, je potřeba situaci zvažovat s ohledem na dostupné vědecké poznatky a eliminovat při posuzování dvojí standard (DeWert a kol. 2014, s. 1859).

Jak jsem již také uvedla, dostupná data ukazují, že se děti narozené za pomoci surogátní matky v podstatě neliší ve svých psychologických výsledcích od běžné populace, rovněž jejich rodiny jsou ve svém fungování s většinou populací srovnatelné (Golombok 2015). I studie věnující se dopadům surogace na život náhradních matek v USA, Velké Británii i Izraeli ukazují spíše pozitivní zkušenosti surogátních matek (Ahmari Tehran a kol. 2014; Golombok 2015). Všechny citované zdroje se shodují v tom, že je potřeba speciální péče a poradenství, a to jak před započítím procesu ve fázi výběru surogátní matky i rodiny, tak i v průběhu těhotenství i po porodu. Jak však také upozorňují, další výzkum je v této oblasti více než potřeba (tamtéž).

I v oblasti výzkumů, které by se specificky věnovaly otázce surogace a gay rodičovství, je stále prostor pro další zkoumání, a to nejenom proto, že situace mužů, kteří se stanou rodiči za pomoci surogátních matek, může být v některých oblastech složitější, než je tomu u heterosexuálních párů. Dostupné odborné studie, jak cituje Norton a kol. (2013), upozorňují, že muži, kteří se stanou rodiči touto cestou, musí překonávat překážky, jež je diskriminují právně, sociálně, politicky, kulturně i finančně. Navíc mohou být marginalizováni také proto, že nemusí naplňovat normativní očekávání vztahující se k představám o otcovství, a to jak z pohledu většinové společnosti, tak i z pohledu gay komunity (Norton a kol. 2013, s. 277).

Z rozhovorů s rodiči a muži, kteří se na rodičovství za spolupráce se surogátní matkou připravují, vyplynulo, že podpora ze strany agentury, jíž se jim dostalo v USA, byla velmi pozitivně hodnocena, a to nejen jako určitá záruka, že se dítě narodí matce i rodičům, kteří jsou na tuto situaci dobře připraveni. Obavy z orgánů sociálně právní ochrany dítěte a dalších institucí pocíťované naopak rodiči,

58 Zdroj: e-mailová komunikace ze dne 14. 7. 2015.

59 Zdroj: telefonická komunikace ze dne 8. 7. 2015.

kteří se rozhodli pro spolupráci se surogátní matkou v ČR, působí jako významný stresor. Rovněž fakt, že výběr surogátní matky probíhá na internetu bez odborné podpory, může být dle oslovených odborníků/odbornic rizikovým faktorem.

S ohledem na nejlepší zájmy dětí, které již přišly na svět touto cestou nebo jí na svět přijdou, a na zajištění podpory dalším aktérům, je potřebné situaci v České republice řešit. Pro další diskusi lze doporučit zvážení psychologické a zdravotní podpory pro rodiče i surogátní matky v procesu před otěhotněním, v průběhu těhotenství a po jeho skončení. Z hlediska právního je pak možné čerpat z principů úprav altruistického surogátního mateřství v Austrálii, Velké Británii a Kanadě, které ošetřují zájmy všech aktérů a zajišťují nevynutitelnost surogátní smlouvy. V neposlední řadě je potřebné při koncipování opatření vztahujícího se k surogátnímu mateřství vycházet z principu nejlepšího zájmu dítěte, jímž je zpravidla co nejrychlejší určení rodičovství po jeho narození (Busby 2013, s. 313). Odborné texty a výzkum by se pak neměly soustředit jen na heterosexuální páry, ale také na gay rodiče, jejichž situace a potřeby mohou být odlišné.

STRATEGIE ŽIVOTA V HETERONORMATIVNÍM SVĚTĚ

Na následujících řádcích se budu věnovat shrnutí strategií, které rodiče a lidé vychovávající děti v kontextu homoparentální rodiny ve svém životě uplatňují. Ty mohou sloužit jednak jako podnět pro individuální životní strategie, jednak jako určitý směr pro žádoucí změny ve společnosti jako celku. Shrnutá doporučení pro veřejně politická opatření přinese další kapitola.

VÝBĚR INSTITUCÍ, KTERÉ JSOU OTEVŘENÉ DIVERZITĚ

Rodiče se snaží volit dětského lékaře či lékařku, školku a později i školu či další instituce tak, aby byly otevřené diverzitě a respektovaly uspořádání rodiny. Taková strategie má však zejména v menších městech a na vesnicích své limity. Pokud není na výběr, snaží se rodiče nalézt v konkrétní instituci člověka, který může být dítěti oporou, nebo seznámit klíčové osoby z instituce se svým rodinným upořádáním a usilovat minimálně o jeho respektování.

OTEVŘENOST VŮČI OKOLÍ

Většina rodičů, s nimiž jsem hovořila, volí větší či menší otevřenost ohledně svého rodinného uspořádání, a to jak vůči institucím, tak i ve vztahu k sociálnímu okolí. Míra sdílených informací s okolím je situační. Zkušenosti ukazují, že otevřeně negativní reakce přicházejí mnohem řidčeji, než si rodiče představovali.

„Česká společnost je v podstatě lhostejná. Že jsou mnohem lhostejnější, než bych čekala... je jim to vlastně jedno. Nahlásím rodinnou konstelaci, oni o tom nepřemýšlejí, někdy někde nějaký lesby viděli a je jim to vlastně fuk. A to mi vlastně vyhovuje.“ (Greta)

Dle názoru rodičů otevřenost vůči okolí zároveň napomáhá viditelnosti různých rodinných upořádání a jejich etablování ve společenském diskurzu. Je tedy i aktem, který má politický rozměr. Zároveň však rodiče i děti mohou pocítovat neustálý tlak, aby prezentovali „své normality“, a posuzování svých životních strategií jako těch, které jsou spojovány s celou skupinou homoparentálních rodin.

OTEVŘENOST K DISKUSI S DÍTĚTEM

Rodiče vnímají jako důležité dítě vychovávat tak, aby chápalo diverzitu jako pozitivní hodnotu, a adekvátně jeho věku mu vysvětlovat jeho příchod na svět a to, že rodinná uspořádání mohou být různá. Doporučení odborníků/odbornic se shodují v tom, že není vhodné dítě předem varovat před možnou negativní reakcí okolí na rodinné uspořádání. Naopak potřebné je vytvářet prostor, aby dítě mohlo své zkušenosti s okolním světem, ať již jsou pozitivní, či negativní, sdílet. Případné zkušenosti dítěte s negativní reakcí okolí není vhodné bagatelizovat jako hloupé, které je např. třeba přehlížet, ale dát dítěti prostor pro vyjádření pocitů

a jejich zpracování. Při hledání cest, jak pracovat se zážitky dětí a reakcemi okolí, mohou být oporou další rodiče, literatura (dětská i pro dospělé)⁶⁰ a vhodně zvolení odborníci/odbornice.⁶¹

SETKÁVÁNÍ SE S RODINAMI, KTERÉ MAJÍ PODOBNÉ RODINNÉ USPOŘÁDÁNÍ

Společná setkání homoparentálních rodin slouží jako prostor pro sdílení zkušeností rodičů, ale také jako prostor pro děti, aby si – slovy jednoho z rodičů – „nemyslely, že jsou jediní na světě“, kdo má dvě mámy nebo dva táty. Zkušenost z rodičovských skupin, ale především ze společného pobytu pro rodiče a děti ukazuje potenciál tohoto typu kontaktů, doporučovaných rovněž odborníky/odbornicemi ze zahraničí.⁶²

SPOLEČNÉ PŘÍJMENÍ RODINY

Některé rodiny volí cestu společného příjmení, což usnadňuje především jednorázovou komunikaci s institucemi nebo při cestování. V případech sdíleného rodičovství a s ohledem na další okolnosti však tato možnost není cestou, kterou se chtějí/mohou vydat všechny rodiny.

UZAVŘENÍ REGISTROVANÉHO PARTNERSTVÍ JAKO SYMBOLICKÁ FORMALIZACE RODINY

Někteří rodiče se rozhodli pro uzavření registrovaného partnerství jako symbolického aktu, kterým ukazují institucím i okolí, že tvoří rodinu. Tuto cestu volí i přesto, že institut registrovaného partnerství považují za nedokonalý a po právní stránce k ochraně rodiny nedostatečný (viz Právní a symbolické roviny uzavření registrovaného partnerství).

PLNÁ MOC UDĚLENÁ BIOLOGICKÝM RODIČEM RODIČI SOCIÁLNÍMU

Některé situace se dají řešit i preventivně udělením plné moci sociálnímu rodiči ze strany rodiče biologického. Např. pro případný urgentní kontakt s lékařem (spolu s kopií kartičky pojišťovny) či v případě zahraniční cesty. Je však potřebné si uvědomit, že plná moc zaniká smrtí zmocnitele, tedy např. otázky disponování majetkem po smrti jednoho z partnerů takto řešit nelze. Tzv. generální plná moc nemusí být ve všech případech dle názorů některých právních expertů akceptována.⁶³

SVĚŘENÍ DÍTĚTE DO PÉČE RODIČE, KTERÝ DÍTĚ FAKTICKY VYCHOVÁVÁ

V případech, kdy se otec zapsaný v rodném listu nepodílí na výchově nebo je např. dlouhodobě v zahraničí, a v případech, kdy bylo dítě narozeno za pomoci surogátní matky, je vhodné zvážit svěření dítěte do péče jednoho z rodičů.⁶⁴

60 Knížky pro děti, např. Jura a lama (2012) od Markéty Pilátové, Jedno morče a dvě mámy (2015) od Pietera Felleri. Pro dospělé např. kniha Abigail Garner Families Like Mine (2005), která přináší pohled dnes již dospělých dětí, jež vyrostly v tzv. queer rodinách, nebo publikace profesorky Susane Golombok z Centra pro výzkum rodiny ve Velké Británii Modern Families: Parents and Children in New Family Forms (Golombok, 2015), čtivým způsobem shrnující výsledky nejnovějších výzkumů a reagující na nejčastější mýty, které se k novým formám rodin váží. Zajímavé informace přinášejí také česky publikované studie Poláškové (2009) a Nedbálkové (2011), věnující se lesbickým rodinám. Další knihy týkající se LGBT* rodičovství je možné zapůjčit např. v knihovně Gender Studies.

61 Seznam LGBT* přátelských poraden je možné nalézt na stránkách sdružení PROUD, které rovněž provozuje poradnu specializující se na otázky rodičovství.

62 Více informací také prostřednictvím facebookové stránky LGBT rodiče, která vznikla v souvislosti s realizací rodičovských skupin.

63 Vzor plné moci, kterou by mohli využít rodiče, připravuje sdružení PROUD. Na jeho webových stránkách bude dostupný ke stažení na podzim roku 2015.

64 Konkrétně situaci popisuje právnička JUDr. Kateřina Burešová: „O svěření dítěte do péče jednoho z rodičů rozhoduje soud. Ve výše jmenovaném a obdobných případech na návrh jednoho z rodičů. Před samotným jednáním zkoumá OSPOD poměry obou rodičů, zkoumá jejich pověst v zaměstnání, v místě bydliště atp. Poté se OSPOD k návrhu vyjadřuje – tedy zda doporučuje svěření do péče navrhovaného rodiče. Vždy se přihlíží k zájmu dítěte. Mnohem jednodušší je celé řízení, připojí-li se k němu

KOMUNIKACE MEZI RODIČI NEJEN V PŘÍPADECH SDÍLENÉHO RODIČOVSTVÍ

Vzhledem k tomu, že stát neposkytuje dostatečnou ochranu homoparentálním rodinám a že neexistuje dostatečná základna společensky uznávaných vzorců, které by homoparentálním rodinám poskytovaly možný referenční rámec, je klíčová komunikace. Zejména u sdíleného rodičovství, ale i plánování jiných forem rodiny doporučují stávající rodiče co možná nejotevřenější komunikaci o svých představách, způsobech řešení každodenní problémů i případných krizových situací a také o finančních stránkách plánovaného rodičovství. I přestože se nelze připravit na všechny scénáře, mnohým nedorozuměním, případným zklamáním a neshodám lze předejít dostatečnou přípravou.

„Balíček zkušené matky říká: víc mluvíte o rodinných zvycích. Normálně se lidí neptám, jak slavěj vánoce a kdy dávají komu dárky, ale v okamžiku, kdy je tam dítě a chceme vytvořit nějaký rituály, tak můžeme narazit. Ale normálně, když se sžíváš s dospělým člověkem, tak můžeš narazit na takový věci, jako od kdy se jí vánoční cukroví a jestli se na 24. drží půst a jestli se stromeček ozdobí v tu chvíli, kdy se koupí, nebo jestli se zdobí tajně 24. nebo jestli se dárky nechávají u babiček, u tetiček, nebo jestli se všechny dárky dávají jeden den večer... Na Velikonoce, tam jako nutně netrváme na tom, že někdo bude mlátit někoho nějakýma částma vrby... ale někde zase koledujou holčičky, dokud jsou děti. Tak tadyto není zvyk, kterej bysme prožívaly. Třeba taky o očkování a takových věcech jsme se hodně shodli, že máme na to stejný názory. Asi bych víc mluvila i o penězích. (...) Je to citlivý téma, o kterým není slušný mluvit, a máš nějaký představy, jak by to mělo být, a co se neříká a podobně. (...) Ale prostě o těch penězích mluvit. Rozhodně ne, jak to udělá me, ale zkusit s pomocí někoho dalšího se zeptat, kolik takový dítě stojí, protože já jsem vůbec neměla představu, kolik takový dítě stojí. Tak zeptat se a říct, tady je nějaká částka, a když budou velký výdaje, co jsou velký výdaje, nad kolik jsou velký výdaje, co s nima budeme dělat, budeme o nich rozhodovat společně, budeme je brát z extra účtu a tak...“ (Greta)

AKTIVISMUS RODIN?

Rodiče i oslovení odborníci a odbornice se shodují, že je potřebná společenská změna směrem k odbourání nerovností homoparentálních rodin. Existují však různé názory na to, jak změny ve veřejném mínění a/nebo legislativě dosahovat. Mezi návrhy se objevují požadavky na zrovnoprávnění rodin a partnerských vztahů gayů a leseb v podobě genderově neutrální instituce manželství i názory, že je potřebné postupně ovlivňovat legislativu prostřednictvím malých společensky akceptovatelných změn. Názory se různí také na podobu kampaní, které mohou ke změně vést. Nejednoznačný je např. postoj ke společným akcím typu Prague Pride, jehož mediální prezentace není vždy korektní a svádí ke stereotypizaci. Na druhou stranu však tématům souvisejícím s právy LGBT osob vytváří prostor v médiích i ve společenské diskusi.

Většina rodičů i lidí, kteří se na rodičovství připravují, pociťuje sama potřebu ke změnám postojů společnosti přispívat. Míra vlastní angažovanosti např. v médiích či aktivistických akcích je předmětem úvah v mnoha rodinách. Jedna z žen vysvětluje důležitost mediální prezentace:

„Protože znám lidi, kteří říkají to je super, já jsem o tom mluvil se svými rodičema, to byli zapřísáhlí homofobové, a oni vás viděli tamhle v novinách a říkali, jak je to super, pořád se nás ptají, a říkají, vždyť vlastně vy to máte hrozně těžký... že se nad tím začnou zamýšlet, že to mají s kým si zhmotnit, to, nad čím nikdy přemýšlet nemuseli a měli na to utvořený názor. Já si myslím, že je to hrozně důležitý, že se to podceňuje, ale ta vizualizace a to zhmotnění tý konkrétní rodiny je hrozně důležitý.“ (Klára, komentující vystoupení v médiích pozn. aut.)

Rodiče mnohdy velmi zvažují svoje zapojení do aktivismu a mediální prezentaci i s ohledem na „zanechání elektronické stopy“, podle které by jejich dítě mohlo být identifikované. Jsou totiž přesvědčeni, že by dětem měli ponechat prostor, aby se mohly samy rozhodnout, do jaké míry budou veřejně vystupovat.⁶⁵

druhý rodič, tedy vysloví-li souhlas se svěřením do péče druhého rodiče. Vždy je současně rozhodnuto o styku dítěte s druhým rodičem a o výživném“ (zdroj: e-mailová komunikace ze dne 15. 7. 2015).

65 V souvislosti s aktivismem, ale i příslušností k menšině někteří rodiče zmiňovali tlak, který může pociťovat jejich dítě, které je fakticky posuzováno dvěma měřítky – jako dítě a jako dítě rodičů z menšiny, což pro ně může být obtížné. Tuto

Zatím jen málo rodičů volí cestu litigačních soudních sporů, tedy žalob, které kromě dosáhnutí na individuální právo mají pomoci poukázat na diskriminaci či nedostatek v legislativě pro celou skupinu osob ve stejné situaci.

Podoby toho, jak podporovat společenskou změnu, však mohou být, jak říká jeden z budoucích rodičů, velmi intimní:

„Na jednu stranu souzním s tím, že dobrý věci a důležitý myšlenky je třeba obhajovat i v tom veřejném prostoru, ale jako že bych byl ten typ, to ne. Já si z pozice psychoterapeuta připadám ne jako voják, ale takovej lékař v polní nemocnici, že tam přichází ty zraněný nebo který potřebujou posílit na to, aby šli na to bitevní pole (...) necítím, že by úplně moje role byla taková jako úplně ten fakt aktivista, kterej je vidět, myslím si, že v týhle pozici nikdy nebudu. Rozhodně to není něco, po čem bych toužil... že tu cestu chci prošlapávat, ale nějak jinak, nějakým intimnějším způsobem, třeba že takovou skupinu, kterou jsme měli, tak že bych někdy výhledově mohl taky spolu vést, nebo tak něco.“ (Filip)

Pan Filip dodává, že v souladu se sociálně-psychologickými studiemi věří v ovlivňování svého nejbližšího okolí. Takové chápání možné společenské změny odpovídá přesvědčení mnoha dalších rodičů, kteří své rodinné uspořádání před okolím netají a chápou osobní kontakt s lidmi jako cestu, která může pomoci ke společenské změně a k bourání předsudků. V tomto případě lze bez nadřazenosti tvrdit, že „osobní je politické“. Jak upozornil jeden z rodičů a zároveň aktivistů, coming out je také politickým aktem, kterým se člověk vymezuje vůči heteronormativě společnosti.⁶⁶

V průběhu rodičovských skupin vznikla řada nápadů, jak posílit postavení gay a lesbických rodin i zajímavým způsobem informovat odbornou veřejnost či instituce, se kterými se rodiny s malými dětmi setkávají. Na platformách již existujících organizací občanské společnosti tak budou vznikat další projekty, které např. umožní vydat leták pro instituce, jehož podobu navrhla jedna ze skupin, nebo pokračovat v setkávání. Jeden z rodičů rovněž zvažuje založení nadace na podporu osamělých matek a otců.

DOPORUČENÍ KE ZMĚNÁM

Následující řádky shrnují návrhy na změny vedoucí k rovnému postavení homoparentálních rodin, tak aby sledovaly především nejlepší zájmy dětí, které již v homoparentálních rodinách žijí nebo se do nich narodí. Konkrétní doporučení vycházejí zejména z návrhů rodičů, zohledňují však také poznatky, které byly publikovány v odborné literatuře.

OSVOJENÍ PARTNEREM/PARTNERKOU

Pro rodičovské páry, jejichž dítě nemá druhého biologického rodiče známého nebo zapsaného v rodném listě (případně je druhý biologický rodič po smrti nebo byl rodičovské odpovědnosti zbaven),⁶⁷ je důležitou

zkušenost nelze úplně eliminovat, jedna z matek doporučuje s dětmi i o těchto tématech hovořit a naslouchat jejich pocitům. „Tohle je něco, co je zapotřebí o tom mluvit, jakou zátěž ty na to dítě přenešes svýma ideálama, svým aktivismem, a nemusí to být ani aktivismus, ale svým dospělým vnímáním toho, když v podstatě ty to dítě vystavíš několikanásobný zátěží, protože prostě je pod drobnohledem a ty na něj máš v podstatě nároky, aby pocity, který jsou naprosto oprávněný to dítě začalo zpracovávat velmi dospělým způsobem a ono to dítě pak je v konfliktu vnitřním, že tě zklamává, protože není schopno si říct, jo je blběj, nebudu si ho všímat, a v podstatě má pocit neuznanýho toho pocitu a nemluví se o tom.“ (Eva)

66 Zdroj: rozhovor s odborníkem platformy PROUDu.

67 Tato změna by vyřešila případy, kdy je v rodném listě dítěte uvedena např. surrogátní matka nebo otec, který aktivně rodičovskou úlohu neplní a nechá se svých práv zbavit. Pokud totiž bude k dispozici jiná osoba, která může rodiče nahradit, měl by soud větší možnosti zbavit rodičovské odpovědnosti i ty osoby, které jsou ve skutečnosti jen kolonkou v rodném listě (JUDr. Kateřina Burešová, e-mailová komunikace ze dne 15. 7. 2015).

změnou možnost osvojení dítěte partnerem/partnerkou. Dítě, ale i rodiče by měli právní jistotu v případech nenadálých situací, jež mohou rodinu potkat.^{68, 69} Rodič, který by dítě osvojil, by tím získal práva a povinnosti vyplývající z rodinného práva – např. právo podílet se na výchově dítěte, právo zastupovat dítě, vyživovací povinnost apod.

SVĚŘENÍ DÍTĚTE DO SPOLEČNÉ PĚSTOUNSKÉ PĚČE REGISTROVANÝCH PARTNERŮ

Registrované páry nemohou požádat o svěření dítěte do společné pěstounské péče, tak jako je tomu u manželů. Pokud by to bylo možné, dalo by se tak předejít soudním řízením, v nichž by se rozhodovalo o dalším osudu dítěte v případě, že by došlo ke smrti pěstouna či pěstounky nebo by tato osoba nemohla dále pěstounskou péči poskytovat. Rovněž by takové opatření posílilo právní vazbu dítěte k druhému partnerovi (v současné době „nepěstounovi“) v případě, kdyby se partnerský vztah rozpadl. V neposlední řadě by bylo také možné vztáhnout práva a povinnosti vyplývající z dohody o výkonu pěstounské péče, i na druhého partnera, jako je tomu u manželů. Tato dohoda umožňuje čerpání podpůrných služeb, ale také ukládá povinnosti – např. dalšího vzdělávání pěstounů.

GENDEROVĚ NEUTRÁLNÍ RODNÝ LIST S MOŽNOSTÍ UVEDENÍ AŽ ČTYŘ RODIČŮ. RODIČOVSKÉ LISTY

Některé děti vyrůstající v homoparentálních rodinách mají tři, případně čtyři rodiče. Biologickou matku, biologického otce, matku sociální a v některých případech i sociálního otce. Někteří rodiče proto po vzoru např. Kanady⁷⁰ navrhovali umožnění zápisu tří, případně více rodičů do rodného listu. V takovém případě by bylo nutné vymezit podmínky pro to, kdo a za jakých okolností se může stát rodičem a jaká má práva a povinnosti.

Jako variantu uvedení více rodičů v rodném listě navrhoval jeden z odborníků tzv. listy rodičovské, které by mohly být využity i pro děti žijící v rodinách po rozvodu.

Podobně jako osvojení partnerem/partnerkou, tak i některá z variant uvedení sociálních rodičů do dokladů dítěte by byla důležitým krokem k právní jistotě rodiny, ale především k ochraně práv dítěte v případě, kdy se biologický a sociální rodič rozejdou. Dítě by také získalo další práva, např. dědické, možnost získat informace o zdravotním stavu rodiče v případě nemoci apod.

GENDEROVĚ NEUTRÁLNÍ MANŽELSTVÍ

Téměř všichni rodiče i lidé, kteří o rodičovství uvažují, se shodovali, že ideální situací nejen pro ně, ale i pro děti by bylo uzákonění genderově neutrálního (rovného) manželství pro všechny bez ohledu na sexuální orientaci. Taková možnost spolu s možnou adopcí dítěte partnera/partnerky by dle rodičů fakticky odstranila překážky, na které v běžném životě i v krizových situacích mohou narazit. Zároveň by byla symbolickým aktem ze strany státu, který by vyslal jasný signál o rovnosti všech rodinných forem, což je důležité mimo jiné proto, aby se děti, vyrůstající v homoparentálních rodinách, necítily být vystavovány neustálému zpochybňování legitimacy jejich rodinného uspořádání.

Uzákoněním genderově neutrálního manželství by Česká republika navázala na dobrou praxi dalších států. V době zpracování studie v květnu 2015 v referendu odsouhlasilo možnost uzavřít manželství osobám stejného pohlaví Irsko, v červnu téhož roku pak Nejvyšší soud přiznal právo uzavřít manželství gayům a lesbám také ve všech státech USA.

68 Více k aktuální diskusi o osvojení druhým partnerem na stránkách PROUDu (www.proudem.cz). V době zpracování studie nebyl návrh k projednání v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR odsouhlasen (19. 5. 2015).

69 Podrobné rozpracování tohoto návrhu včetně důvodové zprávy lze nalézt na stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR jako sněmovní tisk 320/0 část 3/4 (viz www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=111099).

70 O prvním dítěti, které má v Britské Kolumbii zapsané tři rodiče v rodném listě, pojednává reportáž CBC News z 6. února 2014, viz www.cbc.ca/news/canada/british-columbia/della-wolf-is-b-c-s-1st-child-with-3-parents-on-birth-certificate-1.2526584.

ASISTOVANÁ REPRODUKCE JAKO SLUŽBA DOSTUPNÁ VŠEM

Transformací asistované reprodukce z léčebného zákroku na službu by se tento způsob stal důstojnou formou početí dítěte. Jak upozorňuje Burešová, pokud by asistovaná reprodukce byla standardní službou, zajistil by se zdravotní stav matky i kvalita spermatu. Zároveň by bylo po právní stránce vyloučeno, aby se dárce v budoucnu hlásil k otcovství dítěte, což se v případě domácí inseminace nedá vyloučit (Burešová 2013, s. 37).⁷¹ Navíc, jak tvrdí expertní skupina ustavená *Evropskou společností pro lidskou reprodukci a embryologii*, kategorického odmítání „ne-standardních“ žádostí o asistovanou reprodukci, mezi něž patří např. žádosti dvou žen, osamělé ženy či asistovaná reprodukce v souvislosti se surogátním mateřstvím, není v souladu s lidskoprávní perspektivou. V případě pochybností v konkrétních případech je potřeba vycházet z vědeckých, nikoli ideologických argumentů (DeWert a kol. 2014).

ZAJIŠTĚNÍ PRÁVNÍCH RÁMCŮ A PODPORY PŘI REALIZACI SUROGÁTNÍHO MATEŘSTVÍ

Jak již bylo diskutováno v kapitole věžící se k surogátnímu mateřství, bylo by potřebné, aby nejen lidé, kteří se rozhodnou pro surogátní mateřství jako cestu k rodičovství, ale i surogátní matky samy měli přístup k profesionální podpoře. Je také potřebné diskutovat na toto téma s ohledem na zajištění nejlepších zájmů dětí, jež touto cestou přijdou na svět. Z diskusí týkajících se surogátního mateřství by neměla být vynechávána témata související specificky s rodičovstvím gayů. Jak zdůraznila Anna Zemandlová, Ph.D., která se tématu dlouhodobě věnuje, „*stát nemůže dlouhodobě ignorovat stávající situaci, v rámci které přicházejí děti na svět tímto způsobem, a to, že již zde rodiny, které byly vytvořeny za pomoci surogátní matky, existují*“.⁷²

ŠKOLENÍ PRO POMÁHAJÍCÍ PROFESE A PEDAGOGICKÝ PERSONÁL

Pomáhající profese i pedagogický personál institucí, které se setkávají s rodiči a dětmi, by měly disponovat základními informacemi o postavení a fungování homoparentálních rodin, aby nedocházelo k necitlivému či diskriminačnímu jednání a aby mohla být v případě potřeby poskytnuta rodině či jejím členům kvalifikovaná a na odborných poznatcích postavená pomoc. Součástí vzdělávání by mělo být rozvíjení kompetencí, které umožňují kvalifikovaně reagovat na diverzitu (nejen) rodinných forem.

Vzdělávací materiály pro pomáhající profese i pedagogický personál by měly reflektovat současnou bohatost rodinných modelů a kriticky přistupovat k převážně heteronormativní podobě stávajících učebních materiálů⁷³ (srov. také Janebová a kol. 2013).

PODPORA VYDÁVÁNÍ POPULÁRNĚ NAUČNÝCH A DĚTSKÝCH KNIH TÝKAJÍCÍCH SE HOMOPARENTÁLNÍCH RODIN

Rodiče, děti i společnost by měli mít přístup k populárně-naučné i dětské literatuře zpracovávající témata týkající se homoparentálních rodin v různých fázích životního cyklu rodiny. Je potřebné, aby tyto publikace byly financovány z veřejných zdrojů, neboť velikost trhu v České republice neumožňuje komerční publikaci překladů zahraničních titulů.

71 Takto je asistovaná reprodukce upravena např. v Dánsku či Holandsku.

72 Zdroj: telefonická komunikace ze dne 8. 7. 2015.

73 Na publikaci, v níž se s homoparentálními rodinami „počítá“, mě upozornil jeden z oslovených odborníků. Jedná se *Metodiku práce asistenta pedagoga – osobnostní rozvoj asistenta pedagoga a komunikace s rodinou nebo komunitou žáka* autorského týmu složeného z Jonáše Habra, Heleny Hájkové a Hany Vaníčkové, kterou vydala v roce 2015 Univerzita Palackého v Olomouci. Dostupná je také zde: <http://inkluze.upol.cz/ebooks/tisky/metodika_obecna.pdf>.

ZÁVĚR

Ve studii jsem se zabývala situací a specifickými problémy, kterým čelí rodiče vychovávající ve stejnopohlavním vztahu malé děti, a lidé, kteří se rodiči chtějí stát. Popsaná témata postupně vystupovala jako významná při diskusích na podpůrných rodičovských skupinách i v osobních vyprávěních současných a budoucích rodičů, z nichž ve studii čerpám. Diskutované oblasti pokrývají jak situace, které k běhu rodinného života přirozeně patří – početí, porod či mateřská a rodičovská dovolená, tak i momenty, kdy se rodina vlivem nepředvídatelné životní události dostává do krizového či jinak zátěžového období. Zahrnují také témata, specifická pro homoparentální rodiny – např. coming out rodiny či sdílené rodičovství.

Ve studii popisují různé typy překážek a komplikací, jejichž kořeny lze hledat v nerovném postavení homoparentálních rodin v české společnosti. Je patrné, že rodina tvořená stejnopohlavním párem a dítětem či dětmi není v České republice právně ani symbolicky chápána jako rodina plnohodnotná. Studie zprostředkovává především zkušenosti a pohled rodičů. Popisované obavy a problémy se však ve většině případů týkají postavení dětí, jež v homoparentálních rodinách vyrůstají nebo se do nich narodí a jimž společnost svým nastavením rovná práva a příležitosti upírá.

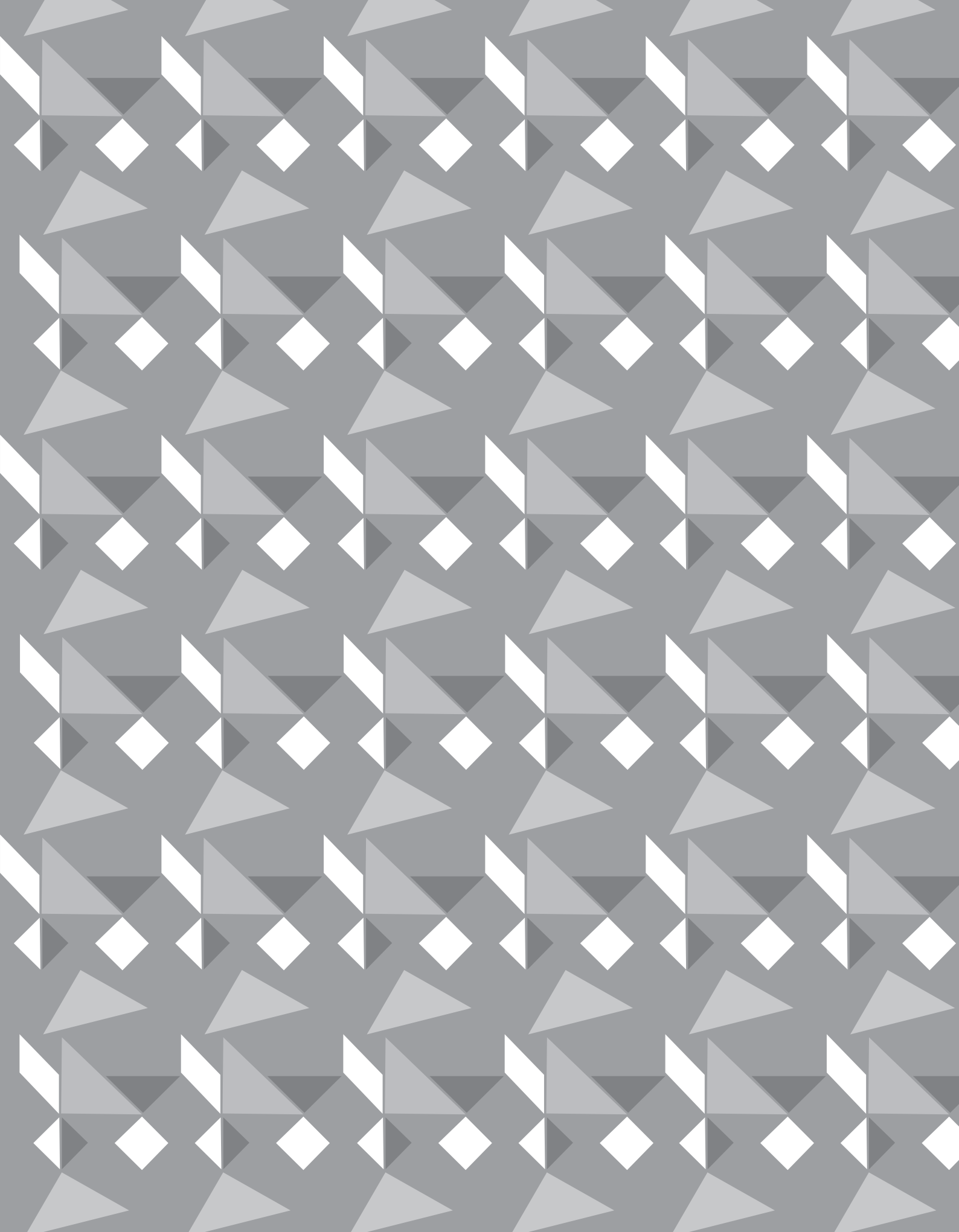
Pokud se podíváme detailněji na popisované situace a navrhovaná řešení, dostane se do centra naší pozornosti silně pocítovaná potřeba mít možnost osvojit dítě sociálním rodičem. Hlavní motivací je zajistit dítěti v případě smrti biologického rodiče jistotu setrvání v prostředí, v němž vyrůstalo. Osvojením by se sociální rodič stal také rodičem právním se všemi právy a povinnostmi. To by zjednodušilo mnohé situace každodenního běžného rodinného života, ale také poskytlo dítěti nárok na výživné v případě rozpadu rodiny, právo dědit nebo pobírat sirotčí důchod v případě smrti sociálního rodiče. Legislativní návrh osvojení dítěte partnerem/partnerkou biologického rodiče čeká na své projednání ve sněmovně již několik měsíců.

Symbolické i právní uznání a ochrana homoparentální rodiny by zajistily párům stejného pohlaví možnost uzavřít plnohodnotné manželství. Tímto krokem by se Česká republika zařadila mezi státy, které se vydaly na cestu modernizace společenských institucí.⁷⁴ Vstup do registrovaného partnerství totiž oproti běžně zažitě představě nepřiznává stejnopohlavním párům stejná práva jako manželskému páru tvořenému mužem a ženou. Registrované partnerství také neposkytuje ochranu rodině jakožto instituci. Pro mnohé rodiče je důležité, aby jejich děti vyrůstaly v rodině nejen faktické, ale i formálně ustavené.

Heteronormativita je zakořeněná v sociálních strukturách napříč institucemi, které se dostávají do kontaktu s rodinou a dětmi. Systematické znevýhodňování rodin neodpovídajících tradičnímu modelu rodiny, i subtilnější podoby reprodukce heteronormativity je možné zaznamenat při mnoha běžných činnostech, ale i ve chvílích, kdy se rodina dostává do zátěžové situace. Informace o existenci různých podob a fungování homoparentálních rodin by měly být běžnou součástí profesní výbavy pedagogického personálu mateřských škol, sociálních pracovníků/pracovnic na různých pozicích i personálu dalších institucí, které se s rodinou setkávají. To přispěje k zajištění běžných služeb a podpory rodinám, jak je mohou potřebovat, a to bez diskriminace a s ohledem na nejlepší zájem dítěte.

Odstranění diskriminace by mělo být motivací transformace společenských institucí na různých úrovních života společnosti. I v České republice se najde mnoho odpůrců změn, které by vedly k dosažení rovného postavení hetero- a homoparentálních rodin. Jejich nejčastějším argumentem bývá „nejlepší zájem dítěte“ (srov. PROUD 2013). Jsou to však právě oni, kdo dle odborné veřejnosti dětem vyrůstajícím v homoparentálním rodinách, nejvíce škodí. Kromě legislativních bariér, které dětem neumožňují dosáhnout na právní jistoty, jaké mají děti z rodin heteroparentálních, podporují v širší společnosti předsudky a mýty vedoucí k tomu, že rodiče a především samotné děti musejí každodenně čelit zpochybňování validity svého rodinného uspořádání (Garner 2005, s. 123). Jak tvrdí profesorka Susane Golombok, vedoucí Centra pro výzkum rodiny při univerzitě v Cambridge: „*Legislativní změny, které podporují pozitivní rodinné vztahy, bez ohledu na to, jaké uspořádání má rodina, jsou v nejlepším zájmu dítěte*“ (Golombok 2015, s. 215).

74 Např. Belgie, Španělsko, Slovinsko, Kanada či Norsko, kde je také možné uzavřít církevní sňatek. V době zpracování studie uzákonilo možnost plnohodnotného sňatku pro gaye a lesby také Irsko a o měsíc později rozhodl Nejvyšší soud v USA, že gayové a lesby mají právo uzavírat sňatky ve všech státech Unie.

CITOVANÁ LITERATURA

- Ahmari Tehran, Hoda a kol. (2014):** *Emotional Experiences in Surrogate Mothers: A Qualitative Study. Iran J Reprod Med.*
- Allen, Katherine R. (2007):** Ambiguous Loss After Lesbian Couples With Children Break Up: A Case for Same-Gender Divorce. *Family Relations.* 56, s. 175–183.
- Almack, Kathryn (2006):** Out and About: Negotiating the Layers of Being Out in the Process of Disclosure of Lesbian Parenthood. *Sociological Research Online.* 12.
- American Academy of Pediatrics. Committee on Psychosocial Aspects of Child and Family Health (2002):** Coparent or Second-Parent Adoption by Same-Sex Parents. *PEDIATRICS.* 109/2.
- (2007):** *Analýza situace lesbické, gay, bisexuální a transgender menšiny v ČR. 2007.* Pracovní skupina pro otázky sexuálních menšin ministryně pro lidská práva a národnostní menšiny Džamily Stehlíkové.
- APERIO (2015):** *Nebojujte se zákony a sladte práci s rodinou. Příručka pro rodiče.*
APERIO – Společnost pro zdravé rodičovství.
- Bergman, Kim a kol. (2010):** Gay Men Who Become Fathers via Surrogacy: The Transition to Parenthood. *Journal of GLBT Family Studies.* 6, s. 111–141.
- Braun, Virginia – Clarke, Victoria (2008):** Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology.* 2/3, s. 77–101.
- Břízová, Tereza (2013):** *Sociální práce z perspektivy gayů a leseb, kteří mají děti.* Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové, bakalářská práce.
- Burešová, Kateřina (2013):** *Homoparentalita v aspektech práva.* Právnická fakulta Masarykovy univerzity, rigorózní práce.
- Busby, Karen (2013):** Of Surrogate Mother Born: Parentage Determinations in Canada and Elsewhere. http://muse.jhu.edu/journals/canadian_journal_of_women_and_the_law” *Canadian Journal of Women and the Law.* 25/2, s. 284-314.
- ČT 24 (2014):** Náhradní rodiče hledali marně, teď je vychovávají dva tátové.
Dostupné z www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/262517-nahradni-rodice-hledali-marne-ved-je-vychovavaji-dva-tatove (citace: 28. 6. 2015).
- Dempsey, Deborah (2012):** Gay Male Couples’ Paternal Involvement in Lesbian-parented Families. *Journal of Family Studies.* 128/2–3, s. 155–164.
- Dempsey, Deborah (2013):** Surrogacy, Gay Male Couples and the Significance of Biogenetic Paternity. *New Genetics and Society.* 23/1, s. 35–53.
- DeWert, G. a kol. (2014):** ESHRE Task Force on Ethics and Law 23. Medically Assisted Reproduction in Singles, Lesbian and Gay Couples, and Transsexual People. *Human Reproduction.* 29/9, s. 1859–1865.
- Farr, Rachel H.- Patterson, Charlotte J. (2009):** Transracial Adoption by Lesbian, Gay, and Heterosexual Couples: Who Completes Transracial Adoptions and With What Results? *Adoption Quarterly.* 12, s. 187–204.
- Farr, Rachel H. – Forssell, Stephen L. – Patterson, Charlotte J. (2010):** Parenting and Child Development in Adoptive Families: Does Parental Sexual Orientation Matter? *Applied Developmental Science.* 14/3, s. 164–178.
- Fialková, Ivana (2015):** *Vybrané sociální a právní aspekty náhradního mateřství.* Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové, diplomová práce.
- Garner, Abigail (2005):** *Families Like Mine: Children of Gay Parents Tell It Like It Is.* New York: Harper Collins.
- Gartrell, Nanette a kol. (2011):** Family Characteristics, Custody Arrangements, and Adolescent Psychological Well-being After Lesbian Mothers Break Up. *Family Relations.* 60, s. 572–585.
- Golombok, Susan (2015):** *Modern Families: Parents and Children in New Family Forms.* Cambridge: Cambridge University Press.

- Haverland, Markus – Yanow, Dvora (2012):** A Hitchhiker's Guide to the Public Administration Research Universe: Surviving Conversations on Methodologies and Methods. *Public Administration Review*, 72. Dostupné z http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1860105 (citace: 1. 5. 2012).
- Hudak, Jacqueline – Giammeattei, Shawn, V. (2014):** Doing Family: Decentering Heteronormativity in "Marriage" and "Family" Therapy. *Critical Topics in Family Therapy*. Springer International Publishing, s. 105–115.
- IVF Zlín (2015):** Náhradní (surogátní) mateřství. Dostupné z www.ivf-zlin.cz/24903-surogatni-materstvi.
- Janebová, Radka – Břízová, Tereza – Večovská, Ivana (2013):** „Co z těch dětí vyrostete?“ O rizicích oprese sociální práce vůči stejnopohlavním rodičům. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 14/2, s. 14–26.
- Janská, Lucie (2014):** Konec tabu. Stovky dětí v Česku porodily náhradní matky. Prvnímu je už 21. *Lidové noviny*, 22. 6. 2014.
- Karásková, Ivana (2015):** Průlom: soud přiznal dítě otci ze svazku dvou mužů. *Mladá Fronta DNES*. 22. 6. 2015, s. A1.
- MPSV (2013):** Legislativa a systém sociálně-právní ochrany. Dostupné z www.mpsv.cz/cs/14304. (citace: 31. 5. 2015).
- Nedbálková, Kateřina (2011):** *Matky kuráže*. Praha: SLON.
- Norton, Wendy – Hudson, Nicky – Culley, Lorraine (2013):** Gay Men Seeking Surrogacy to Achieve Parenthood. *Reproductive BioMedicine Online*. 27, s. 271–279.
- Polášková, Eva (2009a):** *Plánovaná lesbická rodina: klíčové aspekty přechodu k rodičovství*. Brno: Masarykova univerzita.
- Polášková, Eva (2009):** *Plánovaná lesbická rodina: rozhodovací proces jako klíčový aspekt přechodu k rodičovství*. Brno: Masarykova univerzita, disertační práce.
- Porkertová, Martina (2015):** „Duhové rodiny“ v kontaktu se systémem sociálně právní ochrany dětí (podklad pro rodičovskou skupinu). Nепublikováno.
- Procházka, Jiří (2014):** Homoparentalita, rodičovství leseb a gayů v českém kontextu. *XII. Národní konference o manželském, partnerském a rodinném poradenství. Současné podoby partnerského a rodinného soužití*. Univerzita Palackého v Olomouci, s. 11–20.
- PROUD (2013–2014):** Argumenty pro a proti. Dostupné z www.stejnarodina.cz/argumenty-pro-a-proti.html (citace: 31. 5. 2015).
- PROUD (2013–2014a):** Osvojení. Dostupné z <http://stejnarodina.cz/osvojeni.html> (citace: 25. 6. 2015).
- PROUD (2013–2014b):** Pěstounská péče. Dostupné z <http://stejnarodina.cz/pestounska-pece.html> (citace: 28. 6. 2015).
- PROUD (2014):** Stejná rodina. Dostupné z www.stejnarodina.cz/umele-oplodneni.html (citace: 6. 6. 2015).
- PROUD (2013):** *Zpráva o plnění Doporučení CM/Rec (2010)5 Výboru ministrů členským státům ohledně boje proti diskriminaci na základě sexuální orientace a genderové identity Českou republikou*. Praha: PROUD.
- Reason, Peter (1994):** Three Approaches to Participatory Inquiry. *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks. s. 324–339.
- Schwartz-Shea, Peregrine – Yanow, Dvora (2012):** *Interpretive Research Design – Concept and Process*. New York / Oxon: Routledge.
- Skácel, Jindřich (2011):** Est mater semper certa? *Bulletin advokacie*. 6, s. 26–32.
- Sokolová, Věra (2009):** Otec, otec a dítě: Gay muži a rodičovství. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 44/1, s. 115–145.
- Šesták, Martin (2009):** Kovářová s Juráskovou otevírají cestu náhradnímu mateřství. ČT 24. Dostupné z www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/65590-kovarova-s-juraskovou-oteviraji-cestu-nahradnimu-materstvi (citace: 28. 6. 2015).

Tasker, Fiona – Patterson, Charlotte J. (2007): Research on Lesbian and Gay Parenting: Retrospect and Prospect. In Fiona Tasker – Jerry, J. (eds.): Bigner. *Lesbian and Gay Parenting: New Directions*. Routledge. Taylor and Francis, s. 9–34.

Veselý, Arnošt (2011): Veřejněpolitický a “klasický” sociálněvědní výzkum: podobnosti a odlišnosti. In Martin Nekola a kol.: *Současné metodologické otázky veřejné politiky*. Praha: Karolinum, s. 12–63.

Vyskočil, Filip (2014): *Právní úprava náhradní rodinné péče v České republice*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče. Dostupné z www.nahradnirodina.cz/files/File/Projekty/Pravni_uprava_nahr_pee_v_R_2014_web.pdf.

Yanow, Dvora (2000): *Conducting Interpretive Policy Analysis*. Sage Publications, Inc., s. 120.

Zemandlová, Anna (2012): Současnost a budoucnost právní regulace surogátního mateřství u nás. Dostupné z www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/rodicovstvi/ZemandlovaAnna.pdf.

Zemandlová, Anna – Prudil, Lukáš – Musilová, Leona (2014): Náhradní mateřství v České republice. *Reprodukčné zdravie ženy v centre záujmu. Právne, bioeticke, medicínske a psychosociálne aspekty starostlivosti o ženské zdravie*. Bratislava: Wolters Kluwer s.r.o., s. 105–111.

O AUTORCE

Mgr. Petra Kutálková, Ph.D., vystudovala obor sociální politika a sociální práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, doktorský titul získala v oboru veřejná a sociální politika na Fakultě sociálních věd téže univerzity. V současné době se věnuje především analytické a výzkumné činnosti, v rámci níž se zabývá zkušenostmi lidí z marginalizovaných skupin. V minulosti pracovala jako sociální pracovníce s lidmi v krizových životních situacích a/nebo s lidmi, kteří jsou vystaveni nějaké formě oprese. Mezi klientelu, se kterou spolupracovala, patřili ženy i muži, kteří zažili obchodování s lidmi či vykořisťování, lidé bez domova nebo romské děti a mládež. Sociální práci i výzkumy se snaží dělat tak, jak by je v případě, že by seděla na opačné straně, chtěla zakoušet sama.

O RODIČOVSKÝCH PODPŮRNÝCH SKUPINÁCH

Koncept setkávání podpůrných rodičovských skupin vymyslela Mgr. Magdalena Skřivánková, psychoterapeutka a poradkyně v oblasti rodinných vztahů, na základě dlouhodobě pocíťované potřeby LGBT lidí, kteří buď rodiči jsou, nebo se na rodičovství v nejbližší době chystají. Projekt společnosti Prague Pride *Práva LGBT osob jsou lidskými právy* umožnil jejich pilotní realizaci. Za podpory Magdaleny a jejího kolegy tak první skupiny rodičů mohly sdílet své zkušenosti a potřeby a konzultovat s odborníky a odbornicemi vybraná témata. Účastníci a účastnice rodičovských skupin takto společně absolvovali přednášku psycholožky, právníka, odborníka na asistovanou reprodukci, sociální pracovníce, ale diskutovali také mezi sebou o rodičovských vzorech, o možných uspořádání LGBT rodin a dalších aktuálních tématech. Při setkávání na skupinách i společném víkendu mnohé rodiny navázaly neformální vztahy a dále se vídají mimo skupiny i se svými dětmi. Tím bylo naplněno jedno z nejčastěji formulovaných očekávání – ukázat dětem, že existují i jiné, další rodiny, kde jsou rodiče stejného pohlaví, a tím je pomalu začít zbavovat pocitu „výjimečnosti“ v negativním slova smyslu. Doporučení, jak realizovat podobná setkání, jsou k dispozici na stránkách Prague Pride.

O PROJEKTU

Projekt *Práva LGBT osob jsou lidskými právy* realizuje společnost Prague Pride v období od srpna 2014 do dubna 2016 za podpory Norských fondů. Hlavním cílem projektu je ochrana lidských práv LGBT osob a podpora a propagace otevřené společnosti bez diskriminace LGBT osob. V rámci projektu je realizována celonárodní osvětová kampaň a kulturní i osvětové aktivity napomáhající ke společnému dialogu a poznání mezi majoritou a LGBT komunitou, prevenci homofobie a prosazování systémových změn v oblasti ochrany lidských práv LGBT osob. Součástí projektu jsou také podpůrné skupiny pro LGBT rodiče a ty, kteří o rodičovství uvažují.

O PRAGUE PRIDE

Spolek Prague Pride je dobrovolnou, nestátní, nepolitickou, neziskovou organizací. Jeho záměrem je přispívat k prosazování tolerantní občanské společnosti, boj proti homofobii a zvýšení povědomí veřejnosti o lesbické, gay, bisexuální a transgender (LGBT) komunitě v ČR. Spolek byl založen v roce 2010 a jeho hlavní aktivitou je organizování teplého lidskoprávního festivalu Prague Pride.